

**SELİM SABİT'İN NAHV-İ 'OŞMÂNÎ ADLI ESERİ VE
TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER**

Yakup YİĞİT

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Celal DEMİR

Ağustos, 2015

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELİM SABİT'İN NAHV-İ 'OŞMÂNÎ ADLI ESERİ VE
TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Hazırlayan

Yakup YİĞİT

Danışman

Doç. Dr. Celal DEMİR

AFYONKARAHİSAR 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Selim Sabit’in Naḥv-i ‘Oṣmānî Adlı Eseri ve Türk Gramerciliğine Getirdiği Yenilikler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19/08/2015

Yakup YİĞİT

İmza

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Celal DEMİR

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Erdoğan BOZ

: Prof. Dr. M. Hilmi UÇAN

İmza

C. Demir

Erdoğan Boz

M. Hilmi Uçan

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Yakup YİĞİT'in "Selim Sabit'in Nahv-i Osmani Adlı Eseri ve Türk Gramerciliğine Getirdiği Yenilikler" başlıklı tezi, 19.08.2015 günü saat 15:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

SELİM SABİT'İN NAHV-İ 'OŞMÂNÎ ADLI ESERİ VE TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Yakup YİĞİT

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

Ağustos 2015

Danışman: Doç. Dr. Celal DEMİR

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlıda Türkçe ve dil bilgisi öğretimi okullarda planlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bunun doğal bir neticesi olarak da bu dönemde birçok gramer kitabı kaleme alınmıştır. Türk dilinin öğretilmesi amacıyla kaleme alınan bu kitaplardan birçoğu okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eserlerden biri de Selim Sabit'in Nahv-i 'Oşmânî adlı eseridir.

Çalışmamızda Selim Sabit'in Nahv-i 'Oşmânî adlı eseri incelenmiştir. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak Selim Sabit Efendi'nin hayatı, eserleri ve Türk eğitim tarihindeki öneminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde “gramer” ve “dil bilgisi” kavramları, dil bilgisi öğretimi, Tanzimat dönemi müfredat programlarında Türkçe öğretimi ve bu dönemde yazılan gramer kitaplarından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Nahv-i 'Oşmânî adlı eserin Latin harflerine çevirisi yapılmış, eser terminoloji bakımından incelenmiş ve eserin Türk gramerciliğine getirmiş olduğu yenilikler ortaya konmaya çalışılmıştır. Eserde yer alan Terimler tespit edilerek dizin meydana getirilmiş ve bunların günümüzdeki karşılıkları yazılarak bir sözlük oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Dil Bilgisi, Tanzimat Dönemi, Nahv, Selim Sabit.

ABSTRACT

SELİM SABİT’S WORK NAHV-İ ‘OŞMÂNÎ AND THE INNOVATIONS IT BROUGHT TO TURKISH GRAMMAR STUDIES

Yakup YİĞİT

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

TURKISH TEACHING DEPARTMENT

August 2015

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Celal DEMİR

With the declaraton of Tanzimat, Turkish and grammar teaching in schools started to be plannedly conducted in the Ottoman state. As a natural consequence of this, numerous grammar books were written in this period. Many of these books that were composed with the purpose of proper teaching of Turkish were studied in schools as coursebooks. One of these books was Selim Sabit’s Nahv-i ‘Oşmânî.

In this project, Selim Sabit’s Nahv-i ‘Oşmânî is analyzed. The project is consisted of three chapters. In the first chapter, the life, works and importance of Selim Sabit Efendi in the history of Turkish education are mentioned. In the second chapter, concepts of “grammar” and “language”, teaching of grammar, teaching of Turkish in Tanzimat period’s curriculum programs and the grammar books that were written in this period are mentioned. In the third chapter Nahv-i ‘Oşmânî is transliteradet to the Latin alphabet, the work is analyzed in therms of terminology and it is tried to show the innovations this work has brought to Turkish grammar. By determining the Terms an index is composed and the modern equivalents of these Terms are written; and in this way a dictionary is composed.

Keywords: Grammar, Language, Tanzimat Period, Nahv, Selim Sabit.

ÖN SÖZ

Osmanlıda Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlayan eğitim ve öğretimde yenileşme hareketinin bir sonucu olarak yeni öğretim kurumları açılmıştır. Yine bu dönemde Türkçe ilk defa okullarda planlı bir şekilde okutulmaya başlanmıştır. Türkçenin okullarda ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmasıyla birlikte ders kitabı ihtiyacını karşılamak ve Türkçenin gramerini öğretmek amacıyla çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Türkçenin gramerini kaleme alan yazarlardan biri olan Selim Sabit Efendi de rüşdiye mektepleri için “Naḥv-i ‘Osmānî” adlı incelemiş olduğumuz bu eseri kaleme almıştır. Eserde Osmanlı dilinin söz dizimi ve cümle yapısı anlatılmaktadır.

İncelemiş olduğumuz bu eserin, Türk grameriyle ilgili çalışmaların yeni başladığı bir dönemde yazıldığı düşünüldüğünde bazı eksikliklerin olması kaçınılmazdır. Ancak eserin o dönemde Türkçe eğitime katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca eserin Osmanlı dilinin nahv yönünü müstakil olarak ele alan ilk eser olması da eseri önemli kılmaktadır. Bu nedenle eserin Türk gramerciliğine katkılarının ne olduğu ve ona ne gibi yenilikler getirdiğinin ortaya konulması daha bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmada eserin Latin harflerine çevirisi yapıldıktan sonra eser, metodoloji ve Tanzimat döneminde kendisinden önce yazılan diğer eserlerle karşılaştırılarak Türk gramerciliğine getirmiş olduğu yenilikler açısından incelenmiştir. Eserde yer alan terimler tespit edilerek terimlerin bugünkü karşılıkları verilmiştir.

Bu çalışma boyunca hiçbir yardımını esirgemeyen çok kıymetli ve değerli hocam Doç. Dr. Celal DEMİR'e, sabırlarından ve yardımlarından dolayı eşim Kevser YİĞİT'e, aileme ve bu çalışmada emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Yakup YİĞİT

01.08.2015

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	xi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
3. PROBLEM DURUMU.....	1
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
5. ARAŞTIRMA MODELİ	2
6. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SELİM SABİT'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. SELİM SABİT'İN HAYATI	4
2. TÜRK EĞİTİM TARİHİNDEKİ YERİ.....	8
2.1. ÇOCUK EĞİTİMİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	9
2.2. ÖĞRETMENLİK MESLEĞİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	11
3. ESERLERİ.....	11
3.1. ELİFBĀ-YI 'OŞMĀNÎ.....	12
3.2. REHNÜMĀ-YI MU' ALLİMÎN.....	12
3.3. ŞARF-I 'OŞMĀNÎ.....	13
3.4. NAHV-İ 'OŞMĀNÎ.....	13
3.5. Mİ' YĀRŪ'L-KELĀM.....	13
3.6. MUHTAŞAR COĞRAFYA RİSĀLESİ.....	14

3.7. MUHTAŞAR HESAB RİSĀLESİ.....	14
3.8. MUHTAŞAR TĀRİH-İ ‘OŞMĀNÎ.....	15
3.9. TAHVİL-İ MİKŶYĀS LEVHĀLARI.....	15
3.10. HĀMİDİYE KÜTÜBHĀNESİNDE MEVCŪD KÜTÜB-İ MEVCŪDENİŦ DEFTERİDİR.....	16

İKİNCİ BÖLŪM

DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

1. DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	17
2. DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİ.....	19
3. TANZİMAT DÖNEMİNDE DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	21
3.1. TANZİMAT DÖNEMİ MŪFREDAT PROGRAMLARINDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	22
3.1.1. İlköğretim.....	23
3.1.2. Ortaöğretim.....	24
3.1.2.1. Rüşdiyeler.....	24
3.1.2.2. İdadiler.....	26
3.1.2.3. Sultaniler.....	27
3.1.3. Yükseköğretim.....	28
3.1.3.1. Darülfünun.....	29
3.1.3.2. Darülmualimin.....	31
3.1.3.3. Darülmualimat.....	32
3.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE YAZILAN GRAMER KİTAPLARI VE REHNŪMĀ-YI MU‘ ALLİMİNLER.....	34
3.2.1. Kavā‘id-i ‘Oşmāniye.....	34
3.2.2. MikŶsü’l-Lisān Kıstasü’l-Beyān.....	35
3.2.3. Medhal-i Kavā‘id.....	35
3.2.4. Kavā‘id-i Türkiyye.....	36
3.2.5. Tertib-i Cedid Kavā‘id-i ‘Oşmāniye.....	36
3.2.6. Lisān-ı ‘OşmānîniŦ Kavā‘idini Hāvi Emsile-i Türkî.....	37
3.2.7. ‘İlm-i Şarf-ı Türkî.....	37
3.2.8. Şarf-ı ‘Oşmānî.....	38

3.2.9. Lisān-ı ‘Osmānî.....	38
3.2.10. Qavā‘id-i Lisān-ı Türkî.....	38
3.2.11. Rehnümā-yı Mu‘allimîn.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAHV-İ ‘OŞMÂNÎ VE TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

1. TRANSKRİPSİYON (ÇEVİRİYAZI).....	41
2. İNCELEME.....	81
3. TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER.....	104
3.1. YÖNTEM VE TEKNİKLER.....	104
3.2. CÜMLE.....	106
3.3. TAMLAMALAR.....	107
3.4. CÜMLENİN ÖGELERİ.....	108
3.5. SIFATLAR VE ZARF FİLLER.....	109
3.6. ÖRNEKLERİN EĞİTİCİ VE TERBİYEVÎ OLMASI.....	110
3.7. ALIŞTIRMALARA YER VERMESİ.....	110
3.8. ESERİN EKSİK YÖNLERİ.....	111
TERİMLER DİZİNİ.....	113
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	121
KAYNAKÇA.....	123
EKLER.....	128

KISALTMALAR DİZİNİ

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

mad: Madde

MUN: Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

NO: Naşv-i ‘Ořmānî

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, đ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	‘
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	ḳ
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	’

GİRİŞ

İlk dil bilgisi çalışmalarının eski Yunan ve eski Hint'e kadar uzandığı bilinmektedir (Aksan, 1995:439). Dil bilgisi çalışmalarının yapılmaya başlandığı o zamandan günümüze kadar birçok araştırma yapılmış ve çeşitli dillerde birçok gramer kitabı ortaya konmuştur. Çok eski bir geçmişe sahip olan Türkçenin grameri ise hak ettiği değeri görmemiş, yüzyıllarca bu alanda eser verilmemiştir.

Batı Türkçesinin bilinen ilk grameri, Bergamalı Kadri'nin yazdığı "Müessiretü'l-Ulüm" adlı eserdir. 1530 yılında yazılan bu eserden sonra Tanzimat dönemine kadar başka bir gramer kitabına rastlanmamaktadır.

Tanzimat'ın ilanından sonra ise Türkçenin gramerini anlatan birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri de bu çalışmada ele alınan Selim Sabit'in yazmış olduğu Naḥv-i 'Oṣmānî'dir.

Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı ve önemi, problem durumu, yöntemi, kapsamı, sınırlılık ve varsayımları hakkında bilgi verilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Selim Sabit tarafından yazılan Naḥv-i 'Oṣmānî adlı eserin Latin harflerine aktarılması eserin incelenmesi, eserin metodolojisinin tespiti, Türk gramerciliğine ne gibi yenilikler getirdiği ve eserde kullanılan dil bilgisi terimlerinin tespit edilerek bugünkü karşılıklarının belirlenmesi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bir milleti ayakta tutan, birlik ve beraberliğini sağlayan unsurların başında hiç şüphesiz "dil" gelmektedir. Milletlerin kültür ve değerlerinin gelecek nesillere aktarılması yine dil sayesinde olmaktadır. Bu çalışmayla Türkçenin tarihî gelişim sürecini gözler önüne sermek, Türkçe eğitiminin geçmişte nasıl yapıldığını ortaya koyarak gelecek nesillerin dilin önemini kavramalarını sağlamak amaçlanmıştır.

3. PROBLEM DURUMU

Tanzimat sonrası Türk dilinin gramerini anlatan birçok eserin kaleme alındığı herkesin malumudur. Bu eserlerde, yazarlar tarafından değişik metotlar takip edilmiştir. Selim Sabit de eserini Arap gramerinin kaidelerine göre oluşturmuştur.

Ancak yazar Osmanlı lisanının üç dilin birleşiminden oluştuğunu söyleyerek Arapça, Farsça ve Türkçe kuralları ve terkipleri ayrı ayrı ele almıştır. Çalışmada, Türkçenin geçmişteki gramer yapısının incelenmesi, dil bilgisi öğretiminin metodunun ortaya konması ve gramercilik anlayışına getirdiği yenilikler çalışmanın ana tezini oluşturmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Yapmış olduğumuz araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Selim Sabit'in hayatı, eserleri ve Türk eğitim tarihindeki yerinden bahsedilmiştir. Selim Sabit'in öğretmenler ve çocuk eğitimi hakkındaki görüşlerine de burada yer verilmiştir.

İkinci bölümde gramer ve dil bilgisi kavramlarının farklı kaynaklardaki tanımları incelenmiştir. Dil bilgisi öğretiminin amacı ve dil bilgisi öğretiminin tarihçesi ile Tanzimat döneminde Türkçe öğretiminin nasıl yapıldığı müfredat programları dikkate alınarak incelenmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra yazılan gramer kitapları ve Rehnümā-yı Mu'allimînler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Burada ele alınan eserler, Naḥv-i 'Osmānî'den önce basılmış olan gramer kitaplarıyla sınırlı tutulmuştur.

Üçüncü bölümde eser Latin harflerine çevrilmiştir. Eserin orijinalindeki sayfa düzenine sadık kalınarak parantez içinde sayfa numaraları belirtilmiştir. Yazarın eseri oluştururken takip ettiği konu sırası ve başlıklara bağlı kalınarak her başlık ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca eserin Türk gramerciliğinin gelişmesine olan katkıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda eserde yer alan terimlerden bir dizin hazırlanarak terimlerin bugünkü karşılıkları vermeye çalışılmıştır. Gramer terimleri sözlüklerinde bulunmayan terimler, yazarın eserdeki açıklama ve örneklerinden yola çıkılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda eserin tıpkıbasımı bulunmaktadır.

5. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu çalışma yapılırken tarama modeli uygulanmıştır. Araştırma yöntemine uygun olarak veriler olduğu gibi aktararak üzerinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

6. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu alıŐma, Selim Sabit'in Naĥv-i 'OŐmānī adlı eserinin yeni alfabeyle aktarılması, eserde takip edilen yöntem ve tekniklerle birlikte kullanılan terminolojinin tespit edilmesi ve Türk gramerciliğine olan katkılarının belirlenmesi ile sınırlı tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELİM SABİT'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. SELİM SABİT'İN HAYATI

Selim Sabit eskiden Edirne'ye bağlı şimdi Kırklareli sınırları içinde bulunan Vize kasabasında 1829 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Ağa çiftçilikle geçimini sağlayan birisidir.

“Öğrenimine modern eğitim kurumlarının mevcut olmadığı ve ilköğrenim gördüğü yıllarda açılanların ise sadece İstanbul'da bulunduğu bir dönemde geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde başlamış” (Öztürk, 2000:56) ve ilköğrenimini memleketinde bitirip orta tahsiline devam etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Burada Gazanfer Ağa Medresesinde ikamet ederek Fatih Medresesinde derslere devam etmiştir.

Selim Sabit, 1848 yılında açılmış olan darülmuallimine kaydolarak, Tevfik Efendi'den Farsça, Esseyyid Osman Saib Efendi'den Cebir ve Geometri, Yahya Tevfik Efendi'den Arapça ve Tarih dersleri okumuştur. 1851 yılında girmiş olduğu bu okuldan 1854 yılında “ülkenin meslekî formasyon almış ilk öğretmenlerinden birisi olarak mezun olmuştur” (Öztürk, 2000:56). Akyüz, buradan aldığı diploma üzerinde 7 ve 13 Temmuz 1855 tarihleri olduğunu belirtir (Akyüz, 2000:3). Diploma suretini Mahmud Cevad 1338'de yayınlamıştır:

“Dârü'l-muallimîn talebesinden Vizeli Selim Efendi Arabî ve Fârisî'de usûl-ı ifâde ve istifâdeyi tahsîl ve riyâziyâtdan dahi tahsîs olunmuş olan mikdârı tekmîl etmiş olduğunu musaddak, efendi-i mûmâileyhin yedine şehâdetnâme i'tâ olundu. Muallim-i Arabî, Yahya Tevfik; Muallim-i Riyâzi, Es-seyyid Osman Sâib; Muallim-i Fârisî, Tevfik. 21 Şevvâl 1271 (Cevad akt. Çınar, 2000:201).

Selim Sabit Efendi Meclis-i Maarif Talimatnamesi gereğince Hoca Tahsin ile beraber 1855 yılında, yurda döndüklerinde darülfünun hocalığına atanmak ve “Mekâtib-i şâhâne ile mahall-i sâireden Paris'te tahsilde bulunan efendileri okutmak ve Hristiyan tebaa-ı Devlet-i Âliyeden orada olanlara dahi Türkçeyi öğretmek” (Temizyürek, 1999:21) vazifesiyle Paris'e gönderilmiştir. Selim Sabit Efendi burada altı yıl kalmıştır. Paris'te Fondary Sokak 13 numaralı yerde ikamet eden (Şişman, 1986:97) Selim Sabit; buradaki tahsil hayatı sırasında “Paris'teki Türk talebelerine mahsus ve onların milli ahlak ve dini inançlarını korumak amacıyla açılmış olan”

(Koçer, 1992:97) Mekteb-i Osmanî ile Ermeni okulu olan Muradyan Mektebinde Türkçe öğretmiştir.

1861 yılında tahsilini tamamlayarak İstanbul'a dönen Selim Sabit çağdaş öğretim ilke ve yöntemlerini yaymaya çalışmıştır. Fransız eğitim sisteminden etkilenerak "usul-i cedîd"e göre eğitim ve öğretimi ilk defa göreve başladığı Süleymaniye semtindeki bir taş mektepte uygulamaya başlamıştır (Temizyürek, 1999:21).

Bu mektepte Fransa'daki gibi sınıflara sıra, masa, hesap tahtası ve haritalar koydurmuş fakat içinde bulunduğu zamana göre yeni sayılan bu araç ve gereçler nedeniyle o dönemde bazı tepki ve engellemelerle karşılaşmış ve kendisini Şeyhülislam'a şikâyet etmişlerdir. Devrin Şeyhülislam'ı Kur'an-ı Kerim'i, sıra üzerinde bacak sallaya sallaya okuttuğu gerekçesiyle cezalandırmak istemiş ve bir fetva hazırlatmıştır. Durumu öğrenen Sultan Abdülhamit, Selim Sabit'e maarif nazırı aracılığıyla "Birden bire değil, tedricen ilerleyelim, Efkâr-ı umumiyei unutmayalım" şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Bu olay üzerine Selim Sabit Efendi "Biz hareketimizi biraz tadil eyledik" diyerek kendini savunmuştur (Gökçe, 2006:23).

Bu olaydan sonra vazifesinden alınan Selim Sabit, 1862 yılında 800 kuruş maaşla İstanbul Belediyesinin Beyoğlu'ndaki Altıncı daire Rûmusat Kalemünde görevlendirilmiştir. 1864'te 1800 kuruş maaşla Nafia Nezaretinde Turuk ve Maabir muhasebeciliğine 1867'de 4000 kuruş maaşla Altıncı daire muhasebeciliğine tayin edilmiş, bu tayinle birlikte Selim Sabit Efendi'ye "Rütbe-i Salise Nişanı" verilmiştir. 23 Eylül 1869'da muhasebecilikten azledilerek 2500 kuruş maaşla Meclis-i Kebir-i Maarif üyeliğine atanmıştır. Selim Sabit Efendi 1872'de 2850 kuruş maaşla Meclis-i Kebir-i Maarif ikinci başkanlığına atanmışsa da 1875 yılında tekrar bu görevinden alınarak üyeliğe atanmıştır (BOA, s.260).

13 Haziran 1879'da Mekatib-i Rüşdiye İdaresi Müdürlüğüne tayin olunmuş ve rütbesi "Rütbe-i Ula Sınıf-ı Saniliği" ne yükseltilmiştir. 31 Temmuz 1884 tarihinde ikinci rütbeden "Mecidiyye Nişanı" ile taltif edilmiştir (BOA, s.260).

16 Kasım 1884 tarihinde 4000 kuruş maaşla Meclis-i Kebir-i Maarif azalığına tekrar geri dönmüş ve 22 Kasım 1886 tarihinde becayış suretiyle Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyasetine tayin olunmuştur (BOA, s. 260).

Selim Sabit yapmış olduğu hizmetlerden dolayı taltif edilmiş ve nişanlarla ödüllendirilmiş olmasının yanında çevresindeki kişilerin kendisini çekememeleri ve sultana yaranmak amacıyla şikâyette bulunmaları gibi nedenlerden dolayı dönemin padişahı Sultan Abdülhamit'in tepkisini çekmiş ve padişah tarafından cezalandırılmıştır.

Selim Sabit, darülmualliminde hocalık yaptığı sırada bir derste Ali Suavi'den bahsetmiş bu nedenle otuz yıl sadece evi ile okulu arasında gidip gelmesine izin verilmiş başka hiçbir yere gitmesine ve kimseyle görüşmesine izin verilmemiştir. Selim Sabit Efendi'ye böyle bir cezanın verilmiş olmasının gerekçesi Akyüz'e göre, "eğitimci ve gazeteci olan Ali Suavi'nin 1878'de Padişah Abdülhamit'e karşı giriştiği bir suikastta öldürülmüş olmasıdır" (Akyüz, 2000:14). Selim Sabit'in öğrencilerinden olan Muallim Cevdet bu olayı şöyle nakleder:

"Efendinin bir tarihi meseleden bahsederken meşhur Ali Suavi'nin ismini kaydetmesi Abdülhamid'in nazarında otuz sene kadar menfûr olmasına sebebiyet vermiştir. Onun içindir ki, kendisine hem maarif dairesindeki vazifesinden el çektirdiler. Hem de Sarıyer'den hiçbir yere gitmemesi için mecburiyet tahmil ettiler. Merhum otuz yıl kadar yalnız Sarıyer ve Dârülmuallimîn arasındaki harekete imkân bulabildi. Yani İstanbul içinde menfi kalmıştı. Esasen mektebe gelirken çıkarken bir yere uğramaması için hafiye tayin edilmişti. Bir taraftan ihtiyarlığı, bir taraftan 1316-1320 senesi arasında Said Bey, Ebuzziya gibi bir çok muharrir ve muallimlerin derslerinden, makalelerinden birer mana çıkarılarak nefy edilmesi hadisesi merhumun derste izahat ve tafsilât vermesini men ediyordu." (Öztürk 2000:83)

Sultan II. Abdülhamit, Sadrazam Mehmet Kamil Paşa'ya 24 Kasım 1887 tarihinde özel bir tezkire göndermiştir (Birinci, 2001:275). Bu tezkirede Osmanlı devletine hizmet edecek, iyiliksever insanların artmasının hayırlı bir iş olduğunu ve bu nedenle okullarda okutulacak kitapların içeriklerinin gerçeğe dayanması gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra Selim Sabit'in Muhtasar Tarih-i 'Osmânî'de Sultan Abdülaziz ile V. Murat'ın tahttan indirilme sebeplerini anlatması ve Abdülaziz'in ölümünü intihar olarak belirtmesini yanlış hatta iftira şeklinde açıklamıştır (Mert, 2000:107).

Muhtasar Tarih-i 'Osmânî'de Selim Sabit, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin nedenini idari işlerin sekteye uğraması olarak göstermiş fakat idari

işlerdeki bu sektenin ne olduğunu açıklamamıştır. Mert'e göre bunlar "ülkedeki rüşvet ve yolsuzluklar ile Osmanlı maliyesinin dış borçların faizini ödeyemeyecek duruma gelip 1875'te iflas etmesi ve 1875-1876 yıllarında Balkanlardaki Hersek ve Bulgar isyanları" (Mert, 2000:108) olmalıdır.

Tezkirede ise Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı Devletinin şan ve heybetinin arttığı vurgulanarak idari işlerde sekteye uğranıldığının söylenmesi padişahın kötülüğünü isteyen kimsenin iftirası olduğu sadarete bildirilmiştir.

Selim Sabit'in, Abdülaziz'in ölümüyle ilgili olarak "evâhîr-i salţanatlarında umûr-ı idâreye ba'zı mertebe sekte geldiğinden müşârû'n-ileyh hâl olunub, yerine Sulţân Murâd-ı Hamîs iclâs edilmiş bir ay soñra 'Abd-el-'azîz kendi kendini telef etmiş" (Sabit, 1295:37) satırları da Sultan II. Abdülhamit tarafından tepki görmüştür. Tuncor (1973:30) padişahın tahttan indirilmesinin karşılığı olan "hal" kelimesi yüzünden Selim Sabit'in memuriyetine son verildiğini belirtir. Mert (2000:111) V. Murat'ın tahttan indirilmesi ile ilgili ifadelerin Muhtasar Tarih-i 'Osmânî'nin yasaklanması ve Selim Sabit'in memuriyetine son verilmesindeki sebeplerden sonuncusu olarak görmektedir.

Sultan V. Murat'ın tahttan indirilip yerine II. Abdülhamit'in getirilmesiyle ilgili olarak Selim Sabit "Sulţân Murâd bin iki yüz doksan üç senesi câlis-i serîr-i salţanat olmuş ise de ba'zı esbâb-ı mücbîreden dolayı üç ay soñra hâl olunub yerine birâder-i emcedleri Ğâzî Sulţân 'Abd-el-Ħamîd Ħân efendimiz Ħâzretleri 'izz-ü şevketle Taht-ı 'Âlî-i 'Osmânîye cülûs buyurmuşlardır." (Sabit 1301:38) ifadelerini kullanmıştır. Sultan II. Abdülhamit'e göre Sultan V. Murat'ın tahttan indirilmesi esbab-ı mücbire ile değil onun deliliği ile açıklanabilirdi (Mert, 2000:111). Abdülhamit tahta çıkarılışının haklılığını duyurmak ve muhalefet hareketlerini engellemek için Muhtasar Tarih-i 'Osmânî'yi yasakladı ve Selim Sabit 3 Ocak 1888 tarihinde görevinden azledildi.

Görevden azledildikten sonra iki yıl üç ay kadar fakirlik içinde hayatını devam ettiren Selim Sabit Efendi, Zühtü Paşa zamanında 9 Nisan 1890 tarihinde 1500 kuruş maaşla emekli edilmiştir (BOA, s.260).

Emekli edildikten sonra ikisi iptidaiyede, ikisi rüşdiyede, üçü aliyede olmak üzere yedi sene öğretmenliğe devam etmiştir. Darümualliminin iptidaiye kısmında

“Usul-i Tedris ve Terbiye-i Beşer”, rüşdiye kısmında bir saat “Kavaid”, bir saat de “Kitabet-i Gayr-i Resmiye”, aliye kısmında haftada bir saat “Ahval-i Ruh”, bir saat de “Ahlak” dersleri vermiştir (Koçer, 1992:98). 5 Ocak 1911 yılında Sarıyer’deki evinde vefat ederek Kaşgarî Dergâh’ı yakınlarında bulunan aile kabristanına defnedilmiştir (Temizyürek, 1995:25).

2. SELİM SABİT’İN TÜRK EĞİTİM TARİHİNDEKİ YERİ

Selim Sabit Osmanlıda eğitimin çağdaşlaşması ve yenileşmesinde fikirleri ve eserleriyle çok önemli bir yer tutmaktadır. Paris’te kaldığı yıllarda oradaki eğitim sistemini yakından tanımış bu da onun eğitimle ilgili fikirlerinde temel teşkil etmiştir.

İlk defa okullarda sınıflara sıra, masa, tahta, harita gibi eğitim araçlarını getirerek o dönemde büyük bir yeniliğe imza atan Selim Sabit “ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemleri uygulaması” (Akyüz, 2007:207) demek olan “usul-i cedid” hareketinin önderidir.

Akyüz’e göre Selim Sabit’in Türk eğitim tarihinde önemli yer tutması şu üç nedendenlerdir:

1. “İlköğretimde öncü olarak giriştiği yenileştirme (usul-i cedid) çabaları
2. Bu yenileştirme çabaları içinde, ilkokul öğretmenleri için rehber bir pedagoji kitabı yazmış olması.
3. Öğretmen adayı öğrencilerini medrese zihniyetinden kurtarmaya çalışması.” (Akyüz, 2007:203)

Selim Sabit Efendi’nin yazmış olduğu birçok eser bulunmaktadır. Ama onun Türk eğitim tarihinde asıl ününü duyuran 1870 yılında öğretmenlere yol gösterme, onlara rehberlik etmek amacıyla kaleme almış olduğu “Rehnümâ-yı Mu‘allimîn” adlı eseridir. Selim Sabit, eserinde “usul-i cedid”e göre açılacak mekteplerin sınıf ve şubelerinin olması gerektiği, derslerin tertibi, ders cetvelleri, alfabe ve yazı öğretimi, okul yönetimi, sıbyan mektebi öğretmenlerinin taşıması gereken vasıflar, eğitim-öğretim metotları, tedris usulleri gibi önemli konuları pedagojik formasyon açısından ele almaya çalışmıştır (Temizyürek, 1999:32).

Ona göre öğretim yöntemi üçe ayrılmaktadır. Bunlar “usul-i infiradiye”, “usul-i içtimaiye” ve “usul-i mütekabile”dir. Bu üç yöntemin iyi ve kötü yanlarının bulunduğunu söyleyerek her birinin iyi yanlarının alınarak yeni bir usul oluşturmanın en iyisi olduğunu söylemektedir.

Haktanır, Selim Sabit Efendi'nin eğitim ve öğretimle ilgili görüşlerini şu şekilde sıralar:

1. Öğretim etkinliklerinde ders araçlarından yararlanılmalı.
2. Ahlak eğitiminde masallardan yararlanılmalı.
3. Eğitim- öğretim sürecinde çocuğun kişiliğine saygı gösterilmeli.
4. Öğretimde öğretmen rehberlik etmeli, öğrencinin sonuca ulaşması sağlanmalı.
5. Öğretimin ilk basamaklarında bireysel, sonraki basamaklarında grup eğitimi yapılmalı.
6. Öğretim etkinliklerinde üst düzeydeki öğrenciler alt düzeydeki öğrencilere öğreticilik etmeli.
7. Öğretmenler daha merhametli, şefkatli, sabırlı, geniş yürekli, eşitlik taraftarı olmalı, garaz ve kin beslememeli, hatır gönül iltimas kabul etmemeli, iyi ahlak sahibi olmalı.
8. Öğretmenler öğrencilerin Türkçeyi güzel konuşup yazmaları için çaba göstermeli.
9. Öğretim etkinliklerinde bilimsellik ön planda tutulmalı.
10. Ana örneklerle ders işlenmeli.
11. Okul çocuklar için bir cennet, ders de bir sevinç kaynağı haline getirilmeli (Haktanır, 2006:17-18).

2.1. ÇOCUK EĞİTİMİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Selim Sabit eğitime getirmiş olduğu çok önemli yeniliklerin yanında çocukların eğitimi konusunda da önemli fikirler ileri sürmüştür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Altı yaşına gelmiş her çocuğun sıbyan mekteplerine gönderilmesi, kız çocuklarının 6-10 yaşları arasında, erkek çocukların ise 7-11 yaşları arasında sıbyan mekteplerine devam etmeleri gerektiğini belirtmiştir.

2. Çocukların çiçek çıkarmış olmaları veya aşılınmış olmaları ile bir bulaşıcı hastalığa sahip olmamalarının toplum sağlığı açısından önemli olduğunu söylemiştir.

3. Okul çağına gelmiş çocuklardan okula gelmeyenlerin ailesinin ihtar edilmesini, yine devam etmediği anlaşılırsa aileye para cezası verilmesini, devamsızlığın devam etmesi durumunda hükümet tarafından zor kullanılarak çocuğun mektebe getirilmesini önermiştir.

4. Okulda sınıf ve şubeler teşkil edilirken öğrencilerin yaş ve yeteneklerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

5. Şubelerin az sayıda öğrenciden teşkil etmesi gerektiğini belirtmiş, birinci sınıflarda bir veya iki ders yapılmasını, ders süresinin yarım saat ile kırk beş dakikayı geçmemesini; ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda iki veya üç ders yapılmasını diğer vakitlerin müzakere ve teneffüse ayrılması gerektiğini istemiştir.

6. Özellikle ilköğretim düzeyinde bireysel öğretimin en iyi yöntem olduğunu ileri sürmüştür.

7. Öğrencilere okutulması gereken derslerin onların öğrenme düzeylerinin yanı sıra ilgi, kabiliyet ve ihtiyaçlarına da uygun olmasının gerekli olduğunu söyleyerek öğrencilerin özelliklerine uygun bir alan seçip bu dalda başarılı olmalarının önemini vurgulamıştır.

8. Çocuklara beden ve zihnen gelişmelerinin sağlanması için okulda çeşitli oyunların öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir.

9. Öğretmenlerin çocuklara düşündürücü, ahlakî ve terbiyevî masallar ve hikâyeler anlatmasının çocukların gelişimi açısından önemli olduğunu söylemiştir.

10. Çocuklarda merak ve öğrenme arzusunun sönmemesi için onların sormuş olduğu soruların cevapsız bırakılmamasını istemiştir.

11. Çocuklara da yetişkinlere olduğu gibi saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

12. Çocukların, öğretmenleri ve aileleri tarafından doğru cevaba yönlendirilmelerinin onların eğitimine daha çok katkı yapacağını belirtmiştir.

13.Çocukların zihinsel gelişiminde ailenin önemli rolü olduğunu belirtmiş, anne ve babaların çocukların sordukları çocuklara doğru, basit ve onların anlayacakları bir dille cevap verebilmeleri için her konuda az da olsa bilgi sahibi olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır (Sabit, 1299:28-31; Şanal, 2006:178-183).

2.2. ÖĞRETMENLİK MESLEĞİYLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Selim Sabit “Rehnümā-yı Mu‘allimîn” adlı eserinde öğretmenlerin mesleği, genel tutum ve davranışları konusunda bazı görüşler ileri sürmüştür. Onun öğretmenlik mesleğiyle ilgili olarak ileri sürdüğü fikirler şunlardır:

1. Öğretmenler 25 yaşından genç olmamalı.
2. İlkokulda kadınlar öğretmenlik yapmalı eğer mecburiyet olursa evli ve çocuk sahibi erkek öğretmenler öğretmenlik yapmalı.
3. Öğretmenler şefkatli, sabırlı olmalı; garaz, kin beslememeli.
4. Hatır, gönül, iltimas kabul etmemeli; güzel ahlaklı olmalı.
5. Öğretmen sık sık velilerle görüşmeli, çocuğun durumunun iyileşmesi için onlarla işbirliği yapmalı.
6. Türkçeyi güzel bir şekilde okumalı, meramını yazı ile düzgünce ifade edebilmeli.
7. Öğretmen öğrencinin anne ve babasının makamında bulunduğu için onlara iyi yönde örnek olmalı.
8. Derdini anlatacak kadar Arapça, Farsça, Hesap ve Coğrafya bilmeli.
9. Çocukların kusurlarına karşı müsamahakâr olmalı (Akyüz, 2007:203-207; Koçer, 1992:97-101; Sabit, 1299:26-27; Şanal ve Güçlü, 2005:137-140; Temizyürek, 1999:93-98).

Selim Sabit Efendi çocukların şahsiyetlerin şekillenmesinde öğretmenlerin çok önemli bir rolü olduğunu düşünmekte, bu nedenle onların çocuklara iyi bir örnek teşkil etmesi gerektiğini söyleyerek onlara çok önemli sorumluluklar yüklemektedir.

3. SELİM SABİT’İN ESERLERİ

Selim Sabit; eğitim, dil bilgisi, tarih, coğrafya, matematik gibi çeşitli alanlarda birçok eser vermiştir. Bu eserleri şunlardır:

3.1. ELİFBĀ-YI ‘OŞMĀNÎ

Maarif Nezareti tarafından sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutturulmak amacıyla bastırılan bu eser Selim Sabit’in ilk kitabıdır. İlk baskısı 1863 yılında “Risāle-i Elifbā’iyye” adıyla yapılmış daha sonraki baskıları ise “Elifbā-yı ‘Oşmānî” adıyla yapılmıştır.

Yazar; eserde heceleme yöntemine, eski okuma ve yazma yöntemlerine karşı çıkarak yenilikler getirmiştir. Harfleri isimleriyle öğretmekten ziyade sesleri öğretmeyi esas almış ve o güne kadar elifba cüzlerinde yer almayan “p, ç, j, ñ” harflerine eserinde yer vermiştir.

Yazar kitabında harfler, sesler hecelerın söylenişı, imla, Arapçaya ait hareketler, sayılar, yer, gök ve zaman ile ilgili konulara yer vermiştir.

Bu kitabın 1894 yılında Tatarcaya çevrilmek suretiyle Kazan’da da baskısı bulunmaktadır (Temizyürek, 1999:42).

3.2. REHNÜMĀ-YI MU‘ ALLİMÎN

Selim Sabit’in “Rehnümā-yı Mu‘ allimîn” adlı bu eseri pedagojik ve eğitim yöntemlerine ait görüşlerini anlattığı eserdir. Sıbyan mektebi öğretmenlerini eğitim-öğretim yöntemleri konusunda aydınlatma amacı taşımaktadır. Selim Sabit’i asıl ününe kavuşturan eser, bu alandaki ilk kitaplardandır (Akyüz, 2000:16).

Tanzimat döneminde kurulan “İslah-ı Mekatih Komisyonu”na sunduğu sıbyan mekteplerinin yeniden düzenlenmesiyle ilgili rapor kabul edilerek 8 Mayıs 1870 tarihinde Takvim-i Vekayi gazetesinde “Ulum-ı Terbiyye-i Etfal” adı altında yayınlanmıştır. Yazarın daha sonra yayınladığı Rehnümā-yı Mu‘ allimîn adlı eseri işte bu rapordur (Temizyürek, 1999:40).

Selim Sabit bu eserinde “usul-i cedide” adını verdiği öğretim yöntemi, sınıfların oluşturulması, ders programları, okuma-yazma öğretimi, matematik, coğrafya, tarih öğretimi, öğretmenlik mesleği ve öğrencilerle ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Ayrıca eğitim ve öğretimde mükâfat ve mücazat ile sınavlar hakkında bilgiler de vermektedir.

Akyüz, Rehnümā-yı Mu‘ allimîn ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Bu eser bizde öğretmenlere yalnızca öğretim yöntemlerini tanıtmak değil, onlarda

meslek bilinci uyandırmak ve mesleğin gereklerine uygun davranışlar geliştirmek amacıyla yazılmış derli toplu ilk kitaptır. Bu nedenle onun en önemli eseridir.” (Akyüz, 2000:16).

3.3. ŞARF-I ‘OŞMĀNÎ

Bu eser, çocuklara Türkçeyi dil bilgisi kurallarıyla öğretebilmek amacıyla yazılmıştır. İlk olarak 1290 yılında 48 sayfa olarak; 1297 yılındaki baskısında ise 96 sayfa olarak basılmıştır. Eser sıbyan mektepleri için hazırlanmıştır. Eserde Arapça ve Farsça tamlamalara sıkça yer verilmekle birlikte daha çok Türkçe kelimeler kullanmıştır. Fakat dil bilgisi terimlerinin çoğu Arapçadır. Esere kelime ve harfin tarifleriyle başlanarak imla kuralları verilmiştir. Ardından da Osmanlıcanın; Türkçe, Arapça ve Farsçanın bir karışımı olduğu belirtilerek, bu üç dilin imla ve kuralları bâblar halinde ele alınmıştır.

Yazar bu eserinde konuları yüzeysel olarak ele almıştır. Eserde harfler, kelime çeşitleri, edatlar, cümle, cümle çeşitleri, isim cümlesi, fiil, fiil cümlesi, kafiye, kafiye çeşitleri, nazım biçimleri, zaman ekleri ve söz sanatları ile bilgiler vardır.

3.4. NAHV-İ ‘OŞMĀNÎ

Selim Sabit’in rüşdiye mektebi öğrencilerine cümle bilgisini öğretmek amacıyla yazdığı ve araştırmamıza konu olan eseridir. 1298 yılında ilk baskısı yapılan eser uzun bir süre rüşdiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser 63 sayfadan oluşmaktadır. Eserine “ilm-i nahv”in tanımıyla başlayan yazar ele aldığı konularla ilgili açıklamaları “fā’ide ve tenbîh” başlıklarıyla yapmıştır. Eserde cümle, cümle çeşitleri, fiil, fā’ il, nāib-i fā’ il, mübtedā ve haber, hāl ve tamlamalarla ilgili konulara değinilmiştir.

3.5. MÎ‘ YĀRŪ’L-KELĀM

İlk olarak 1287 yılında yayınlanmış olan bu eser Maarif Nezareti tarafından rüşdiye mekteplerinde okutturulmak üzere bastırılmıştır. Eser basıldığı dönem itibariyle bir ilk olma özelliği taşımaktadır. O güne kadar okullarda okutulmak için yazılan ve basılmış ilk Türkçe belagat kitabıdır (Çınar, 2000:209).

Eser üç fasıl ve bir hatimededen oluşmaktadır. Bunlar; Birinci fasıl, “Te’lif-i Kelām”, ikinci fasıl, “İfāde-i Merām”, üçüncü fasıl “Nazm u Nesr”, hatime “Muḥassenāt-ı Kelāmiyye”dir.

Selim Sabit eserde; cümle, cümle çeşitleri, isim, fiil, cümle çeşitleri, aruz vezni, imale, zihaf, vezin, söz sanatları, redif, kafiye ve nazım türlerini anlatmıştır.

3.6. MUḤTAŞAR COĞRAFYA RİSĀLESİ

Muḥtaşar Coğrafya Risālesi ilk olarak 1287’de 54 sayfa olarak basılmıştır. Yazar bu eserini de rüşdiye mektebi müdürüyken yazmış ve bu eser uzun yıllar sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin Türk eğitim tarihindeki önemi sıbyan mektepleri için yazılmış olan kitaplar arasında haritaya yer veren ilk eser olmasından kaynaklanmaktadır. Selim Sabit bu eserinde öğrencilere kitaptaki harita sayesinde beş kıtayı tanıtmayı ve harita çizimini öğretmeyi amaçlamıştır (Gökçe, 2006:37).

Eserde harita, karalar, kıtalar, denizler, adalar, yarımadalar, burun, ova, çöl, dağ, yanardağ, sıradağ, körfez, liman ırmak, boğaz gibi konuların yanında kıtalarda bulunan devletler, bu devletlerin coğrafi özellikleri ve nüfusları ile ilgili bilgiler yer alır.

3.7. MUḤTAŞAR HESAB RİSĀLESİ

Muḥtaşar Hesab Risālesi ilk olarak 1290 tarihinde 32 sayfa olarak basılmıştır. Daha sonra çeşitli yıllarda baskısı yapılarak sıbyan mekteplerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Yazarın bu eserde başlıca beş konudan bahsettiği görülmektedir. Bunlar, sayıların tanıtılması, toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeyi anlatan başlıklardır.

Selim Sabit, çocuklara hesap ilmi öğretilirken yeni bir yöntem önermektedir. İlk olarak ezberden sayabilme ve hesap yapabilme tekniği öğretilmeli sonra rakamların ve şekillerin yazılışları öğretilmelidir. Eserde önce konuların anlatılması, sonra sorular yoluyla anlaşılma derecesinin tespiti ve en sonunda problemlerle konunun pekiştirilmesi yolunu takip etmiştir.

3.8. MUHTAŞAR TĀRĪH-İ ‘OŞMĀNÎ

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre sıbyan mekteplerine ilk defa Muhtaşar Tarih-i ‘Oşmānî dersi konulmuştur. Selim Sabit’in Muhtaşar Tarih-i ‘Oşmānî adlı bu eseri sıbyan mekteplerine yeni okutulmaya başlanan bu ders ile ilgili olarak yazılan ilk eserdir (Mert, 2000:103). Eser 1874 yılında 38 sayfa olarak basılmıştır.

Yazar eserinde genel olarak Osman Bey’den başlayarak Sultan Abdülmecid’e kadar Osmanlı padişahları hakkında kısa bilgiler vermektedir. Padişahların doğumu, tahta çıkışları, dönemlerindeki önemli olaylar ve ölümleri ile padişahların yaptırmış olduğu cami, saray, çeşme ve okullar başlıca konulardır. Ancak eserde II. Abdülhamit dönemiyle ilgili olarak çok fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mert, bunda o dönemdeki baskı ve sansür uygulamalarının büyük etkisinin olduğunu söylemektedir (Mert, 2000:103).

Selim Sabit’in, bu eserinde Abdülaziz’in ölümünü intihar olarak anlatması ve tahttan inişi ile ilgili olarak kullandığı “hal” kelimesi memuriyet hayatının bitmesine ve emekliye sevk edilmesine neden olmuştur.

3.9. TAĤVİL-İ MİĶYĀS LEVĤĀLARI

Osmanlı Devletinde eskiden kullanılan ölçüler lağvedilerek yerine yeni ölçüler getirilmiştir. 1287 yılının mart ayında bütün resmi dairelerde, 1290 yılının mart ayından itibaren ise her yerde bu ölçülerin eski ölçülerin terk edilerek yeni ölçülerin kullanılması emredilmiş fakat uygulamada bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine eski ve yeni ölçülerin birbirlerine nispetlerini gösteren levhalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu görev Selim Sabit’e verilince o da Taĥvîl-i Miĳyās Levhāları adlı bu eseri 1287 yılında kaleme almış, ağırlık ve uzunluk ölçü birimlerini modern ölçü birimlerini çevirmeye yarayan tablo ve çizelgeleri hazırlamıştır (Yarcı, 2000:192).

Eserde; arşın, endaze, murabba, aşar, parmak, mikab, kulaç, rubu, dirhem, kile, kırat, denk, miskal, kıyye, kantar, kile, çeki, şinik, merhale, mil, fersah adı geçen ölçülerdir.

3.10. AMİDİYE KÜTÜBHĀNESİNDE MEVCÜD KÜTÜB-İ MEVCÜDENİN DEFTERİDİR

Selim Sabit, rüŖdiye mektepleri müdürükyen İstanbul'daki kütüphanelerin gözden geçirilmesi ve bu kütüphanelerdeki eserleri içeren numune defterlerinin düzenlenmesi ile ilgili olarak görevlendirilmiştir (Gökçe, 2006:33). II. Abdülhamit Kütüphanesinden işe başlayan Selim Sabit buradaki 764 eseri ve süreli yayınları fişlemiştir. Eser bu nedenle II. Abdülhamit Kütüphanesinin kataloğu özelliği taşımaktadır (Gökçe, 2006:34).

Eser, yazar rüŖdiye mektepleri müdürükyen yazıldığı için bu görevi yürüttüğu 1879-1884 yılları arasında basılmış olmalıdır (Gökçe, 2006:35).

İKİNCİ BÖLÜM

DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

1. DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Dil, milletlerin varlığını devam ettirebilmesinde en önemli araçlardan biridir. Bu nedenle toplumlar tarih boyunca dillerin araştırılması ve kurallarının öğretilmesi amacıyla birtakım çalışmalar yapmışlardır. Dille ilgili yapılan bu çalışmalara ad koyarken çeşitli terimler kullanılmıştır (Erenoğlu, 2006:140). Bizim dilimize yönelik çalışmalar da günümüzde “gramer” ve “dil bilgisi” adlarıyla anılmaktadır.

Bugün çok farklı toplumlarda kullanılan “gramer” sözcüğünün kökü Yunanca “yazı” anlamına gelen “gramma” sözcüğüne dayanmaktadır. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te gramer, “1.Dil bilgisi, 2. Dil bilgisi kitabı” (TDK, 2005:798) şeklinde tarif edilirken dil bilgisi ise “Bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip kurallarını tespit eden bilim, gramer” (TDK, 2005:529) şeklinde tarif edilmiştir.

Gramer ve dil bilgisi terimlerinin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

Agop Dilaçar, grameri “Dilin kullanımında yerleşmiş kurallara göre, dili meydana getiren sesleri (phonémes), şekilleri (morphémes ya da - A. Martinet’ye göre -monémes), sözcükleri, yapı ve dizi işlem ve yollarını, yöntemlerini, sözcük sınıflarını, çekimlerini, cümledeki görev ve bağıntılarını düzenli olarak inceleyen bilim” (Dilaçar, 1971:83) olarak tarif etmiştir.

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “Bir dili ses, şekil ve cümle yapıları ile dilin çeşitli öğeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilim” (Korkmaz, 1992:75) olarak tanımlamaktadır.

Dil bilgisi terimi yine Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “Çeşitli düzeylerdeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlelerin öğeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı” (Korkmaz, 1992:44) biçiminde açıklanmıştır.

Haydar Ediskun'a göre dil bilgisi, "Bir dilin seslerini, kelime yapılarını, kelime anlamlarını, kelime kökenlerini, cümle kuruluşlarını ve bütün bunlarla ilgili kuralları inceleyen bir bilimdir." (Ediskun, 2005:65).

Muharrem Ergin de dil bilgisini "Bir dili bütün cepheleriyle inceleyen bilgi kolu" (Ergin, 1986:28) şeklinde tanımlamıştır.

Dil bilgisi ve gramer terimleri cumhuriyetin ilanından sonra kullanılmaya başlanmıştır. O zamana kadar Osmanlıda gramer ve dil bilgisi terimlerinin yerine "sarf, kavaid ve nahiv" terimleri kullanılmıştır. Bunlar Arapların kullandığı terimler olup Türkçeye Arapçadan geçmiştir.

Tanzimat döneminde yazılan gramer kitaplarında da sarf, nahiv ve kavaid terimleri sıkça kullanılmıştır. Bu tür eserlere verilen çeşitli adlar arasında dilin yapı bilgisiyle ilgili olanlar "sarf", kelime grupları ve cümle bilgisiyle ilgili olanlar ise "nahiv" terimini kullanmışlardır. Bu gramer kitapları arasında eğitim ve öğretim amacını taşıyanlar ise genellikle "kavaid" terimini tercih etmişlerdir (Usta, 1993:283-284).

Dil bilgisi öğretiminin esas gayesi kişinin kendi dilinin kurallarını öğretmek kişide bir dil edinimi sağlamaktır. Dil sayesinde kişi toplumun bir parçası haline gelir. Dil bilgisi, bir dilin korunması ve sağlıklı gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Dil bilgisi öğretiminin; ana dili eğitimi, dil varlığının korunması, kültürün gelecek nesillere aktarılması, yabancı dilin daha rahat öğrenilmesi, anlama becerilerinin gelişmesi ve etkili iletişim kurma gibi çeşitli faydalarından söz etmek mümkündür.

Agop Dilaçar, gramerin ana dili ve kültürün korunmasında önemli rol oynadığını belirterek ana dili ile gramer arasındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koyar:

"Gramer, eğitimde, kültürde, ana dilinin ve ulusçuluğun korunmasında son derece önemli bir rol oynar. Ana dili, onu konuşanın dil bilincini belirttiği gibi, onda, çocukluk çağından başlayarak dil duygusu da yaratır. Her ana dilinde, şimdikiği geçmişe, ulusal geleneklere bağlayan gizemli bir güç vardır. Her dil, kendi kuruluş düzeni, işleme mekanizması, yapı ve diziliş düzeni ile bir düşünüş ve anlatış kalıbı, yapısal bir düzeni, biçim özelliği olan bir yapıdır. Ana dili, topluluk bilincini yansıtan, dünya görüşünü kalıplayan ulusal bir varlık, gramer de eğitimde bu varlığın en güçlü ve güvenilir koruyucusudur." (Dilaçar, 1971:123).

Zeynep Korkmaz da dil varlığının korunmasında ve dilin kuşaklar arasında unutulmadan devam etmesine gramer çalışmalarının önemli olduğunu ifade eder:

“Bilindiği üzere bir dilin yazı ve edebiyat dili olarak iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan biri o dilin bütün söz varlığını içinde toplayan sözlüğüdür. Öteki de dilin kelimelerini söz haline getiren, o dilin yapı ve işleyiş kurallarını bir sistem halinde içine alan grameridir. Sözlük ve gramerler, dili kuşaklar arasında unutulmaktan kurtaran, onları birbirine bağlayan bağlardır. Gramer aynı zamanda bir dilin sağlıklı olarak gelişmesinin de anahtarıdır. Bu bakımdan dil ve kültür varlığımızın korunmasında ve devamında önemli bir etkidir.” (Korkmaz, 1996:3).

Barın ve Demir de dil bilgisi öğretimiyle ilgili şunları ifade etmektedir:

“Başarılı bir dil bilgisi öğretimi, dört temel dil becerisinin kazandırılmasına, kullandığımız dile ilişkin yanlışların azaltılmasına, zihnin gelişmesine, iyi bir iletişim kurmaya, dile ilişkin öz güvenin ve hoşgörünün kazanılmasına, bir yabancı dilin daha rahat öğrenilmesine yardımcı olmaktadır. Şüphesiz, ana dilinin dil bilgisini iyi bilmeyen bir kimsenin başka bir dili tam öğrenebilmesi mümkün değildir. Kullandığımız dile ait yanlışlar da ancak dil bilgisi kurallarıyla karşılaştırılırsa belirlenir ve düzeltilebilir. İnsanlarla olan iletişimin sağlıklı ve etkili olabilmesi de dili doğru bilmeye ve iyi kullanmaya bağlıdır.” (Barın ve Demir, 2008:4).

Görüldüğü üzere gramer ve dil bilgisi öğretimi milletlerin önemle üzerinde durması gereken bir konudur. Çünkü bir milletin dilini gelecek nesillere aktarması onun en önemli görevlerinden biridir.

2. DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİ

Türkçe, bugün konuşulan diller arasında en eski geçmişe sahip olan dillerden biridir. Hunlardan günümüze kadar uzanan dilimizin, çok geniş bir coğrafyaya yayılması onun farklı toplumlar tarafından öğrenilmesi ihtiyacını meydana getirmiştir. Bunun sonucu olarak dil öğretimi alanında bazı çalışmalara rastlamak mümkündür.

Türkçenin grameri üzerine yapılan çalışmalar çok eskilere dayanmaktadır. Ancak çok zengin bir dil olan Türkçenin öğretimi üzerine yeterli çalışmaların yapılabildiğini söylemek zordur. Kaşgarlı Mahmud’un yazmış olduğu Divan-ı Lugati’t-Türk adlı eserde adı geçen ve kayıp olan “Kitabü Cevahiri’n-Nahvi fi Lugati’t-Türk” adlı eser gramer tarihi açısından bir başlangıç kabul edilebilir. Ama ne yazık ki sadece adını bildiğimiz bu eser günümüze kadar ulaşamamıştır.

Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazmış olduğu Divan-ı Lugati't-Türk adlı eser Türkçenin öğretimi alanındaki ilk kaynak olarak göze çarpar. Bu eserin bir gramer kitabı özelliği taşıyor olması da konumuz için ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü Divan-ı Lugati't-Türk, "Türkçenin bir devlet ve millet dili olarak kurallarının tespit edildiği ve öğretim amacıyla yazılan gramer nitelikli ilk eserdir." (Göçer ve Moğul, 2011:799).

Kaşgarlı Mahmud eserini 1072 yılında yazmaya başlamış ve dört defa düzelterek 1074 yılında tamamlamıştır. Eserde 8624 kelime bulunmaktadır. Eser bu yönüyle Türkçenin bilinen ilk sözlüğü niteliği taşımaktadır. Kaşgarlı, eserine aldığı örnekleri günlük hayatta konuşulan cümle, atasözü, deyim ve manzumelerden seçmiş bu da esere ayrı bir önem katmıştır.

Zaman içinde değişik sahalarda dil bilgisi alanında yazılmış farklı kaynaklara rastlansa da bunların tam anlamıyla birer gramer kitabı olduğu söylenemez. Bir sözlük niteliğinde olan bu eserlerin çoğu yabancılara Türkçe öğretme amacı taşımaktadır.

Harezmi sahasında yazılan dil bilgisiyle ilgili tek eser, Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb adlı eseridir. Yazar Arapça bilmeyen Türk ve Farslara Arapça'yı öğretmek amacıyla bu eseri yazdığını yine eserin önsözünde anlatır.

Çağatay sahasındaki en önemli eser ise Ali Şir Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lugateyn" adını verdiği eseridir. Yazar bu eserinde Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu savunmuştur. Ali Şir Nevaî'den sonra birçok eser yazılmış olmasına rağmen bu eserlerin tamamı Çağatayca ile ilgilidir (Göçer ve Moğul, 2011:800).

Kıpçak sahasında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki Esirü'd-din Ebu Hayyan tarafından yazılan ve iki bölümden oluşan Kitabü'l-İdrak Li Lisanü'l-Etrak adlı eseridir. Eser, Türkçenin bilinen ilk gramer kitaplarından biri olma özelliği göstermektedir. Eserin sonunda bir de sözlük yer alır (Göçer ve Moğul, 2011:800).

Kıpçak sahasında akla gelen diğer eserler EI-Kavaninü'l-Külliyeye Li Zabtü'l-Lugati't-Türkiyye, Cemalü'd-din Ebi Muhammed Abdullahi't-Türkî tarafından yazılan Kitabü Bulgati'l-Müştak Fî Lugati't-Türk ve'l-Kıpçak, Kitab-ı

Mecmu-i Tercüman-ı Türki ve Acemî ve Mongolî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-lugati't- Türkiyye ve Codex Comanicus'tur. Bu eserlerin ortak özelliği tam bir gramer kitabı olmasalar da sözlük-gramer niteliği taşımaları ve yabancılara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olmalarıdır (Arslan, 2012:171-179).

Anadolu sahasında yazılan ilk gramer kitabı ise Bergamalı Kadri'nin yazmış olduğu Müyessiretü'l-Ulüm adlı eserdir. Bu eser aynı zamanda kayıp olan Kaşgarlı Mahmud'un Kitabü Cevahiri'n-Nahvi fi Lugati't-Türk adlı eserinden sonra Türkçe yazılan ilk gramer olma özelliğini de taşır (Güner, 2003:151).

Bergamalı Kadri bu eseri 1530 yılında tamamlamış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı olan İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Eserde kelime, kelime çeşitleri, fiil, fiil kipleri, isimler, mübteda, haber, cümle, cümle çeşitleri gibi konuları işlemiştir.

3. TANZİMAT DÖNEMİNDE DİL BİLGİSİ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Tanzimat Fermanının ilanı (1839) başlayan ve meşrutiyetin ilanına (1876) kadar devam eden döneme “Tanzimat dönemi” denir. 18. Yüzyıldan beri devam etmekte olan yenileşme çabaları bu dönemde büyük bir hız kazanmıştır. Bu dönemin göze çarpan en önemli özelliklerinden birisi Osmanlı eğitim sisteminde yapılan yenilikler ve buna paralel olarak okullarda Türkçe öğretiminin planlı bir şekilde yapılmaya başlanmasıdır.

Tanzimat öncesi medreselerde “Türkçe bir ana dil öğretim konusu ya da dersi olarak düşünülmemiştir ama öğretim dili olarak zaman zaman kullanılmıştır” (Demirel vd., 1998:13). Bu dönemdeki okullarda Türkçe öğretiminden söz etmek mümkün değildir. Türkçenin bir ders olarak öğretilmemesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunların başında Türkçenin bir bilim dili olmaması ve halkın bu dili kolaylıkla konuşup anlayabilmesi gelmektedir. Bu nedenle Türkçenin öğretilmesi gereksiz görülmüştür.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte eğitimde yenileştirme çalışmaları neticesinde batılı tarzda yeni eğitim kurumları açılmıştır. Yeni açılan bu okullara öğrenci yetiştirmek maksadıyla Sultan II. Mahmud, sıbyan mekteplerini iki kademeli hâle getirmiş ve ikinci kademesine de “rüşdiye “ adını vermiştir. Bu okulların birinci kademesinde Kur'an öğretimi yapılırken ikinci kademe ise Türkçe inşa, hat, sarf

ve nahiv dersleri gösterilmeye, ahlakî ve didaktik kitaplar okutulmaya başlanmıştır (Göğüş, 1989:129). Böylece ilk defa Türkçe öğretimi okullarda planlı bir şekilde başlamıştır.

Türkçenin ders olarak okullarda okutulmaya başlanmasıyla ders kitabı ihtiyacı ortaya çıkmış, bu nedenle de Fuat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından “Kavâ'id-i 'Osmâniye” adıyla dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Bu eser Tanzimat döneminde yazılan ilk dil bilgisi kitabı olma özelliği de taşımaktadır. Bu dönemde Türkçeye verilen önemin artmasıyla birlikte dil bilgisi kitaplarının sayısı da artmış ve bu konuda birçok kitap yazılmıştır.

3.1. TANZİMAT DÖNEMİ MÜFREDAT PROGRAMLARINDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Tanzimat döneminde Osmanlı eğitim sisteminde bir bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Yeni açılan modern eğitim kurumlarının (mekteb-i iptidaiye) yanında geleneksel eğitim anlayışının hâkim olduğu medreseler ve sıbyan mektepleri de bu dönemde varlığını devam ettirmişlerdir. Bu okullar eskiden beri süregelen eğitim anlayışıyla faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Tanzimat döneminde Türkçenin öğretimiyle ilgili ilk gelişmelerden biri Nisan 1847 tarihli “Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat” adlı belgedir (Akyüz 2007:160). Bu talimatname ile sıbyan mekteplerine okumanın yanında yazı dersi de konmuş olmaktadır. Bu Türkçe öğretimi açısından önemli bir gelişmedir.

Tanzimat'ın ilanından sonra bile ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının belli bir programları yoktur. Bu okullarda okutulacak dersler ve muhtevası okulların açılış nizamnamelerinde belirtilmiştir. Ancak okulların programları 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirlenmiştir (Göğüş, 1970:130). 1890-1892 yılları arasında ilköğretim ve ortaöğretim okullarının ders programları birkaç kez değiştirilmiş, Türkçe ve dil bilgisi öğretimine büyük önem verilerek ders saatleri artırılmıştır.

3.1.1. İlköğretim

Osmanlıda, ilköğretim sıbyan mekteplerinde yapılmıştır. İlk kurulduğu zamanlarda ihtiyaçlara cevap verebilen bu eğitim kurumları zaman içerisinde kendisinden beklenen şartları sağlayamamış ve bu nedenle de değişik zamanlarda yenileştirme çalışmalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Fakat bu çalışmaların eğitim ve öğretime çeşitli nedenlerle herhangi bir yenilik getirmediği görülmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere eğitim ve öğretimde göze çarpan en önemli yenilik 8 Nisan 1847 tarihli talimatnameyle Türkçe ve yazı derslerindeki gelişmelerdir. Bu talimatnameye göre sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler şunlardı: “Elifba, Amme Cüzü ve Öteki Cüzler, Türkçe Lügat, Yazı, İlmihal, Türkçe Tecvid, Kuran” (Akyüz 2007:161). Sıbyan mekteplerine yazı dersinin konması bu dönemde okuma ve yazmaya aynı ölçüde önem verildiğini göstermektedir.

Bu talimatname sonrasında yenileştirme çalışmaları ilerleyen dönemde de devam etmiştir. Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu 1868 yılında sıbyan mektepleri için bir nizamname hazırlamış, burada okutulan derslere ek olarak “İmla, Malumat-ı Nafia, Coğrafya ve Aritmetik” derslerini programa koymuştur. Ancak bu nizamname uygulamaya geçmemiştir (Kodaman, 1991:62).

Osmanlıda okulların programları 1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle belirlenmiştir. Sıbyan mekteplerinin öğretim süresinin dört yıl olarak belirlendiği bu nizamnameye göre bu okullarda okutulacak dersler şunlardı:

“Usul-i Cedide Vechile Elifba, Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ahlaka Müteallik Resail, İlmihal, Yazı talimi, Fenn-i Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malumat-ı Nafia” (MUN, mad.6).

“Usul-i Cedide Vechile Elifba” ve “Yazı Talimi” bu nizamnamede yer alan Türkçe öğretimiyle ilgili maddelerdir (Göğüş, 1970:130).

Usul-i Cedide Vechile Elifba, Arap alfabesine göre yapılan öğretim yerine Türkçenin kurallarına göre bir öğretim yapılması gerektiğini belirtmektedir. Göğüş’e göre usul-i cedide sözüyle “1857 yılında Kayserili Doktor Rüşdü Bey’in yazmış olduğu Nuhbet’ül-Etfal adlı kitabın getirmiş olduğu yeni öğretim yöntemleri” (Göğüş, 1970:130) anlatılmak istenmiştir.

Rüşdü Bey alfabeye Türkçede kullanılan harfleri de almış böylece alfabeyi 35 harften oluşturmuştur. Türkçe kelimelerin okunuşuna büyük önem vermiş, eski usul heceleme yönteminin yerine, harfleri harekeler ve sesli harflerle okutma yöntemini kullanmıştır. Böylelikle okumaya geçişin daha kolay gerçekleşmesini amaçlamıştır.

Nuhbet'ül-Etfal'de yazma konusunun yanında okuma amacıyla çeşitli metinler de yer almaktadır. Fakat bu metinlerin çoğunun sıbyan mektebi öğrencileri için ağır olduğu söylenebilir (Akyüz, 2007:211).

1870 yılında ilköğretimde “ibtidai” adı verilen yeni usulle öğretim yapacak okulların açılması için ilk teşebbüslere başlanmıştır. Ancak ilk ibtidai 1872 yılında açılabilmiştir. Böylece ilköğretim geleneksel yöntemlere göre öğretim yapan “mekteb-i sıbyan” ile yeni usule göre öğretim yapan “mekteb-i ibtidai” okulları olarak ikiye ayrılmıştır.

İbtidai mekteplerinin ders programları 1891 yılında tekrar değiştirilmiş ve okutulacak dersler şu şekilde belirlenmiştir:

“Elifba, Kuran, Tecvit, İlmihal, Ahlak, Sarf-ı Osmanî, İmla, Kıraat, Mulahas Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmani, Hesap, Hüsn-ü Hat” (Kodaman, 1991:88).

3.1.2. Ortaöğretim

Tanzimat döneminde rüşdiyelerin açılmasıyla birlikte ortaöğretimin temeli atılmıştır. Bazı okulların hazırlık sınıflarına verilen idadi isminin 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle ortaöğretimin bir kademesi olarak belirlenmesi sonucunda idadiler ortaöğretim kurumu olarak tescillenmiştir (Kodaman, 1991:114). Yine bu dönemde ortaöğretim kurumlarından biri olan sultanilerin açılmasıyla Osmanlıda eğitimin ortaöğretim ayağı tamamlanmıştır.

3.1.2.1. Rüşdiyeler

1838 yılında sıbyan okullarının üstünde “sınıf-ı sanî” ismiyle kurulması kararlaştırılan bu okullara, çocukların rüşd (ergenlik) yaşına kadar devam edeceği düşünüldüğü için dönemin padişahı olan II. Mahmud tarafından “rüşdiye” ismi verilmiştir (Kodaman 1991:91). Bir süre ortaokul ve lise görevi gören bu okullar

meşrutiyet döneminde yüksek ilkokul düzeyinde eğitim vermeye başlamış ve 1913 yılında ilkokulların içinde kaybolmuştur (Karataş, 2002:72).

1838 yılında açılmış olan “Mekteb-i Maarif-i Adli” ilk rüşdiye olarak kabul edilir (Kodaman, 1991:91). Ancak rüşdiyeler Mekatib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra yaygınlaşmıştır. 1859 yılında ilk defa kız rüşdiyeleri açılmış, 1875 tarihinden itibaren de askerî rüşdiyeler faaliyete başlamıştır.

Rüşdiyelerin öğretim süresi ilk olarak iki yıldan dört yıla, 1859’da altı yıla çıkarılmış, 1863’te beş yıla indirilmiş ve 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile dört yıl olarak belirlenmiştir (Karataş, 2002:73-74). Bu durum rüşdiyelerde müfredat programlarının da değişmesine neden olmuştur.

İlk kurulan rüşdiyelerin öğretim programları medreselerden etkilenmiş ve medrese dersleri programın temelini oluşturmuştur (Karataş, 2002). 1846 tarihli talimatnameye göre rüşdiyelerde Kur’an, Arapça, Hesap ve Yazı dersleri okutulmaktadır (Kodaman, 1991:92). Bu dönemde rüşdiyelerde Türkçe öğretimiyle ilgili sadece yazı derslerinin verildiği görülmektedir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi rüşdiyelerin müfredat programlarını şu şekilde belirlemiştir:

“Mebadi-i Ulum-u Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmla ve İnşa, Tertib-i Cedid Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudud, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, Mebadi-i Hendese, Tarih- i Umumi ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, rüşdiyenin bulunduğu bölgede kullanılan ikinci dil, ticaret merkezlerinde, isteyen talebeye dördüncü sınıfta Fransızca.” (MUN, mad. 23).

Programa göre “Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmla ve İnşa” Türkçe ve dil bilgisi öğretimiyle ilgili derslerdir. Kız rüşdiyelerine bu derslerin yanında Müntehebat-ı Edebiye (Seçme Edebi Parçalar) dersi de konmuştur (Göğüş, 1970).

Göğüş (1970), 1873 yılında rüşdiyelerde Türkçe ve dil bilgisi öğretimine yönelik olarak; birinci sınıfta “Kıraat-ı Türkiye, İmla, Sülüs, Rik’a” iki ve üçüncü sınıflarda “Lisan-ı Türkî (kavaid), İmla” ve son sınıfta da ayrıca “İnşa” derslerinin okutulduğunu belirtmiştir. 1872 yılında hazırlanan bu programın küçük değişikliklerle devrin sonuna kadar devam ettiği görülür.

3.1.2.2. İdadiler

“Harp okulu ve askerî tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılan” (Unat, 1964:45) “idadi” sözcüğü 1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ortaöğretim kurumu olma özelliği kazanmıştır.

İlk idadi İstanbul’da 1845 yılında açılan “Mekteb-i Fünun-ı İdadiye”dir. Sınav yoluyla Harp Okulundan alınan öğrencilerden oluşan bu okul 1872 yılında Kuleli Askerî İdadisi adını almıştır (Akyüz, 2007:166).

İdadilerin ortaöğretim kurumu olarak kimlik kazanması yukarıda bahsedildiği gibi 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile olmuştur. Buna göre idadiler, rüşdiyelerden mezun olan müslim ve gayr-i müslim çocukların bir arada öğrenim gördükleri yerler olarak faaliyet göstereceklerdi. Fakat 1873 yılına kadar bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.

1869 tarihli nizamnameyle öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen idadilerin müfredat programı da şu şekildedir:

“Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavaid-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter tutmak Usulü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim.” (MUN, mad. 38).

Bu programda idadilerde Türkçe öğretimi “Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa” dersiyle sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat dersin nasıl ve kaç saat olarak uygulandığına dair programlar henüz elde edilememiştir.

İdadilerin yaygınlaşmaya başlamasıyla programlarda küçük değişikliklere gidilmiştir. İdadilerin programlarında asıl değişiklik 1892 yılında olmuştur. 5 ve 7 yıllık idadilerin öğretim sürelerinde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre 7 yıllık idadilerin ilk üç yılı rüşdiye, son dört yılı idadi; 5 yıllık idadilerin ilk üç yılı rüşdiye, son iki yılı idadi olarak düzenlenmiştir (Işıksalan, 1997).

İdadilerde Türkçe öğretimi 1892 programıyla daha büyük önem kazanmıştır. Türkçe ders saatleri artmış ve idadilere edebiyat dersleri konmuştur. Bu programa

göre Türkçe Kıraat, Lügat ve İmla, Sarf ü Nahv-i Osmanî, Fenn-i İnşa ve Kitabet, Kıraat ve Ezber Türkçe öğretimiyle ilgili derslerdir (Kodaman, 1991:131-132).

3.1.2.3. Sultaniler

Islahat Fermanında ortaya konan hükümlerden birisi de müslim veya gayr-i müslim olsun bütün Osmanlı tebaasının eğitim ve öğretim hizmetlerinden eşit şartlarda faydalanmasını sağlamaktır. Batının ilmi ve düşüncesi istikametinde nesillerin yetişmesi gerekliliği inancı bu dönemde kendini iyice hissettirmeye başlamış, müslim ve gayr-ı müslim çocukların birlikte batı ülkelerindeki gibi modern eğitim almalarını sağlayacak kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü rüşdiyeler yüksekokullara öğrenci yetiştirme konusunda yeterli görünmemektedir (Akyüz, 2007:167).

Bu öğretim kurumlarının nasıl oluşturulması gerektiği konusunda Fransa'dan yardım alınmış ve 1 Eylül 1868 yılında "Mekteb-i Sultani" adıyla ilk sultani İstanbul'da açılmıştır. Fransız eğitim sistemini benimseyen bu okul ilk olarak beş yıllık olarak kurulmuş daha sonra üç yıllık hazırlık sınıfı getirilerek sekiz yıla çıkarılmıştır (Kodaman, 1991:135).

O dönemde sultanide şu dersler okutulmaktaydı:

"Türkçe, Fransızca ve Fransız Edebiyatı, Grekçe, Ahlak, Latince (Hukuk, Tıp ve Eczacılık tahsiline yetecek kadar), Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Matematik, Kozmoğrafya, Mekanik, Fizik, Kimya, Ekonomi, Tabiat Tarihi, Hukuk, Umumi Edebiyat Tarihi ve Güzel Konuşma Sanatı, Resim." (Kodaman, 1991:135-136).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle sultanilerin vilayet merkezlerinde kurulması kararlaştırılmıştır. Sultaniler, adî ve alî olmak üzere, iki kısımdan oluşacaktı. Adî kısımda idadi dersleri, alî kısımda ise sultani dersleri verilecekti. Alî kısım da biri edebiyat, diğeri "ulum ve fûnun" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Öğretim süresi, üçü adî, üçü alî olmak üzere toplam altı yıldır (Demirel, 2012:341). Nizamnamede bu okullarda uygulanacak programlar bile belirlenmiştir ancak bunlar gerçekleştirilememiştir. Tanzimat döneminde Beyrut'ta ve Girit'in merkezinde "Mekteb-i Kebir" adlı bir sultani okul kurulmuştur (Demirel, 2012:342). Bunun dışında II. Meşrutiyet dönemine kadar hiçbir sultani açılmamıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin sultanilerle ilgili maddelerinde okutulacak dersler şunlardır:

“Ulum ve Fünun sınıfı: Hendese-i Resmîye, Menazır, Cebir ve Cebirin Hendeseye Tatbiki, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Heyet, Hikmet-i Tabiiye ve Kimyanın Muhtasar Suretle Sanayi ve Ziraata Tatbiki, İlm-i Mevalid, Fenn-i Tahtit-i Arazi.”

Edebiyat sınıfı: “Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa, Arabî ve Farisîden Edebiyata Müteallik Müellefat, Maani, Fransızca, İlm-i Servet-i Milel, Tarih.” (MUN, mad. 46)

Görüldüğü üzere sultanilerin ulum ve fünun sınıfında Türkçe öğretimi üzerine herhangi bir ders bulunmazken Edebiyat sınıfında ise sadece “Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa” dersi göze çarpmaktadır.

1880 tarihinde, Sadrazam Said Paşa'nın teklifiyle okulda bir saat okutulan Türkçe dersi iki saate çıkarılmış, 1885'te de program değiştirilmek istenmiş ancak bazı dersler uygulamaya konmadan programdan çıkarılmıştır (Kodaman, 1991:139).

Başlangıçtan beri Fransızca olan öğretim dili II. Abdülhamid devrinde de devam etmiştir. Bunun yanında, Türkçe derslerine de gereken önem verilerek, talebelerin Osmanlı kültüründen tamamen kopmaları önlenmek istenmiş ve bu husus üzerinde o kadar durulmuştur ki sultani içinde müstakil “Tedrisat-ı Lisan-i Osmanî Nezareti” kurulmuştur. Müdürlüğüne de Bâb-ı Ali tercüme odası hulefasından Mustafa Cemil Bey tayin edilmiştir (Kodaman, 1991:142).

3.1.3. Yüksek Öğretim

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlayan eğitimde yenileşme çabalarının getirdiği yeniliklerden birisi de “alî okullar”dır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle Osmanlıda eğitim ve öğretim; ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere üç basamaklı hâle gelmişti. Nizamnamede bu alî okulların hangileri olacağı da belirtilmiştir.

3.1.3.1. Darülfünun

Tanzimat'ın ilanından sonra eğitim alanında yapılan yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bazı aydınlar yeni eğitim sistemi ve eğitim kurumlarına ihtiyaç olduğunu savunuyorlardı. Bu nedenle eğitim sisteminde değişiklikler yapılmış eğitim araçlarında yeniliklere gidilmiştir. Bunlardan biri de 1846 yılında açılması planlanan “darülfünun”dur.

Açılması planlanan bu yeni okul müslim ve gayr-i müslim bütün Osmanlı tebaasının eğitim görebileceği yatılı, her türlü fennin okutulduğu, dinî geleneklerden uzak ve modern eğitim verecek bir okul olarak düşünülmüştür (Akyüz, 2007:168).

İlk darülfünun Kimyager Derviş Paşa'nın açılış konuşmasıyla 13 Ocak 1863'te açılmıştır (Akyüz, 2007:168). Burada yaklaşık iki yıl eğitim veren okul 1865'te kiralanan “Nuri Paşa Konağı” na taşınmış ancak aynı yılın eylül ayında çıkan yangında konağın zarar görmesiyle ortada kalmış ve kapatılmıştır.

Darülfünunun tekrar kurulması 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde kararlaştırılmıştır. Nizamnamede, İstanbul'da “Darülfünun-ı Osmanî” kurulacağı; darülfünunun “Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulum-ı Tabiiye ve Riyaziye” şubelerinden oluşacağı, her şubenin öğretim süresinin üç yıl, müderris olacaklar için de dört yıl olacağı belirlenmiştir (MUN, mad. 80-85). Ayrıca okulun öğretim dilinin Türkçe olacağı ancak Türkçe bilmeyen öğretmenlerin Fransızca ders verebileceği de yine bu nizamnamede yer almıştır (Unat, 1964:106-107).

Nizamnameye göre şubelerde okutulacak dersler şunlardı:

Hikmet ve Edebiyat Şubesi: “İlm-i Terkib-i Vücut-ı İnsanî, İlm-i Ahval-i Nefs, Mantık ve Maanî, Beyan, İlm-i Kelam, İlm-i Ahlak, Hukuk-ı Tabiiye, İlm-i Tarih, Mükemmel Arabî, Farisî, Türkî, Fransızca, Yunan ve Latin Lisanlarıyla Bilumum Ümmehat-ı Elsin-i Kavaidinin Tatbik ve Mukayesesine Dair Sarf-ı Umumî, İlm-i Aruz, Tarih-i Umumî, Asar-ı Atika, İlm-i Meskukat” (MUN, mad. 81).

İlm-i Hukuk Şubesi: “Fıkıh-ı Şerifin Muamelat Bahsi, Usul-i Fıkıh, Romalıların Hukuku, Fransızların Hukuk-ı Adıye Kanunnamesi, Hukuk-ı Adıyeye Müteallik Usul-i Muhakeme, Ticaret-i Berriye ve Bahriye, Ceza Kanunname-i Hümayunları, Usul-i Muhakeme-i Cinayet, Hukuk-ı Mülkiye, Hukuk-ı Mılel” (MUN, mad. 82).

Ulum-ı Tabiiye ve Riyaziye Şubesi: “Heyet, Hikmet-i Tabiiye, İlm-i Kimya, İlm-i Tabakatü’l Arz, İlm-i Maadin, İlm-i Nebatat, İlm-i Hayvanat, Hendese, Müsellesat, Hendesenin Cebire Tatbiki, Hendese-i Resmıye, Menazır, Hesab-ı Tefazulî ve Tamamî, Cerr-i Eskalin Nazariyat ve Tatbikatı, Tarih-i Ulum-ı Tabiiye, Riyaziye, Fenn-i Tahtit-i Arazi (MUN, mad. 83).

Darülfünun, Maarif Nazırı Saffet Paşa’nın açılış konuşmasıyla 20 Şubat 1870’te tekrar açılmış ancak uzun süre varlığını devam ettiremeden 1873’te kapatılmak zorunda kalınmıştır. Müdür Hoca Tahsin Efendi’nin deneyleri yüzünden dinsizlikle suçlanması ve Cemal Afganî Efendi’nin verdiği konferanslardan birinde “peygamberlik sanattır” sözü üzerine “kâfir” olarak suçlanıp yurtdışına kaçmak zorunda kalması okulun kapatılmasının nedenleri arasında gösterilmektedir (Akyüz, 2007:169).

1874’te Maarif Nazırı Saffet Paşa, Galatasaray’daki Mekteb-i Sultani müdürü Sava Paşa’yı üçüncü kez darülfünunu kurmakla görevlendirdi. Darülfünun-ı Sultani ismiyle anılan bu okul Hukuk, Mühendislik ve Edebiyat olmak üzere üç şube olarak eğitime başladı. Önce Hukuk ve Mühendislik sonra da Edebiyat şubesinin kapatılmasıyla okul 1881’de tamamen ortadan kalktı (Tekeli ve İlkin, 1993:71).

Darülfünun bundan sonra “Darülfünun-ı Şahane” adıyla 1900 yılında açılabilmiştir. Bu tarihte “darülfünun nizamnamesi” çıkarılmış ve okulda Ulum-ı Aliye-i Dinîye, Edebiyat, Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye şubeleri kurulmuştur. Yine bu nizamnameyle öğrencilerin öğretim anında sıkı bir kontrol altına alınması sağlanmış, okulun her sınıfında otuz öğrenci bulunması istenmiş ve bütün dersleri müfettişler dinlemişlerdir (Koçer, 1991:144-145).

21 Eylül 1908’de okul “Darülfünun-ı Osmanî” adını almış, 1912’de çıkarılan bir kanunla ismi “İstanbul Darülfünunu” olarak değiştirilmiştir.

3.1.3.2. Darülmualimin

Tanzimat Fermanının ilan edilmesinin ardından eğitimde yenileşme çabalarının bir sonucu olarak kurulan rüşdiyelerin sayılarının hızla artması, öğretmen ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere 16 Mart 1848’de ilk darülmualimin açılmıştır. Bu okula daha sonra “Darülmualimin-i Rüşdi” adı verilmiştir (Hayta, 2009). 1851 yılında müdür olan Ahmet Cevdet Efendi darülmualimin için bir nizamname hazırlamış, buna göre okulun öğretim süresi üç yıl olarak belirtilmiştir (Akyüz, 2007:177-178).

Bu dönemde hızla açılan ve kısa sürede yaygınlaşan “ibtidai mektep” adı verilen ilkokulların da öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla 1868’de “Darülmualimin-i Sıbyan” adı verilen öğretmen okulu açılmıştır. “Bu okulların öğretim süresi başlangıçta bir yıldır ve okutulacak dersler şunlardı: Ulum-ı Dinîye, İlm-i Maharic ve Tecvid, Hesap, Tarih, Coğrafya, İmla ve İnşa, Hüsn-i Hat, Türkçe Sarf, Usul-i Cedide Üzere Tehecci.” (Akyüz, 2007:181).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi öğretmen okulları ile ilgili ayrıntılı hükümler içermektedir. Hatta bu okulları erkek (darülmualimin) ve kız (darülmualimat) öğretmen okulları olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Nizamnameye göre, İstanbul’da büyük bir darülmualimin kurulacak, bu okulun; rüşdiye, idadi ve sultani olmak üzere üç şubesi bulunacak ve her şubenin biri edebiyat diğeri ulum ve fünuna mahsus iki bölümü olacaktı. Rüşdiye ve sultanilerin öğretim süresi üç yıl, idadilerin ise iki yıl olacaktı (MUN, mad. 57-67). “Darülmualimin-i Sıbyan” bu büyük darülmualimin içinde yer almasa da yönetimi ona bağlıydı (Kodaman, 1991:146).

Nizamnamede okutulacak dersler şu şekilde belirlenmiştir:

Rüşdiye Şubesi:

Ulum Şubesi: “Tersim-i Hutut, Hesap, Defter Tutma Usulü, Hendese, Mesaha, Cebir.”

Edebiyat Şubesi: “Türkçe Kitabet ve İnşa, Arabî, Farisî, Her Cemaatin Kendi Lisani, Tarih-i Umumi” (MUN, mad.57-67).

İdadi Şubesi:

Ulum Şubesi: “İlm-i Mevalid, Hendese-i Resmiye ve Menazır, Cebir, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim”

Edebiyat Şubesi: “Arabî, Farisî, Türkçe Şiir ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmanîye, İlm-i Servet” (MUN, mad.57-67).

Sultaniye Şubesi:

Ulum Şubesi: “Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Cebirin Hendeseye Tatbiki, Cerr-i Eşkal, İlm-i Heyet, Kimya, İlm-i Mevalid, Jeoloji, Fenn-i Tahtit-i Arazi, Resim”

Edebiyat Şubesi: “Türkçe İnşa ve Eş’ar, Arabî, Farisî, Maanî, Türkçe ve Fransızca Tercümeler, Hukuk-ı Milel” (MUN, mad.57-67).

1869 tarihli bu nizamnamenin darülmuallimini ilgilendiren hükümlerin hepsi uygulamaya konmamış ancak 1874 yılında “İstanbul Darülmuallimini” adıyla sıbyan, rüşdiye ve idadi şubelerini içinde bulunduran bir okul açılabilmiştir (Kodaman, 1991:147). Yeni açılan bu okulun 1880 yılında idadi şubesi kapatılmış bir süre sıbyan ve rüşdiye şubeleriyle öğretime devam etmiştir. 3 Kasım 1891’de “aliye” şubesi açılarak idadilere ve sultanilere öğretmen yetiştirmeye başlamıştır. Öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen bu okul 1908 yılına kadar bu şekilde öğretime devam etmiştir (Kodaman, 1991:149).

3.1.3.3. Darülmuallimat

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde, kızlar için açılan sıbyan mektepleri ve rüşdiyelere kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla bir okulun açılması kararlaştırılmıştı. Nizamnamenin 68-78 arasındaki maddeleri de darülmuallimat adı verilen bu okulla ilgilidir.

Kurulacak olan darülmuallimat; rüşdiye ve sıbyan şubelerinden oluşacak, sıbyan şubesinin öğretim süresi iki yıl, rüşdiye şubesinin ise üç yıl olacaktır (MUN, mad. 69-70).

Nizamnameye göre darülmuallimatta okutulacak dersler şunlardı:

Sıbyan Şubesi: “Mebadi-i Ulum-ı Diniyye, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî ve Kitabet, Usul-i Talim, Her Cemaatin Kendi Dili, Risale-i Ahlak, Hesap ve Defter Tutma, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya, Malumat-ı Nafia, Musiki, Dikiş ve Nakış” (MUN, mad. 69).

Rüşdiye Şubesi: “Mebadi-i Ulum-ı Diniyye, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî ve Kitabet, Usul-i Talim, Her Cemaatin Kendi Dili, Risale-i Ahlak, Hesap ve Defter Tutma, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya, Malumat-ı Nafia, Musiki, Dikiş ve Nakış, İnşa, Arapça ve Farsça, Tedbir-i Menzil, Mebadi-i Ulum-i Riyaziyye ve Tabiiyye ve Terzilik (MUN, mad. 70).

İlk darümuallimat 26 Nisan 1870 tarihinde İstanbul’da açılmış ve müdürlüğüne de Emin Bey getirilmiştir (Şanal, 2011). Daha sonraları Fatma Zehra Hanım ilk kez darümuallimatın kadın müdürü olmuş ancak bu çok fazla uzun sürmemiş, 1882-1883’te müdürlüğe Davut Şükrü Efendi ile birlikte müdireliğe de Refika Hanım getirilmiştir (Şanal, 2011).

1892 yılında darümuallimata altı yıllık bir ihtiyat bölümü eklenmiş ve 30 Temmuz 1895 tarihinde darümuallimat ve ihtiyat bölümleriyle ilgili bir talimat yayınlanmıştır. Şanal bu talimatla ilgili şu bilgileri aktarır:

“Bu Tâlimat’a göre Dârümuallimât, İbtidâiye ve rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere kurulan ve öğretim süresi üç yıl olan bir eğitim kurumu niteliği taşımaktadır. Ayrıca Dârümuallimât’a bağlı bir de İhtiyat Kısmı bulunacaktı. Bu kısmın öğrenim süresi altı yıl olacak ve rüşdiyelere denk olacaktı. Buradan mezun olanlar, diğer rüşdiyelerden mezun olanlar gibi Dârümuallimât’a ancak yapılacak seçme sınavında başarılı oldukları takdirde girebileceklerdi. Yine 1895 Tâlimâtı ile okulun bir “erkek müdürü” ve onun maiyetinde bir “kadın müdiresi” olacaktı. Bunlar, Maarif Nezâreti tarafından seçilip atanacaklardı. Müdür, Talimât hükümlerini uygulama yetki ve sorumluluğuna sahipti. Müdire, okulun dış işlerine ve yazışmalarına “asla karışmayacak” okulun iç işlerinde de, erkek müdürün onayını almadan küçük ya da büyük herhangi bir uygulamaya kesinlikle girişemeyecekti. Müdire daima, müdür ise haftada en az iki kez dersaneler ile nakış odasını dolaşır, okuldaki tüm personelin görevlerini tam olarak yapıp yapmadıklarını denetleyecekler, hatta derslerde bizzat hazır bulunarak eğitim-öğretim sürecini bizzat izleyeceklerdi” (Şanal, 2011).

II. Meşrutiyet döneminde ilk yatılı darümuallimatın açılmasıyla birlikte gündüz öğretimi yapan darümuallimat da kapanmış oldu.

3.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE YAZILAN GRAMER KİTAPLARI VE REHNÜMĀ-YI MU‘ ALLİMİNLER

Tanzimat Fermanının ilanından sonra Türkçenin düzenli ve sistemli bir şekilde öğretilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde kurulmuş olan Encümen-i Daniş kurulunun “Türkçenin kurallarını her seviyeden insana öğretecek bir dil bilgisi kitabının yazılması” kararını alması sonucu Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa birlikte ilk dil bilgisi ders kitabını hazırlamışlardır (Özkan, 2001:95). Bu dönemde sarf, nahv ve kavaid isimlerinde pek çok gramer kitabı yazılmıştır. Bu eserlerin bazıları şunlardır:

3.2.1. Kavā‘id-i ‘Osmāniye

Ahmet Cevdet Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa tarafından yazılan bu eser Türkçenin ilk grameri kabul edilmektedir (Özkan, 2006:224). Ahmet Cevdet Paşa’nın anlattığına göre Fuat Paşa’yla birlikte Bursa’da kaplıcada kaldıkları bir ay içerisinde bu eseri kaleme almış ancak İstanbul’a döndükten sonra eksiklerini tamamlayarak “Kavā‘id-i ‘Osmāniye” adını vermiştir (Baysun akt. Özkan, 2006:225).

Kavā‘id-i ‘Osmāniye, 1851 yılında basılarak Encümen-i Daniş’in açılışı sırasında Sultan Abdülmecid’e sunulmuştur. 1851 yılında yapılan taş baskıdan sonra eserin birçok baskısı yapılmış ve Encümen-i Daniş’in kararıyla uzun yıllar ders kitabı olarak okullarda okutulmuştur.

Cevdet Paşa; Kavā‘id-i ‘Osmāniye’de, Osmanlıcanın üç ayrı dilin birleşmesinden meydana geldiğini düşündüğü için Türkçe, Arapça ve Farsça kaideleri ayrı ayrı fasıllar halinde vermiştir.

Bir mukaddime, beş bâb ve bir hatimedden oluşan eser Şeyhülislam’ın Arapça “Takriz”iyle başlar. Besmele ve duanın ardından eseri neden yazdıkları ve Sultan Abdülmecid’in nasıl destek olduğu anlatılır.

Birinci bâbda isimler, ikinci bâbda sıfatlar, üçüncü bâbda kinayat başlığı altında şahıs, işaret ve belirsizlik zamirleri, dördüncü bâbda fiiller, beşinci bâbda edatlar ve hatime kısmında da cümleler ve cümlelerin mütimmeleri kısaca anlatılır.

3.2.2. Miqyāsü'l-Lisān Kıstasü'l-Beyān

Eserin yazarı Abdurrahman Fevzi Efendi'dir. Fevzi Efendi eserine 1847 yılında yazmaya başlamış dört yıllık bir çalışmanın ardından 1851 yılında tamamlamıştır. Ancak eser yazarın ölümünden sonra Meclis-i Maarif'in izniyle 1882 yılında basılabilmektedir. Eser yazım tarihi itibariyle tanzimatın ilk grameri olma özelliği de taşımaktadır.

Eser; 22 sayfadan oluşan içindekiler kısmı, terimlerin açıklandığı kısım, yazar hakkında ve basıldığı yer hakkında bilgilerin verildiği bir bölüm, 177 sayfadan oluşan metin bölümü ve sonunda 8 sayfalık doğru-yanlış cetveli ile birlikte toplam 207 sayfadan oluşmaktadır.

Eser, bir mukaddime, beş maksat ve bir hatimeden ibarettir. Yazar, eserini kaleme alma sebeplerini üç madde hâlinde izah ettikten sonra dil öğretiminin gerekleri üzerinde durmuştur. Avrupa'da dil öğretimine büyük önem verildiğini belirterek bu konuya önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Miqyāsü'l-Lisān Kıstasü'l-Beyān adlı eserin en önemli özelliklerinden biri, orijinal terimlerin kullanılmasıdır. Yazarın kullandığı terimler, kendisinden önce ve sonra yazılmış gramerlere benzememektedir. "Mesela; görülen geçmiş zaman için o dönem gramerlerinde (Örneğin Osmanlı Lisanı) 'mazi-i şühudî', öğrenilen geçmiş zaman için 'mazi-i naklî' terimleri kullanılırken Miqyāsü'l-Lisān Kıstasü'l-Beyān 'da 'mazi-i mahsusü'n-nisbe', 'mazi-i menkulun-nisbe' terimleri kullanılmaktadır" (Erdem, 1999:59).

Eserde önemli bir başka özellik de fiillerin yapısının zaman, hades ve nispet diye sınıflanmış olmasıdır. Zaman, fiilin zamanını, hades fiilin hareketini, oluşunu, nispet ise fiil köklerinin ek alarak oluşturduğu biçimleri anlatmaktadır (Adaklı, 2010).

3.2.3. Medhal-i Kavā'id

Ahmet Cevdet Paşa'nın anlattığına göre Kavā'id-i 'Oşmānīye'nin okula yeni başlayanlara öğretilmesinde ve anlatılmasında birtakım problemlerle karşılaşılması sonucu onun bir özeti şeklinde tekrar yazılması sonucu ortaya çıkmış ve bir sene sonra rüşdiyelerde okutulmak üzere basılmıştır (Özkan, 2006:226).

Eser ilk defa 1852 yılında taş basma ve 55 sayfa olarak basılmıştır. Daha sonra eserin birçok baskısı daha yapılmıştır.

Medḫal-i Ḳavā'id, besmele ve şükür sözleriyle başlar. Dibace bölümünde ise devrin hükümdarının ilme ve eğitimin yaygınlaşmasına verdiği değerden ve yeni başlayanlara kolaylık sağlamak ve ilk kitaba bir başlangıç olmak üzere Medḫal-i Ḳavā'id'in yazıldığı anlatılır.

Eserin başında muallimlere yönelik birkaç sayfalık malumat bulunmaktadır. Bu bölümü takip eden mukaddime harflerin ve hareketlerin anlatıldığı bölümdür. Mukaddimededen sonra asıl bölüme geçilir. Dokuz bâbdan oluşan bu bölümün her birinde bir konu anlatılır. Bunlar sırasıyla isim, sıfat, zamir, ism-i işaret, mübhemat, mastar, fiil, fiilden türemiş kelimeler ve edatlardır.

Cümle konusunun anlatıldığı hatime bölümünün ardında fiillerle ilgili bilgilerin yer aldığı bir bölüm de bulunmaktadır.

3.2.4. Ḳavā'id-i Türkiyye

Ahmet Cevdet Paşa'nın sıbyan mektebi öğrencileri için yazdığı dil bilgisi kitabıdır. İlk baskısı 1871 yılında yapılan eser daha sonra altı defa daha basılmıştır. Medḫal-i Ḳavā'id'in sadeleştirilmiş şekli olduğu için eserin sade bir dili vardır (Özkan, 2006:227).

Eserin giriş bölümünde Türkçenin ses özellikleri, imla ve alfabe konuları üzerinde durulurken mukaddime de ise dilimizin aslının Türkçe olduğu Arapça ve Farsça unsurların dilimize eklendiği anlatılır. Dokuz bâbdan oluşan eserde isim, sıfat, ism-i işaret, mübhemat, masdar, fiil, fer'i fiil ve edat konuları ele alınır.

3.2.5. Tertīb-i Cedīd Ḳavā'id-i 'Oṣmāniye

Ḳavā'id-i 'Oṣmāniye'nin yeni bir düzenlemesi olan Tertīb-i Cedīd Ḳavā'id-i 'Oṣmāniye ilk olarak 1885 yılında basılmıştır.

Eserin giriş bölümünde Ahmet Cevdet Paşa eserin Ḳavā'id-i 'Oṣmāniye'nin yeni bir düzenlemesi olduğunu belirterek diğer dil bilgisi kitapları hakkında bilgi verir.

“Muhtıra” adlı bölümde Osmanlıcanın, Arapça ve Farsça kelimelerin zamanla Türkçeye geçmesi nedeniyle üç dilden oluşan bir dil olduğunu ifade eder.

“Ka‘ide” başlığında Türkçedeki büyük ünlü uyumu ve istisnaları anlatılırken, “Mu‘allimîne Talimat” başlığında harf ve hareke düzeni ile ilgili bilgi verilerek sarf ve nahvin dili doğru söyleyip yazmak olduğu vurgulanmaktadır.

Asıl konuya giriş yapılan mukaddime bölümünde isim, sıfat, zamir, fiil ve edatlar hakkında kısa bilgiler verilir. Mukaddimenin ardından kelimenin tanımı yapılarak isim, sıfat, ism-i işaret, mübhemat, masdar, fiil, fer’i fiil ve edevat konuları anlatılır.

3.2.6. Lisân-ı ‘Osmânîniñ Kavâ‘idini Hâvî Emşile-i Türkî

Abdullah Ramiz Paşa tarafından kaleme alınan ve 199 sayfadan oluşan eser 1866 yılında basılmıştır. Eser, o dönemde yazılan diğer gramer kitaplarına göre bazı farklılıklar göstermektedir. Tanzimat’tan sonra yazılan gramer kitaplarında genellikle sarf ve nahv ilminin tanımıyla başlanırken harf, hece, kelime gibi kavramlar tanıtılmaktadır. Abdullah Ramiz Paşa ise eserine kelime türleriyle başlamıştır. Bunun yanında eserde fiiller kısmına büyük yer ayrılmıştır. Eserde ilk defa dilek ve haber kiplerine yer verilmiş olması da bir diğer yenilik olarak göze çarpmaktadır (Koç, 2006:76).

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde isim ve isimlere lahik edatlar, sıfat ve bunlara mütelahik edatlar ve zamair; ikinci bölümde fiil ve buna ilhak kılınan hurufat ve fer’i fiil; üçüncü bölümde ise edatlar ve huruf-ı atife ve rabıta ile huruf-ı nida konuları yer almaktadır. Eser hatime ile son bulmaktadır.

3.2.7. ‘İlm-i Şarf-ı Türkî

Süleyman Hüsnü Paşa tarafından askerî mektepler için yazılmış olan bu eser ilk olarak 1875 yılında basılmıştır. Eser 57 sayfadan oluşmaktadır.

Süleyman Paşa’nın o zamana kadar kullanılan “Kavaid-i Osmanî, Sarf-ı Osmanî” gibi adların yerine eserine “Şarf-ı Türkî” adını vermiş olmasındaki en büyük neden onun Türkçeyi ayrı bir dil olarak kabul etmesidir. O, Türk dili hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir:

“Osmanlı edebiyatı sözü yanlıştır; dilimize Osmanlı dili, milletimize Osmanlı milleti denilemez, Osmanlı tabiri devletin adıdır; milletimizin adı sadece Türk’tür. Bu sebeple Lisânımıza Türk dili ve edebiyatımıza da Türk edebiyatı demek lazımdır.” (Gökalp, akt. Efe 2004:210-211).

Eserin başında sarf ilmiyle ilgili bilgiler verilmektedir. Daha sonra bölümler hâlinde isim, sıfat, zamir, ism-i işaret, mübhemat, masdar, fiil, fer’i fiil ve edevat konuları anlatılmaktadır. Anlatılan konularla ilgili yeterli örnekler verilmemiş olması eser için olumsuz bir yön teşkil eder. Süleyman Paşa hatime bölümünde cümleye değinerek eserine son vermiştir.

3.2.8. Şarf-ı ‘Oşmānî

Selim Sabit tarafından kaleme alınan bu eserle ilgili daha önce bilgi verildiği için burada eserle ilgili bilgiye yer verilmemiştir.

3.2.9. Lisān-ı ‘Oşmānî

Ali Nazima tarafından rüşdiye öğrencileri için kaleme alınan bu eser 1884 yılında basılmıştır. 119 sayfadan oluşan eserin başında o dönemde mekteb-i sultanide Arapça muallimi olan Mehmet Zihni’ye ait bir “Takriz” bulunmaktadır. Zihni Efendi bu takrizde Ali Nazima tarafından yazılan Lisān-ı ‘Oşmānî’yi emsalleriyle karşılaştırarak bu eserin onlardan üstün bir eser olduğunu belirtmektedir.

Eserin giriş kısmında Muallim Naci’nin Osmanlı lisanını öven bir şiiri de bulunmaktadır. Bölümler halinde yazılan eserde harf, hareke, isim, masdar, sıfat, sayı, zamir, izafet, fiil ve edat konuları anlatılmaktadır.

3.2.10. Kavā‘id-i Lisān-ı Türki

Eser, Tenkîsat-ı Askeriyye Komisyonu kâtibi Halit Ziya tarafından yazılmıştır. Alay mekteplerinde okutulmak amacıyla 1884 yılında kaleme alınan eserin giriş bölümünde “Muallim Efendilere İhtar” başlığıyla öğretmenler için yazılmış bir kılavuz bulunmaktadır. Öğrencilerin seviyesine göre açık ve anlaşılır bir dille yazılan eserde her konunun sonunda öğrencilerin uygulama yapması amacıyla “Tatbikat” başlığı altında alıştırmalar bulunmaktadır. Dokuz bölümden oluşan eserde isim, sıfat, zamir, fiil, fer’i fiil, tadil-i fiil, edat-ı rabt, edat-ı sıla ve tamlama konuları anlatılmaktadır. Bu bölümlerin sonunda bulunan “imla” ve “tenkit” adlı bölümlerde noktalama ve yazımla ilgili kurallara yer verilmiştir.

3.2.11. Rehnümā-yı Mu‘ allimîn

Tanzimat'ın ilanından sonra gramer kitaplarının yanında muallimlere yol göstermek amacıyla Rehnümā-yı Mu‘ allimîn adlı eserler de yazılmıştır. Bu dönemde biri Selim Sabit diğeri Ahmet Mithat tarafından kaleme alınan iki Rehnümā-yı Mu‘ allimîn göze çarpmaktadır. Selim Sabit Efendi'nin yazmış olduğu Rehnümā-yı Mu‘ allimîn ile ilgili daha önce bilgi verildiği için burada sadece Ahmet Mithat tarafından kaleme alınan eserle ilgili bilgi verilecektir.

Ahmet Mithat tarafından, Rodos'taki Medrese-i Süleymaniye'de okutulan Osmanlı Türkçesi dersleri için kaleme alınan eser üç bölümden oluşmaktadır. Eser 1887-1888 yılında basılmış ve bir kılavuz kitap niteliği taşımaktadır. Eserde öğretim süreçleri ve öğretimin nasıl yapılması gerektiği üzerinde önemli açıklamalar da bulunmaktadır.

Birinci, ikinci ve üçüncü defter olarak üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde harfler ve çeşitleri anlatılmaktadır. Harflerin öğretilmesine haftalık 5 saat olmak üzere toplamda 60 saat ayrılmıştır. Ders süresinin bitiminde öğrencilere bir de imtihan yapılmaktadır.

Bu bölümde öğretmenlere; harflerin nasıl öğretileceği, harflerin adlandırılmasında takip edilecek yöntem, öğretmenlerin ödev verirken dikkat edecekleri hususlar, öğrencileri takdir etmenin önemi, derslerde çeşitli örneklerle ve tekrara yer verme, dersin soru-cevap şeklinde işlenmesi gibi konularda tavsiyelerde bulunulmakta ve izahatlar yapılmaktadır.

İkinci Defter'de ise “hareke, sükun ve harf-i med” konuları işlenmektedir. Kelimelerin yazımı ve harekeler bu bölümde öğrencilere öğretilmektedir. Yazar, burada öğrencilere seslenerek yazmanın okumaktan daha zor olduğunu vurgulamaktadır.

Öğretmenlere de seslenen yazar hecenin öğretimi konusunda önce tek heceli sözcüklerin daha sonra iki, üç, dört heceli sözcüklerin öğretilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca öğretim sürecinde öğretmenlerin bazı noktalara dikkat etmeleri gerektiği uyarılarında bulunmaktadır.

Bu bölüm de birinci bölüm gibi 60 saatlik dersten oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde şemsî ve kamerî harfler ile tenvin konusunu işlemekte bunun yanında iyelik ekleri ve tamlamalara da değinmektedir. Bazı imla kurallarına ve Arapça kaidelere de yazarın burada yer verdiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NAHV-İ ‘OŞMÂNÎ VE TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ
YENİLİKLER
1. TRANSKRİPSİYON (ÇEVİRİYAZI)

Nahv-i ‘Oşmânî

Eşer

Selim Şâbit

Müdîr-i Mekâtib-i Rüşdiye

Dersa‘ âdet

(Matba‘ a-i Oşmâniyye)

1301

Muqaddime

Cenāb-ı feyyāz-ı mennān nev'ı-benī ādeme 'ināyet ve iḥsān buyırdığı 'akl ve 'irfān dimāğ-ı insānıde mevzu' ve mevdu' bir cevheri nūrāniyyedir ki insan onuñla ma'kulātı ve maḥsusātı derk ve iz'ān iderek iktisāb ve istihsāl eylediği umūr-ı ma'lūmeyı arz ve ifāde murād itdikde ya ba'zı iṣārāt-ı ṭabi'iyye vāsıtasıyla veyāḥud birṭaķım maķālāt-ı lafziyye isti'māliyle tefhīm ve beyān eyler ki iṣārāt-ı ṭabi'iyyeniñ keyfiyet-i icrāsına (lisān-ı ṭabi'i) ve maķālāt-ı lafziyyeniñ şüret-i isti'māline daḥī (lisān-ı vaz'ı) ta'bīr olunur.

(İṣārāt-ı Ṭabi'iyye) Nitekim eṭfāl ve dilsizleriñ ve ba'zı kere daḥī bizim isti'māl eyledigimiz evzā' ve ḥareķātđan 'ibāretdir.

(Maķālāt-ı Lafziyye) 'Umumen efrād-ı beşeriñ isti'māl itdikleri nuṭķ (3) ve 'ibārelerdir ki her lisānda mevzu' ve mu'īn olan kelimelerden terkib idüb kelimeler daḥī evvel lisāna maḥşūş olan ḥarfleriñ cem' ve tertībinden teşkil iderler.

(Ḥarf) daḥī (dil, diş, ḥayşūm ve dudaklar) gibi ba'zı a'zāya i'timād iderek boğazđan çıkan şavt ve şadāya dinilür ki ekşerī lisānlarda şekl ve 'adedleri muhtelifdir. Nitekim 'Arablariñ telaffuz eyledikleri ḥarfler yigirmi sekiz Fārīsıde yigirmi beş ve Türkçede otuz üçdür. Elsine-i sāirede ba'zı ḥarfler vardır ki lisān-ı Türkıde müsta'mel degildir.

Elyevm şuver-i muhtelifede gördigimiz eşkāl ḥurūf-ı ḳadīm olmayub müeḥḥiren ba'zı ḳavm kendi lisānlarında bulunan maḥāric ve şadālara birṭaķım eşkāl ve iṣārāt vaz' iderek ḥurufāt-ı maḥşuşalarını bātta'yın refte refte lisānlarını tanzīm ve ıslāḥ itmişlerdir.

Kütüb-ü münzilede beyān buyrıldığı üzre eñ evvel elfāz ve kelimāti ma'nālara vaz' ve ta'yin iden Ḥazreti Ādem 'aleyhisselām ise de mü'eḥḥiren insanlar tekeşşür itdikçe ḳabile ḳabile öteye berüye ṭāğılub her ḳabile buldıkları

mevki'e göre birçok elfāz ve kelimāti ihtira' ve isti' māl iderek lisān-ı aşliyyelerini (4) tevsī' ve tebdīl eylediklerinden birtakım elsine-i muhtelifi huşūle gelmiştir.

Elyevm-i saḥḥ-ı zeminde ma' rūf ve müsta' mel olan lisānlarıñ miqdarı sekiz yüz mütecāviz olub bunlarıñ maḥāric ve şīvece birbirinden mümtāz beş biñ kadar daḥī şu' beleri vardır. Elsine-i mezkūreden ancak yüz kadarınıñ eşkāl-i ḥurūfi ve şarf ve nahvi mevcūd olub digerleriniñ mechūl ve mefkūddır.

Bu şüretde bir lisānıñ tanzīm ve ıslāḥı evvelen evvel lisānda bulunan ḥarfleriñ teşkīl ve ta'yīni ile elfāz-ı müsta' meleniñ imlā ve taşrīfi şaniyen kelāmıñ terkīb ve te'līfi şalışen ṭuruḡ-ı ifādeniñ uşūl ve kâ'idelerini bir zābiṭa-i ḥasene taḥtına vaz' itmekle ḥāşıl olur ki kelimeleriñ imlā ve taşrīfinden baḥş iden ' ilme (fenn-i şarf) ve kelāmıñ terkīb ve te'lifinden baḥş iden ' ilme (fenn-i naḥv) ve aḥvāl-i kelāmdan baḥş iden fenne daḥī (beyān, bedī', ma' ānī) dinilüb bunlarıñ mecmū' una birden kavā'id-i lisān ta' bir olunur.

İmdi lisān-ı türkīde mevcūd ve müsta' mel olan ḥarfleriñ eşkāl-i ma' lūm ve mu' in olub kavā'id-i şarfıyyesi daḥī birtakım şarf kitablarında meşṭūr ve mübīn ise de naḥv ciheti (5) elān bir kâ'ide taḥtına alınamadığından ta' līm ve ta' allümü huşūşunda zaḥmet ve meşakḡat çekilmektedir.

Bināen' aleyh lisān-ı mezbūruñ cihet-i naḥviyyesi daḥī bir kâ'ide-i muntazama taḥtına vaz' olunarak ta' līm ve ta' allümünüñ teshīl ve ta' mīmi ḥaḡḡında bir çığır açılmaḡ umūr-u lāzımeden bulunduğundan aḡdımce lisān-ı türkīniñ mesāili şarfıyyesini şāmil ṭaraf-ı ' ācizīden bir kıṭ'a (şarf-ı risale) si tertīb ve terkīm olunduğı mişillü bu def'a da veliyy-ü ni' met bî-müntemiz padişāh-ı ma' ārifperver ve şehinşāh-ı mu' addelat-güster ḡazi sultān (' Abdülḡamid) ḡān efendimiz ḡazretleriniñ ' aşr-ı ḡümāyunlarında lisānımızıñ kavā'id-i naḥviyyesini müştēmil bir kıṭ'a naḥv risālesi te'lif ve tanzīm olunub te'mīnen (Naḥv-i ' Oşmanī) ismiyle tevsīm kılındı ancak bu bābda murād-ı ' ācizānem ibrāz-ı ma' lumāt olmayub maḡzā ebnā-yı vaṭana nāçizāne bir ḡidmet itmek niyet-i ḡayriyesine müstenid olduğundan bu risāleye ihāle-i

nazar buyuran erbāb-ı kemāl muttali‘ olacakları sehv ve noqşānı lafzen taraf-ı ‘ acizāneme iḥṭār buyurmaları ricā ve niyāz olunur. Vebillahittevfīk.

(6) Naḥv-i ‘ Oṣmanī

Bismillahirraḥmanirraḥim

(‘ İlm-i Naḥv) ḳelāmīn terkīb ve te’lifıyla kelimelerin mevḳi‘-i isti‘ mālini beyān ve ta‘ rif iden bir fendir.

(Kelām) murād ve maḳṣūdı beyān ve ifāde zımnında baṣṭ ve ĩrād olunan nuṭḳ ve ‘ ibāreye dinilür ki birṭaḳım cümle ve ḳuyūdāt-ı cümleden terkib ider.

(Cümle) daḥī bālḥükm iki lafızdan teşkil iderek muḥāṭaba fāide-i tāmme ifāde iden sözdür ki (Fi‘ iliyye ve ismiyye) kısımlarına münḳasım olarak iki nev‘ dir. Bunlara mürekkebi-tām daḥī dinilür ki ṣūret-i terkibleri bervech-i ātī beyan olunur.

(7) (Cümle-i Fi‘ iliyye)

Fi‘ il ile fā‘ il veya nā’ib-i fā‘ ilden terkib idüb ḥükmün tecdīd ve istimrārına delālet iden mürekkebdir ki fi‘ il-i zamānīlerin aḥirine birṭaḳım zamirler ‘ ilāvesiyle yapılır ise de gā’ib ṣūretleri dāimā mücerred olarak isti‘ māl olunur.

(Yaz geldi, çiçekler açıldı) gibi nitekim miṣāl-i mezkūr iki cümleyi ṣāmil olub cümle-i evvelāda (geldi) lafzı fi‘ il ve (yaz) lafzı fā‘ il ve cümle-i ṣāniyyede kezālik (açıldı) lafzı fi‘ il ve (çiçekler) lafzı nā’ib-i fā‘ il oldukları cihetle bu cümleler fi‘ il ile fā‘ il ve nā’ib-i fā‘ ilden terkīb itmişlerdir.

(Cümle-i İsmiyye)

Mübtedā ile ḥaberden terkib idüb ḥükmün devām ve istiḳrārına delālet iden mürekkebdir ki ṣıfatların aḥirine kezālik birṭaḳım zamir-i nisbīler ‘ ilāvesiyle yapılır.

(Mevlā ḥālıkdır, biz maḥlūḳuz) gibi. Nitekim miṣāl-i mezkūr iki cümleyi ṣāmil olub cümle-i evvelāda (mevlā) lafzı mübtedā ve (ḥālıḳ) lafzı ḥaber ve (dır) lafzı zamir-i nisbī ve cümle-i ṣāniyyede kezālik (biz) lafzı mübtedā ve (maḥlūḳ) lafzı ḥaber

ve (ﺯ) (z) Һarfı zamir-i nisbî oldukları cihetle bunlar daħı mübtedâ ile Һaberden terkiб itmişlerdir.

(8) İmdi bervech-i meşrûh cümleleri teşkil iden eczâdan fâ' il ve nâ'ib-i fâ' il ile mübtedâlara (müsnedü'n-ileyh) ve fi' il ile Һaberlere daħı (müsned) dinilür ki bunlar kelâmîñ eczâ-yı aşliyyesinden olub şüret-i isti' mälleri bervech-i âti beyân olunur.

(Fâ'ide)

Cümle-i fi' iliyelerde (müsned) dâimâ fi' il-i zamânîlerden biri olacağı mişillü (müsnedü'n-ileyh) ya' ni fâ' il ve nâ'ib-i fâ' il daħı isim veyâhud isim Һükümünde bulunan maşâdır ve zamâirden biri olmağ lâzımeden ise de şıfatlar daħı ba' zı kere mevşüfları i' tibâriyle müsnedü'n-ileyh olabilirler. (Çalışan oğur ve oğuyan sevilür) gibi.

Nitekim mişâl-i mezkûr (Çalışan kimse oğur ve oğuyan kimse sevilür) tağdirinde oldığından şıfatlar müsnedü'n-ileyh vâki' olmuşdır.

Kezâlik cümle-i ismiyyelerde (müsned) ya' ni Һaberler dâimâ şıfatlardan olmağ ve (müsnedü'n-ileyh) ya' ni mübtedâlar daħı isim veyâhud isim Һükümünde bulunan maşâdır ve zamâirden yapılmâğ icâb ider ise de şıfatlar daħı ba' zı kere mevşüfları i' tibâriyle mübtedâ ve isimlerde Һaber olabilirler. (Oğuyub yazan her yerde mu' teberdir, oğuyub yazmağ Һünerdir) gibi.

Nitekim cümle-i evvelâda (oğuyub yazan) (9) lafızları şıfat oldukları Һalde mübtedâ ve cümle-i şâniyede (Һüner) lafzı isim oldığı Һalde Һaber vâki' olmuşdır.

(Fi' il)

Ma' lum ola ki (fi' il-i aşli) ya' ni maşdarlarıñ fâ' ile nisbeti melhûz ve mu' teber olmadığından cümle olamadıkları mişillü fi' il-i fer' ileriñ daħı nisbetleri nâkış oldığı cihetle cümle olamayub belki mürekkeб-i nâkış Һabilinden olurlar ki terkiб ve isti' mälleri âti de gösterilecekdir.

Bu şüretde eczâ-yı aşliyyeden olan fi' iller yalnız ef'âl-i zamâniyyeden ' ibâret olub bunlar da terkipte vâkı' olduğu şüretde dâimâ fâ' illerden şoñra getirilmek ve eczâ-yı cümleden maḥall-i fâide olan cüz' dahî fi' illeriñ evvelinde vâz' olunmaq şive-i lisândandır. (Fezâil-i aḥlâk insanı baḥtiyâr ider) yâḥud (İnsanı fezâil-i aḥlâk baḥtiyâr ider) gibi.

İmdi fi' il-i zamânîleriñ mütekellim ve muḥâṭab sîğâlarından terkipte iden cümlelerde fâ' il ile fi' il beyninde muṭâbaḳat lâzımedendir. Ya' ni fâ' il müfred olduğu şüretde fi' il dahî müfred, cem' olduğu ḥâlde fi' il dahî cem' sîğâsında getirilir. (Ben yazdım siz oḳursuñuz) gibi.

Faḳaṭ ḡâ'ib şüretlerinde (10) muṭâbaḳat-ı mezkûre mu'teber olmadığından fâ' il her ne ḳadar cem' olur ise de fi' il müfred şîğâsında dahî getirilmek câ'izdir. Mişâl (Efendiler geldi) veyâḥud (Efendiler geldiler) gibi.

(Fâ' il)

Fi' il-i ma'lûm kendüsine isnâd olunan zâtı iş'âr iden lafızdır ki isim veyâḥud isim ḥükmünde olan kelimelerden yapılub dâimâ fi' ilden evvel vâz' olunur. (Ben dersimi ezberledim birâderim gezmeḡe gitdi) gibi.

(Nâ'ib-i Fâ' il)

Fi' il-i meḥûl kendüsine isnâd olunan lafızdır ki edât-ı mef'ûlüñ ḥazfiyle dâimâ mef'ûlü'n-bîhlerden yapılub tıpkı fâ' iller gibi isti' mâl olunur. (Mekteb açıldı, derslere başlandı) gibi.

(Fâ'ide)

Cümle-i fi' iliyelerde ba'zı kere yalnız bir fi' il ' aṭf vâsıtasıyla müte' addid fâ' il veya veyâḥud nâ'ib-i fâ' ile isnâd olunabilür. Bu şüretde fâ' il veya nâ'ib-i fâ' illerden biri mütekellim olur ise fi' il-i mezkûr cem' i mütekellim şîğâsında ve eger muḥâṭab (11) olur ise cem' i muḥâṭab şîğâsında getirilmek ve bu fâ' illeriñ eşrafi

fi'ile qarīb-i vaz' olunmak şive-i lisāndandır. Mişāl (Birāderim ve ben mektebe gidiyoruz, birāderim ve sen birlikde gidiniz) gibi.

Bu şüretle ta' addüd iden fā'il veyāḥud nā'ib-i fā'iller gā'ib oldığı takdirde fi' il ekserî cem' i gā'ib şīgāsından getirilir. (Efendi ve maḥdümü mektebe geldiler) gibi.

Ba'zı kere daḥī cümle-i fi'iliyyelerde müte' addid fi'iller tenāzu' tariḫiyle yalnız bir fā' ile veyāḥud nā'ib-i fā' ile isnād olunabilür ki bu şüretde ef'āl-i mezkûre ekserî şīgā-i 'atfiyye veyāḥud 'atfla isti'māl olunur. (Ömrümüz gelüb geçiyor) veyāḥud (Geliyor ve geçiyor) gibi.

Tenbîh

Edat-ı terdîd ile ta' addüd iden fā'il ve nā'ib-i fā'illeriñ fi'ili eñ soñra zıkr olunan fā'il ve nā'ib-i fā'il ile muṭābaḫat iderek dāimā müfred şīgāsında getirilir. Bu hâlde fā'il veya nā'ib-i fā'illeriñ eşrefi fi'ile qarīb-i vaz' olunmak şive-i lisāndandır. (Şu mektubu birāderim veyāḥūd ben yazacağım) gibi.

(12) Faḫaṭ 'atfi şāmil olan nefy mükerrer şüretlerinde fi' il-i cem' şīgāsında daḥī getirilebilir. (Şu mektubu ne birāderim ve ne ben yazacağım) veyāḥūd (yazacağız) gibi.

Şüret-i mezkûrede fi' il dāimā müşbet olarak isti'māl olunacağından bu hâlde nefyle (Bu mektubu ne birāderim ve ne ben yazmayacağım) dinilemez.

(Mübtedā)

Bervaş kendüsine isnād olunan zātı iş'ār iden lafızdır ki isim veyāḥūd isim hükümünde olan maşadır ve zamā'irden yapılub fā'iller gibi dāimā haberden evvel vaz' olunur. (Birāderim şā'ir dir, ben kâtibim. Oḫuyub yazmak ne güzeldir) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkûrda vâki' (birāder ve ben ve yazmak) lafızlarına (şā'ir ve kâtib ve güzel) şıfatları isnād kılınmış olduğundan elfāz-ı mezkûre mübtedā olmuş olur.

(Haber)

Ẓamir-i nisbîler vâsıtasıyla bir zâta isnâd olunan lafızdır ki şıfat veyâhûd şıfat hükmünde bulunan kelimelerden yapılub fi'iller gibi dâimâ mübtedâdan sonra vaz' olunur. (13) (Yer müteharrikdir ve güneş şâbitdir) gibi. Nitekim mişâl-i mezkûrda vâki' (müteharrik ve şâbit) şıfatları (yer ve güneş) lafızlarına isnâd kılınmış olduğundan şıfat-ı mezkûre haber olmuş olur.

(Fâ'ide)

Haberler dâimâ zamir-i nisbîlere muḳârin olduğundan cümle-i ismiyyelerin daḫî mütekellim ve muḫâṭab şüretlerinde mübtedâ ile haber beyninde muṭâbaḳat lâzımedendir.

Ya'ni mübtedâ müfred olduğu şüretde haber daḫî müfred ve cem' olduğu takdirde haber daḫî cem' şüretinde getirilmek lâzım olur. Mişâl (Ben kâtibim, siz şâ' irsiñiz) gibi.

Faḳaṭ ḡâ'ib şüretlerinde muṭâbaḳat-ı mezkûre mu'teber olmadığından mübtedâ her ne kadar cem' olur ise de haber müfred şîḡasında getirilmek câiz olur. (Efendiler kâtibdir) veyâhûd (kâtibdirler) gibi.

Cümle-i fi'iliyyelerde olduğu mişillü cümle-i ismiyyelerde daḫî ba'zı kere birkaç haber 'aṭf vâsıtasıyla yalnız bir mübtedâyaya nisbet ve isnâd olunabilir. (14) Bu şüretde zamir-i nisbî ekserî mu'aḫḫar getirilen habere 'ilâve kılınmaḳ şive-i lisândandır. (Filan zât edib ve kâmilidir) gibi ve ba'zen daḫî müte'addid mübtedâlara yalnız bir haber isnâd olunabilir.

Şüret-i mezkûrede mübtedâlardan biri eger mütekellim olur ise haber cem' i mütekellim şüretinde ve eger muḫâṭab olur ise cem' i muḫâṭab şîḡasında getirilmek ve bunların eñ eşrefi habere ḳarîb-i vaz' olunmaḳ ḳâ'idedendir. (Birâderim ve ben kâtibiz, ḳarındaşıñ ve sen şâ' irsiñiz) gibi.

Ta' addüd iden mübtedâlar ġā'ib olduğı tağdirde haber ekşerî cem' şüretinde ityân olunur. (Efendi ve mağdümü kâtibdirler) gibi.

Façađ edat-ı tereddüd ile ta' addüd iden mübtedâlarıñ haberi dâimâ müfred olarak getirilmek ve eñ eşrefi habere qarīb-i vaz' olunmağ lâzımedendir.

(Efendi veyāhūd mađdümü 'alimdir sen veyāhūd ben şā'irim) gibi 'atfi şāmil olan nefy mükerrer şüretinde haber cem' şīgāsında dađı getirilebilir. (Ne qarındaşım ve ne ben kâtibim) veyāhūd (kâtibiz) gibi şüret-i mezkûrede haberler dâimâ müşbet olarak ityân olunacađından nefyle isti' mālî ġalađdır.

(15) Mübtedâ ile haber ikisi de elfāz-ı 'arabiyyeden olub da mübtedâ mü'ennes-i lafzilerden bulunduğı hâlde mübtedâ ile haber beyninde muğabağat lâzım değildir. Bu sûretde (Küre-i arz müteharrikdir) dinilüb (Küre-i arz müteharrikedir) dinülemez façağ mübtedâ mü'ennes-i hağikilerden olduğı hâlde muğabağata ri'āyet olunarak (Filān hātun 'afifedir ve 'ākiledir) dinülür.

Bundan soñra ma'lûm ola kı cümleler nisbet cihetiyle dağı (iğbārî, inşā'î) kısımlarına münkasım olarak iki nev' dir.

(Cümle-i İğbāriyye)

Şıdқа ve kızbe muhtemel olarak bir şey'in vuğu veya 'adem-i vuğu' nu iğbār ve iş'ār iden cümledir. (İnsan fānīdir, bākī değildir) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkûr iki cümleyi şāmil olub cümle-i evvelāda fenānıñ insana şübüti ve cümle-i şāniyede beđānıñ 'adem-i şübüti iğbār ve iş'ār olunduğı ve bu iğbārıñ nefs-el-emrde şıdқа ve kızbe ihtimālî bulunduğı cihetle mezkûr cümleler iğbārî ġabilinden olmuş olur.

(16) Tenbīh

Müsned ile müsnedü'n-ileyh beyninde mu'teber olan nisbet-i haberiye hārice ve nefs-el-emre muvāfiđ olduğı şüretde evvel kelāma şādıđ olmadığı tağdirde kāzib dinilür. (Güneş parlağdır) ve (Ateş soğuğdır) gibi.

Nitekim cümle-i evvelâda nisbet-i haberiyeye nefs-el-emrde muvâfık olduğundan kelâm-ı şâdıķ ve cümle-i şâniyede nisbet-i haberiyeye nefs-el-emrde muṭâbık olmadığından kâzib olur.

(Cümle-i İnşâ'iyeye)

Şıdķa ve kizbe muḫtemel olmayarak bir fi'ili inşâ ve icâda delâlet iden kelâmdır ki (ṭalebî, istifhâmî, temennî ve tenbihî) kısımlarına münkasım olarak dört nev' dir.

(İnşâ-i Ṭalebî) Bir fi'iliñ hâricde ḫuṣûlünü veya terkini emr ve ṭalebe delâlet iden cümledir ki emr-i ḫâzır ve emr-i ğâib şîgâlarından yapılır. (Derse çalış vaķtiñi beyhûde geçürme) gibi.

Nitekim mişâl-i mezkûr iki cümleyi şâmil olub cümle-i evvelâda fi'iliñ ḫuṣûli ve cümle-i şâniyede terki ṭaleb olundığından mezkûr cümlelere inşâ'-i ṭalebî ḫabilinden olur.

(17) (Fâ'ide)

İnşâ'iyeye-i ṭalebîde melḫûz ve mu'teber olan ṭaleb eger isti'lâ ve tenbîḫ tariķiyle vuķu' bulur ise oña (emr) dinilür. Nitekim büyükler tarafından küçüklere irâd olunan evâmir gibi ve eger ṭaleb-i mezkûr 'aciz ve tazarru' tariķiyle vuķu' bulur ise oña (du'â) dirler. Nitekim küçükler tarafından büyüklere 'arz olunan istirḫâm ve istid'âlar gibi ve eger ṭaleb-i mezkûr iḫṭâr ve tesâvi tariķiyle vuķu' bulur ise de oña daḫî (iltimas) dinilür. Nitekim aķrandan aķrana olunan tavṣiye ve iḫṭârât gibi.

(İnşâ'iyeye-i İstifhâmî)

Bir fi'iliñ vuķu' veya adem-i vuķu' nı su'âl ve istifsâra delâlet iden cümledir ki müsnedleriñ ya'ni cümle-i fi'iliyyede fi'illeriñ ve cümle-i ismiyyede haberleriñ âḫirine (می) (mi) edat-ı istifhâmiyesiniñ i'lâvesiyle veyâḫûd cümleleriñ evveline bir edat-ı istifhâm ziyâdesiyle yapılır. (Mektebe gidiyormusunuz, dersiniz ḫesâbmıdır, kimden okuyorsunuz) gibi.

Nitekim cümle-i evvelāda fi'iliñ ve cümle-i şāniyede ḥaberiñ āhirine (می) (mi) edatı ziyāde ve cümle-i şālişeniñ daḥī evveline bir edat-ı istifhām i'lāvesiyle fi'iliñ ḥuṣūlünden (18) su'āl kılınmış olduğundan mezkūr cümleler inşā'iyye-i istifhāmî ḳabilinden olmuş olur.

(Tenbīh)

Gerek cümle-i fi'iliyyede ve gerek ismiyyelerde (می) (mi) edatı dāimā zamir-i nisbilerden evvel getirilmek lāzımeden ise de fi'il-i şuhūdiler ile şartılarda zamirlerden soñra vaz' olunmak ve ef'āl-i mürekkebede cüz-i evveliñ āhirine ziyāde ḳılınmak şīve-i lisāndandır.

(Mekteb açıldı mı, derse başlasak mı, ḥoca gelecek mi idi) gibi ki birinci ve ikinci cümlelerde edat-ı istifhām zamirlerden soñra vaz' olunmuş ve üçüncü cümlede daḥī cüz'i evveliñ āhirine ziyāde ḳılınmıştır.

(İnşā'iyye-i Temennî)

Bir fi'iliñ vuḳu' veyāḥūd 'adem-i vuḳu'nu ricā ve temenniye delālet iden cümledir ki fi'il temennî ve iltizāmî şīgālarından yapılır. (Taḥşil ḥüner itmelisin ki şa'adet-i ḥāle nāil olasıñ) gibi. Mişāl-i mezkūrda cümle-i evvelî fi'il-i iltizāmî ve cümle-i şāniye fi'il-i temennî şīgālarından terkib itmiş olduğundan mezkūr cümleler inşā'iyye-i temennî ḳabilinden olmuş olur.

(İnşā'iyye-i Tenbihî)

Edat-ı nidā ve tenbīh ile ḳaseme muḳārin olan cümlelerdir. (19) Mişāl (Ey gençler ḥāl-i ḥāzırda taḥşil kemāl itmez iseñiz ḳasem iderim ki istikbālde zahmet çekersiniz) gibi.

Nitekim terkib-i mezkūr (Ḥāl-i ḥāzırda taḥşil kemāl idiñiz ki soñra zahmet çekmeyesiniz) taḳdīrinde olduğundan inşā'iyye ḳabilinden olur.

Bundan soñra ma'lūm ola ki cümleler keyfiyet cihetiyle daḥī (aşliyye ve fer'iyye) kısımlarına münḳasım olarak iki nev' dir.

(Cümle-i Aşliyye)

Mağşad-ı aşliyi müştemil olan cümledir ki onlar da başluca iki kısımdır (ibtidā'ıyye cezā'ıyye). İbtidā'ıyye lafzen ve ma'nen māqabline ittişāl ve irtibātı bulunmayan cümledir ki dā'imā evā'il-i kelāmda baş ve irād olunur.

(Cümle-i Ceza'ıyye) Mazmūnunuñ vuķu'ı diger bir cümleñ vuķu'-ı mazmūnuyla meşrūt ve muķayyed olan cümledir.

Bunları taķayyüd iden cümlelere dađi şartıyye dinilür ki dāimā ef'āl-i şartıyyeden terkib idüb cezalardan evvel getirilür. Mişāl (İ'lm ve kemāl taķşil iderseñ sa'adet-i hāle nāil olursuñ) gibi.

(Cümle-i Fer'ıyye)

Cümle-i aşliyyeniñ erkān ve eczāsından biriniñ ma'nāsını taķyīd (20) ve izāh iden cümlelerdir ki onlar da başluca (vaşfiyye, istināfiyye, tafşiliyye, tefsiriyye, temşiliyye, mu'terize) kısımlarına münkasımdır.

(Cümle-i Vaşfiyye)

Cümle-i aşliyye veyāhūd erkān ve eczāsından biriniñ ma'nāsını tavşīf ve beyān iden cümledir ki şıfat maķāmında isti'māl olunur. Mişāl (Bir adam ki fezā'il, 'ilm ve edeble muttaşīf olur her yerde 'aziz ve muķterem tütülür) gibi. Nitekim mişāl-i mezkūr (Fezā'il, 'ilm ve edeble muttaşīf olan adam her yerde 'aziz ve muķterem tütülür) taķdirinde olub cümle-i evvelī şıfat maķāmında bulunarak nā'ib-i fā'ili tavşīf ve beyān itmiş olduğından (vaşfiyye) ķabilinden olmuş olur.

(Cümle-i İstināfiyye)

Kelām-ı şābıķdan tevellüd iden su'āl ve istidrāke cevāb olarak istidlāl maķāmında baş ve irād olunan cümledir. (Fezā'il, 'ilm ve edebden 'ārī olan adam her yerde zelīl ve haķir olacağından şübhe yoķdır zirā insaniñ şeref ve i'tibārı ancak 'ilm ve edeble ittişāfına menūtdır) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda vāki' cümle-i şāniyede siyāk-ı kelāmdan mütevellid su'āl-i muḳaddere cevāb olarak istidlāl maḳamında (21) getirildiğinden cümle-i mezkūre istināf ḳabīlinden olmuş olur.

(Cümle-i Tafşiliyye)

Cümle-i aşliyye veyāḥud erkān ve eczāsından biriniñ ma' nāsını beyān ve tafşīl iden cümledir. Mişāl (Yeriñ ḳuvve-i inbātiyesi her iḳlimde düziyye değıldir. Nitekim memālik-i ḥāre topraḳları gāyet münbit olub ḳuḫblara toḡrı gidildikce feyz ve bereket refte refte tenzīl ider) gibi.

Mişāl-i mezkūrda vāki' cümle-i şāniye cümle-i evvelāniñ erkānından mübtedāyı şerḥ ve beyān itmiş olduğundan cümle-i mezkūre tafşiliyye ḳabīlinden olmuş olur.

(Cümle-i Tefsiriyye)

Cümle-i aşliyye veyāḥud erkān ve eczāsından biriniñ ma' nāsını tefsīr ve izāḥ iden cümledir (İnsan fikr ve nazara memālik bir nev' i ḥayvandır ya' ni insan ' akl ve fikr vāsıtasıyla birçoḳ işleriñ ' uhdesinde gelebیلür bir nev' i ḥayvandır) gibi. Nitekim mişāl-i mezkūrda cümle-i şāniye cümle-i evvelāniñ maẓmūnunu tefsīr ve izāḥ itmiş olduğundan tefsiriyye ḳabīlinden olmuş olur.

(Cümle-i Temşiliyye)

Aşliyyeniñ veyāḥud erkān ve eczāsından biriniñ ma' nāsını (22) temşil ve teşbīḥ ḫariḳiyle beyān ve izāḥ iden cümledir (İnsan fikr ve nazara mālīk olduğundan birḫaḳım umūr-u ma' zūmeniñ ' uhdesinde gelebیلür. Meşelā ḳuvvet ve ḳudretce kendüsinden birḳaç ḳat ziyāde olan ḥayvanları bile ba' zı tedābir-i ' aḳliyye vāsıtasıyla işinde ḳullanur) gibi. Nitekim ' ibāre-i mezkūrede cümle-i şāniye cümle-i evvelāniñ maẓmūnını temşīl ḫariḳiyle izāḥ ve beyān itmiş olduğundan cümle-i mezkūre temşiliyye ḳabīlinden olmuş olur.

(Cümle-i Mu' terize)

Bir cümle-i erkân ve eczâsı beyninde veyâhüd birbirine merbûti iki cümle meyânında ityân olunan cümledir ki (tenbîh ve tenzîh) veyâhüd (du'â ve isti'âf) ma'âmlelerinde isti'âm olunur. Mişâl [Bendeñiz (Allah kısmet iderse) bir de belâgat risalesi yazacağım] gibi.

Hâfî olmaya ki bâlâda zîkr olunan cümlelerden başka cümle-i hâliyye ve şartiyyeler dağî cümle-i fer' iyyeden sayılır. Bundan sonra ma'lûm ola ki cümleler ma'nâ cihetiyle dağî (mutlakâ ve mu'ayyede) kısımlarına münkasımdır.

(Cümle-i Mu'lağa)

Yalnız eczâ-yı aşliyyesiyle murâd ve ma'şûdî edâ ve ifâde iden cümlelerdir ki bunlara (tâmm) dağî dirler. (23) Mişâl (Yer kürevîdir, güneş parlaktır) gibi.

Nitekim cümle-i mezkûre bir kayd ile mu'ayyede olmayarak murâd ve ma'şûdî tamamiyle ifâde itmiş olduklarından mutlakâ kabîlinden olmuş olurlar.

(Cümle-i Mu'ayyede)

Eczâ-yı aşliyyeden başka birtakım kuyûd-ı sâire 'ilâvesiyle murâd ve ma'şûdî ifâde iden cümlelerdir ki bunlara (nâkışa) dağî dinilür. Meşelâ (Ay nûru güneşden alır) gibi.

Nitekim cümle-i mezkûre mef'ûl-n-bîh ve mef'ûl-i minh ile takyîd idilmiş olduğundan (mu'ayyede) kabîlinden olmuş olur.

İmdi bervecch-i meşrûh cümlelere 'ilâve kılınan kaydlara dağî (eczâ-yı mütimme) dinilür ki bunlar cümle-i tâmmeye 'ilâve olundıkda eczâ-yı aşliyyeden biriniñ ma'nâsını takyîd ve izâh ve cümle-i nâkışaya ziyâde kılındıkda eczâ-yı mezkûreniñ ma'nâlarını ikmâl ve itmâm iderler.

Eczâ-yı mütimme dağî başluca (mef'ûl, hâl, temyîz, kuyûd-ı izâfiyye, kuyûd-ı vaşfiyye, kuyûd-ı kemmiyye, kuyûd-ı zarfiyye) den 'ibâret olub şüret-i isti'âmîleri ber vecch-i âti beyân olunur.

(Mef' ūl)

Ma' lūm ola ki uyūd-ı kelāmiyyeden ma' dūd olan mef' ūller daı̄ (24) iki nev' dir. Birine (mef' ūlū'n-bīh-i arīh) dierine (mef' ūlū'n-bīh-i ayri arīh) dinilür.

(Mef' ūlū'n-Bīh-i arīh)

Fi' il kendüsi üzerine vāi' olan zātı i' ar iden lafızlardır ki airlerine māabli meksūr bir (يَآي) (yāy) sākine ' ilāvesiyle yapılır bunlara (mef' ūlū'n-bīh) daı̄ dirler. Miāl (ıtabı adım, dersimi oudum) gibi.

(Tenbīh)

Ta' mim iün ba' zı kere mef' ūlū'n-bīhlerden edat-ı mef' ūlūn azfi cāiz olur.

Miāl (Para ver kitab al) gibi. Faa bu vecihle edat-ı mezkūruñ azfi yalnız nekrelele maū olub ' ilmler ile zamā'ir ve ism-i iāretlerden yapılan mef' ūlū'n-bīhlerden azf olunamaz. Nitekim (Beni gör, Amedi aır, unu ver) terkīblerinde edat-ı mef' ūlūn azfi cāiz degildir.

(Mef' ūlū'n-Bīh-i Gayr-i arīh)

Fi' iliñ ma' nāsını tayīd ve tasī iden mef' ūllerdir ki onlar da bedir (mef' ūlū'n-ileyh, mef' ūlūn-fīh, mef' ūl-i minh, mef' ūlū'n-leh, mef' ūlū'n-ma' a)

(25) (Mef' ūlū'n-İleyh)

İcrā olunan fi' iliñ āyet ve nihāyetini i' ar iden lafızdır ki airine bir (هَي) (hāyi) resmiyye ' ilāvesiyle yapılır. Miāl (Mektebe git, derse alı) gibi.

Faa zamir-i aileriñ müfredleriyle ism-i iāretleriñ mef' ūlū'n-ileyh ūretlerinde edat-ı mef' ūl (هَي) (hāyi) resmiyye olmayıb müstenā olarak bunlar da 'imā āır (kaf ve elif) ile yazılır (baña, saña, oña, uña, buña) gibi.

(İmlā)

Gerek mef' ūlū'n-bīh ve gerek mef' ūlū'n-ileyh yapılacak olan elfāziñ airlerinde urūf-ı imlādan bir arf bulunduı ālde edat-ı mef' ūlden evvel bir (يَآي)

(yāyi) viķāye getirilmek uşūl-i imlādandır. Mişāl (Ķapūya git, Őu tezkereyi nāzır paşaya vir) gibi.

Faķat ism-i iŐaretleriñ (mef' ūlū'n-bīh ve mef' ūlūn-fīh ve minh) Őuretlerinde (يَ يَ) (yāyi) viķāye yerine edat-ı mef' ūlden evvel bir (nun) getirilmek Őive-i lisāndandır (şunu, bunu, onu, şunda, bunda, onda, şundan, bundan, ondan) gibi. Kezālik āhirlerinde (كِي) (ki) edatı bulunan lafızlarıñ mef' ūllerinde edat-ı mezkūruñ (yāsı) ĥazf olunub yerine bir (nun) u ķayd (26) getirilerek (bizimkini, bizimkine, bizimkinde, bizimkinden) dinilür.

Ba' zı kere ' Arabī ve Farsī ķā' ideleri ūzre elfāz-ı ' Arabiye ve Farsiyyeniñ evvellerine (لِ اِ وِ تِ) (ilā ve tā) edatları ziyāde ķılınarak birtaķım mef' ūller yapılır ki lisān-ı Türkīde bunlar daĥī mef' ūlū'n-ileyh maķāmında isti' māl olunur. Mişāl (Tā be şabaĥ derse ķalışarak ilā āhir el-ōmr-i vaķtimi bu yolda geķürecegim) gibi.

(Mef' ūlū'n-Fīh)

İcrā olunan fi' iliñ mehl ve zamānını iş'ār iden lafızdır ki āhirine bir (دِ) (de) ' ilāvesiyle yapılır. Mişāl (Ötede beride boş gezme evde otur derse ķalış) gibi.

Ba' zı kere elfāz-ı ' Arabiyye ve Farsiyyeniñ evvellerine (دِ اِ وِ دِر) (fi ve der) edatları ziyāde ķılınarak birtaķım mef' ūller yapılır ki lisānımızda bunlar daĥī (mef' ūlū'n-fīh) maķāmında ķullanılır. Mişāl (Derdest-i tahrīr olan evraķ filĥāl yazıldı) gibi.

Ve ba' zen daĥī esmā-yı ' Arabiyyeniñ āhirine bir (tenvin) ziyāde ķılınarak (mef' ūlū'n-fīh) gibi isti' māl olunurlar.

(Vāķı' an, zāhiren, ĥaķīķaten) gibi ki filvāķi', filzāhir, (27) filĥaķīķa dimekdir. Faķat bu maķūle mef' ūller lisān-ı Türkīde ekşerī bilātenvin isti' māl olunur (vaķı' ā, zahirā, ĥalibā) gibi. Bu Őurette āhirlerinde (تَ يَ) (tāyī) gird bulunan kelimelerde evvel (تَ يَ) (tāyī) gird (تَ يَ) (tāyī) ṭavīl Őeklinde yazılmak uşūl-i imlādandır. (Ĥaķīķaten, ' aķıbeten, ĥaķīķat, ' aķıbet) gibi.

(Mef'ül-i Minh)

İcrâ olunan fi'iliñ menşe'i ve mebd'e'ini beyân ve iş'âr iden lafızdır ki âhîrine bir (ن) (den) 'ilâvesiyle yapılır. Mişâl (Gözden uzak olan gönülden dağî irak olurmuş) gibi. Ve ba'zen dağî elfâzı 'Arabiyye ve Farsiyyeniñ evvellerine (min, 'an, vâz) edatları ziyâde kılınarak birtakım mef'üller yapılır ki lisân-ı Türkîde bunlar da (mef'ül-i minh) maqâmında isti'mâl olunur. Mişâl (minelqadîm, 'anqalbin ezher cihet sizi severim) gibi.

(Mef'ülü'n-Leh)

İcrâ olunan fi'iliñ sebep ve 'illetini iş'âr iden lafızdır ki âhîrine bir (içün) 'ilâvesiyle yapılır. (28) Mişâl (Bu rişâle mübtedîler için yazıldı) gibi.

Elfâz-ı 'Arabiyye ve Farsiyyeniñ evvellerine ba'zı kere (ل و ب ر ا ی) (lâ ve berây) edatlarınıñ 'ilâvesiyle dağî birtakım ma'nuller yapılır ki bunlarda lisân-ı Türkîde (mef'ülü'n-leh) maqâmında kullanılır. Mişâl (lâ maşlahat ve berây-ı maşlahat) gibi.

(Mef'ül-i Ma'a)

İcrâ olunan fi'iliñ vâsi'ta ve meş'arikini iş'âr iden lafızdır ki âhîrine bir (إِ) (ile) ziyâdesiyle yapılır. Mişâl (Sa'y ve gayret ile insan her umduğına nâ'il olur) gibi.

(İmlâ)

Ba'zı kere (إِ) (ile) edatından (elif ve yâ) ikisi birden hâzıf olunabilür ise de muzâflara müşabih olduğundan yalnız (elifiñ) hâzıfi câiz olamaz. Bu şüretde (kalemle, kalemtraşla) dinilüb (kalemiyle, kalemtraşıyla) dinilemez. Faqat âhîrinde hurûf-ı imlâdan biri bulunan lafızlarda müşâbeh-i mezkûre bulunmadığından yalnız (elifiñ) hâzıfi dağî câiz olarak orduyla arabayla dinilebilür.

Elfâz-ı 'Arabiyye ve Farsiyyeniñ evvellerine ba'zı kere (ma'a, bî ve bâ) (29) edatlarınıñ 'ilâvesiyle dağî birtakım mef'üller yapılır ki bunlar da lisânımızda

(mef' ūl-i ma'a) gibi isti' māl olunurlar. Mişāl (Bā irade-i seniyye mülkiye mektebi güşād olunarak ma'a müdür hey'eti ta'limiyyesi bâtta'yın derslere şuru' olundu) gibi.

Ve ba'zen daḥī 'Arabi masdarlarıñ āhirine (tenvin) ziyade kılınarak (mef' ūl-i ma'a) maḳāmında kullanılır. Mişāl (Ferman-ı 'aliyyelerine imtişālen bugün imtiḥanlara başlandı) gibi bilā-muttaşıl dimekdir.

(Tenbīh)

Ma'lūm ola ki gerek cümle-i fi'iliyye ve gerek ismiyyelerde müsnedleri taḳyīd ve taḥşīş iden mef' ūller nazm-ı ṭabī' üzere müsnedlerden evvel ve müsnedü'n-ileyhden soñra vaz' olunmak icāb ider ise de bir nükteye binā'en ba'zı kere daḥī taḳdīm ve te'hīr olunurlar. Mişāl (Bu risāleyi ben mübtedīler için yazdım) (Ben mübtedīler için yazdım bu risāleyi) gibi.

Faḳat müsnedü'n-ileyhleri taḳyīd ve taḥşīş iden ḳuyūd-ı cümle dā'imā müsnedü'n-ileyhiñ üzerine taḳdīm olunmak lâzımedendir. (30) Mişāl (Bir mektebe devām iderek şehādetnāmeye nā'il olmak ne büyük ni' metdir) gibi.

Ḳuyūdāt-ı mezkūreden bir cümlede hem mef' ūlü'n-bīh ve hem de mef' ūlü'n-ileyh bulunub da bir nükte mūlaḥazā olunmadığı ḥâlde mef' ūlü'n-bīh dāimā mef' ūlü'n-ileyh üzerine taḳdīm olunur. Mişāl (Bu kitabı ben size hediye itdim) gibi.

Faḳat mef' ūlü'n-bīh ile mefā'iy-ü sâ'ireden biri bulunduğı şüretde iḳtizāsına göre bunlar mef' ūlü'n-bīh üzerine taḳdīm olunmak şīve-i lisāndandır. Mişāl (Dün mektebde ben sizi gördüm) gibi.

'Atf vāsıtasıyla bir cinsden olarak mef' ūllerin ta'addüdi daḥī cāizdir. Mişāl (Cenāb-ı mevlā yeri ve gökleri altı günde yaratdı) gibi.

Bu maḳūle yerlerde edat- ı mef' ūl ba'zı kere yalnız mef' ūl āhire 'ilāve kılınıb digeri (إِلهٍ) (ile) edatıyla isti' māl olunur. (Cenāb-ı mevlā yer ile gökleri altı günde yaratdı) gibi.

Ve ba‘zı kere daḥī maḳām-ı isti‘câlde (إِذْ) (ile) edatı da terk idilüb yalnız ‘aḫḫla iktifâ olunur. (Cenâb-ı mevlâ yer ve gökleri altı günde yarattı) gibi.

(31) Ḥâl

Eczâ-yı cümleden müsnedü’n-ileyleriñ ḥâl ve hey’etini beyân ve iş‘âr iden lafızlardır ki eczâ-yı mezkûreye (zî-el-ḥâl) ve bunlarıñ hey’etlerini beyân iden lafızlara daḥī (ḥâl) dinilür ki (müntefile ve dâ’imâ) kısımlarıña münkasımdır.

(Ḥâl-i Müntefile)

Fi‘iliñ icrâsından soñra zî-el-ḥâlden iftirâḫ iderek zâ’il olan ḥâldir ki fi‘il-i temenni-i ğâ’ibleriñ âḫîrine ḥafîflerde (رَك) (rek) ve şâķillerde (رَق) (raq) edatlarıñıñ ‘ilâvesiyle yapılır. Mişâl (Çocukluğda ben mektebe gülerek oynayarak gider ve dersimi sevinerek ezber ider idim) gibi.

Fi‘il-i temennilerden başka ba‘zı fi‘illerin ğâ’ib şîğâlarına (إِذْ كُن) (iken) edatınıñ ‘ilâvesiyle daḥī birḫaķım ḥâl yapılır ki bunlar da müntaķile nev‘inden şayılır. Mişâl (Ben mektebe gider iken ḫocaya rast geldim) gibi.

(İmlâ)

Ba‘zı kere (إِذْ كُن) (iken) edatından (elif ve yâ) ikisi birden ḫazf olunarak isti‘mâl olunur. Mişâl (Ben mektebe giderken sizi gördüm) gibi.

(32) Faḫaḫ muzâflara müşâbih olduğundan yalnız (elifñ) ḫazfî câiz olamaz.

(Ḥâl-i Dâ’imâ)

Fi‘iliñ icrâsından soñra zî-el-ḥâlden iftirâḫ itmiyen ḥâldir ki ekşerî şıfat-ı ‘Arabiyyeniñ âḫîrine bir (tenvîn) ziyâdesiyle yapılır. Mişâl (Bir şâķird mektebe memnûnen gider ve derslerine mütemâdiyen çalışır ise feyzyâb olur) gibi.

Ve ba‘zen daḥī isimleriñ âḫîrine (إِذْ كُن) (iken) edatınıñ ‘ilâvesiyle birḫaķım ḥâl yapılır ki bunlar da ekşerî ḥâl-i dâ’imâ maḳâmında ḫullanılır. Mişâl (Ben seniñ pederiñ iken sözümü ḫutmadiñ) gibi.

Ve ba‘zı kere daḥī maṣādır-ı türkiyyeniñ aḥīrine bir (سزید ن) (sizin) edatı getirilerek ḥāl maḳāmında kullanolur. Miṣāl (Düşünmeksizin laḳırdı söylemek ḥatādır) gibi.

(Tenbīh)

Bir cümlede ‘atf vāsıtasıyla ḥāllerin daḥī ta‘addüdi cā’izdir. Faḳat (ای کن) (iken) edatıyla ta‘addüd iden ḥāllerde edat-ı mezkūr ekṣerī terk olunub eñ soñra getirilen ḥāle ‘ilāve kılınarak rabṭ maḳāmında kullanolur. (33) Miṣāl (Sa‘ye-i şāhānede her ṭarafda müte‘addid mektebler mevcüd ve güşād ve taḥşıl için her türlü vāsıtarlar ḥāzır ve āmāde ve neşr-i ma‘ārif uğrında maşrūf buyurılan himmet ğayretler fevḳal‘āde iken bu nā‘m-ı celīleden istifāde idilmemesi dünya ve ‘uḳbāda mevcüd-ı nedāmetdir.)

(Temyiz)

Nisbetden ibhāmı ref ve izāle iden lafızdır ki muṭlaḳā maṣādır ve isimlerin aḥīrine (ce) edatının ‘ilāvesiyle ḥāşıl olur. Miṣāl (Ma‘ārifce avrupalular çok teraḳḳi itdiler) gibi.

Ve ba‘zen daḥī esmā-yı ‘Arabiyyeniñ aḥīrine bir (tenvin) ‘ilāvesiyle temyiz yapılır. (Sennen ben senden büyüğüm) gibi.

Ve ba‘zı kere de isimlerin aḥīrine (cihetiyle) lafzı ‘ilāve kılınarak temyiz maḳāmında kullanolur. Miṣāl (Ma‘ārifce biz çok gerü ḳaldık) gibi.

(Tenbīh)

‘Atf vāsıtasıyla temyizlerin daḥī ta‘ddüdi cā’izdir faḳat edat-ı temyiz ekṣerī en soñra getirilen temyize ilḥāḳ olunur. Miṣāl (Şanayi‘ ve ma‘ārifce biz teraḳḳi idemedik) gibi.

(34) (Kuyūd-ı İzāfiyye)

Eczā-yı cümleden biriniñ ma' nāsını taḥṣīṣ ve beyān iden lafızlardır ki evvel lafza (muzāfu'n-ileyh) ve taqyīd ve taḥṣīṣ olunan lafza daḥī (muzāf) dinülüb bunlarıñ mecmu' na birden (terkib-i izāfi) dirler.

İmdi terkib-i mezkūr lisān-ı 'Oṣmānīde (Türkî, 'Arabî ve Farsî) kâ' idelerine tevfiḳan üç vecihle isti' māl olundığından her biriniñ kavā' id-i mer' iyyesi bervech-i ātî beyān olunur.

(Terkīb-i İzāfi' -i Türkî)

Esmā-yı Türkiyye veya 'Arabiyye veyāḥud Farsiyyeniñ āhirlerine birtaḫım zamir-i izāfiler 'ilāvesiyle yapılan mürekkeblerdir ki cüz' i evvele (muzāfu'n-ileyh) ve cüz' i şāniye (muzāf) dinilür bunlarıñ şüret-i terkīblerine daḥī (izāfet) ta' bīr olunur ki (taḥṣīṣiyye ve beyāniyye) kısımlarına münkasım olarak iki nev' dir.

(İzāfet-i Taḥṣīṣiyye)

Temellük ve iḥtişāş ma' nalarını ifāde ve iş' ar iden terkīb-i izāfidir. Mişāl (Benim kitabım, seniñ kitabıñ, onuñ kitabı) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda (ben, sen, o) lafızları (muzāfu'n-ileyh) (35) ve kitab lafzı daḥī (muzāf) vāḳi' olarak temellük ṭariḳiyle muzāfu'n-ileyh nisbet kılınmış olduğundan terākib-i mezkūreniñ izāfetleri taḥṣīṣiyye ḳabīlinden olmuş olur.

(Tenbīh)

İzāfet-i taḥṣīṣiyyeniñ mütekellim ve muḥaṭab şüretlerinde ta' mīm için ba' zı kere muzāflardan zamir-i izāfi ḥazf olunur. Mişāl (bizim kitab, siziñ kitab) gibi.

Ve ba' zen daḥī gā'ib şüretlerinde muzāfu'n-ileyhden edat-ı izāfet ḥazf olunub muzāf ile muzāfu'n-ileyhiñ mecmu' ı ekṣerî bir şey' e 'alem olarak isti' māl olunur. Mişāl (kız ḳulesi, ğalaṭa sarayı) gibi.

(İzâfet-i Beyâniyye)

Temellük ve ihtisâş ma' nâlarını ifade itmeyüb muzâfu'n-ileyh muzâfîñ nev' ve cinsini beyân ve iş'âr iden terkib-i izâfidir. Mişâl (çınar ağacı, zühal yıldızı) gibi.

Nitekim mişâl-i mezkûrda (çınar ve zühal) lafızları muzâfu'n-ileyh olub muzâf olan (ağaç ve yıldız) lafızlarının nev' ve cinslerini beyân itmiş olduklarından terâkib-i mezkûre izâfet-i beyâniyye kıabilinden olmuş olur.

(36) (Tenbîh)

İzâfet-i beyâniyyelerde muzâfu'n-ileyhden dâ'imâ zamir-i izâfîler hâzıf olunur. Mişâl-i sâbıkda olduğu gibi ve ba'zı kere dahî hem muzâfu'n-ileyh ve hem de muzâfdan zamir-i izâfîler hâzıf olunabilür faqâţ bu şûretde muzâfu'n-ileyh muzâfîñ aşıl ve esâsı olmağ lâzımedendir. Mişâl (altun sa'at ve elmas küpe) gibi.

Muzâflarîñ (mef'ülü'n-bîh ve mef'ülü'n-fîh ve minh ve muzâfu'n-ileyh) şûretlerinde kezâlik zamir-i izâfî hâzıf olunub yerine bir (nun) u viķâye getirilür. (Kitabımı, kitabına, kitabında, kitabından, kitabınıñ) gibi.

Faqâţ âhirinde hurûf-ı munfaşıladan bir harf bulunan muzâflarîñ (mef'ülü'n-bîh ve mef'ülü'n-ileyh ve muzâfu'n-ileyh) şûretlerinde zamir-i izâfî hâzıf olunmayaraq (pederini, pederine, pederiniñ) dinülür.

(İmlâ)

İzâfet-i Türkiyye şûretlerinde muzâf veyâhud muzâfu'n-ileyhiñ âhirinde hurûf-ı imlâdan bir harf bulunduğ taķdirde muzâfu'n-ileyhlerde edat-ı izâfetden evvel dâ'imâ bir ن (n) ve muzâflarda bir س (s) getirilmek uşûl-i imlâdandır. Mişâl (yalınıñ şafası, bağçeniñ lâlesi) gibi.

(37) (Terkîb-i İzâfi 'i Farsî)

Farsî veya 'Arabî veyâhud biri Farsî digeri 'Arabî olarak iki lafızdan teşkil iden mürekkeblerdir ki cüz'i evvele (muzâf) ve cüz'i şâniye (muzâfu'n-ileyh)

dinülüb muzāfın āhiri dāimā meksūr ve muzāfu'n-ileyhiñ āhiri sākin okunur. Mişāl (çeşm-i āhu, nūr-ı kamer, āfitāb-ı 'ālem, şevket-i cem) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda (çeşm, nūr, āfitāb ve şevket) lafızları muzāf ve (āhu, kamer, 'ālem ve cem) lafızları daḥī muzāfu'n-ileyh vāқи' olduklarından terākib-i mezkūre izāfet-i Farsiyye qabilinden olmuş olur.

(İmlā)

İzāfet-i Farsiyye şüretlerinde eger muzāfıñ āhırinde ح , ه (h, y) ḥarflerinden biri bulunur ise muzāflarıñ āhırine bir (hemze') meksüre getirilir. (Teb'a'i devlet vāli-i vilāyet) gibi ve eger و , و (e, ve) ḥarflerinden biri bulunur ise bir ي (yā) yı meksüre ziyāde kılnur. (Şafā-yı rüh, ebru-yu dost) gibi.

(Tenbīh)

İzāfet-i Farsiyye şüretlerinde ba'zı kere muzāfu'n-ileyh muzāf (38) üzerine taqđīm olunub mecmu'ı birden bir şey'e 'ālem olarak isti'māl olunur. Bunlara (mürekkebi mezcî) dirler ki bir kelime gibi dā'ima muttaşıl olarak yazılır. (Meykede, şāh-rāh, sīm-āb, muğ-beçe) gibi.

(Terkīb-i İzāfi 'i 'Arabî)

İki lafz-ı 'Arabîden teşkil iden mürekkeblerdir ki cüz'i evvele (muzāf) ve cüz'i şāniye (muzāfu'n-ileyh) dinülüb muzāfıñ āhiri dā'imā mazmūm ve muzāfu'n-ileyh mu'reb-i bil-lām olarak isti'māl olunur. Mişāl (dārülfünūn, şeyhülislām, veliyyül ni'am) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda (dār, şeyh, veli) lafızları daḥī muzāfu'n-ileyh vāқи' olduklarından terākib-i mezkūre izāfet-i 'Arabiiye qabilinden olmuş olur.

(Fā'ide)

Gerek izāfet-i Türkiyye ve gerek izāfet-i Farsiyye şüretlerinde tetābu'ı izāfet ya'ni birkaç lafzıñ birbirine izāfetleri cāizdir. (Efendiniñ biraderiniñ maḥdūmu, şeref-i maḥam-ı şadāret)gibi.

(39) Faḫaṭ izāfet-i ‘Arabiyye şūretlerinde tetābi‘ izāfet yalnız muzāf ile muzāfu’n-ileyhiñ mecmu‘u bir şey’e ‘alem veyāḫud şıfat olduğu ḫalde cāiz olabilir. (Şeyḫ-ül islām-ı enām, bāhir-ül şeref devletleri) gibi.

(Kuyūd-ı Vaşfiyye)

Eczā-yı cümleden biriniñ ma‘nāsını taḫyīd ve tavşīf iden lafızlardır ki evvel lafza (şıfat) ve taḫyīd ve tavşīf olunan lafza daḫī (mevsuf) dinülüb bunlarıñ mecmu‘una birden (terkīb-i tavşīf) dirler.

Terākib-i mezkūr daḫī izāfet şūreti gibi lisān-ı ‘Oşmanīde üç vecihle isti‘māl olunduğundan her biriniñ ḫavā‘id-i mevzu‘su ber vech-i ātī beyān olunur.

(Terkīb-i Tavşif-i Türkî)

Esmā-yı Türkiyye veya Farsiyye veyāḫud ‘Arabiyyeniñ evvellerine birtāḫım şıfatlar ziyādesiyle yapılan mürekkeblerdir ki cüz’i evvele (şıfat) ve cüz’i şāniye (mevsūf) ta‘bīr olunub şıfatlar dāimā mevsūfdan evvel getirilür. (Yazılmış kitap, güzel mektub, ma‘lumatlı ḫavāce) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda vaḫī‘ (yazılmış, güzel ve ma‘lumatlı) (40) lafızları şıfat olub (kitap mektub ve ḫavāce) lafızlarını taḫyīd ve tavşīf itmiş olduklarından terākib-i mezkūre (tavşīfi) ḫabīlinden olmuş olur.

(Tenbīh)

Lisān-ı ‘Osmanīde te’nīş ve tezkīrde elfāzıñ muṭābaḫatları mu‘teber olmadığından ḫā‘ide-i Türkiyye üzere yapılan terkib-i tavşiflerde şıfatla mevsūf beyninde muṭābaḫat mültezim degildir.

Bu şūretde (ḫadīm millet) dinülüb (ḫadīme millet) dinülemez faḫaṭ mevsūf müenneş-i ḫaḫīkilerden olduđu taḫdīrde muṭābaḫat daḫī cāiz olabilir. Mişāl (‘āḫile ḫadın ve ‘afīfe ḫātun) gibi.

(Fā'ide)

Ma'lûm ola ki kâ'ide-i Türkiyye üzre kullanılan şıfatlar ba'zı edat 'ilâvesiyle (muṭlaqa, mübâlağa, muḳâyese, tafḏiliyye) kısımlarına ayrılarak ber vech-i âtî dört vecihle isti' mâl olunur.

(Şıfat-ı Muṭlaqa)

Bilâ-muḳâyese bir şey'in vaşfını beyân ve iş'âr iden şıfatlardır ki dâimâ mevşûfdan evvel vaz' olunur. (İnsan güzel maḥlûḳdur, yalancılık çirkin ḥuydur) gibi.

(41) (Şıfat-ı Mübalağa)

Bilâ-muḳâyese bir şey'in vaşfında mübâlağa ifâde iden şıfatlardır ki evvellerine (çok, pek, eñ) gibi lafızların 'ilâvesiyle yapılır. (Eñ güzel maḥlûḳ insandır, yalancılık pek çirkin ḥuydur) gibi.

(Şıfat-ı Muḳâyese)

Muḳâyese tarîḳiyle bir şey'in vaşfını beyân ve iş'âr iden şıfatlardır ki evvellerine (kadar, mişillü, gibi) lafızlarının 'ilâvesiyle yapılır. (İnsan kadar güzel maḥlûḳ yokdur, yalancılık gibi çirkin ḥuy olamaz) gibi.

(Şıfat-ı Tafḏiliyye)

Muḳâyese tarîḳiyle bir şey'in vaşfında mübâlağa ve tefâḏil ifâde iden şıfatlardır ki evvel şey'e (mufaẓzal) ve muḳâyese olunan şey'e daḥî (mufaḏḏal-i'aleyh) dinülüb âḥirine bir (den) 'ilâvesiyle yapılır. (Seḥâvet şecâ' atden güzel bir faziletdir) gibi.

Ba'zı kere daḥî şıfatların evveline bir de (daha) lafzı 'ilâve olunarak (Seḥâvet şecâ' atden daha güzeldir) dinülür.

(42) (Terkib-i Tavşif-i Farsî)

İki lafzı Farsî veyâḥud biri Farsî digeri 'Arabî olarak iki lafızdan teşkîl iden mürekkeblerdir ki cüz'i evvele (mevşûf) ve cüz'i şâniye (şıfat) dinülüb mevşûfların

āhiri izāfet şüretleri gibi dāimā meksūr oĸunur. Mişāl (baĸt-ı siyah, řab^ç i nāzik, māh-ı münir) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda vāķi^ç (baĸt, řab^ç ve māh) lafızları mevşūf ve (siyah, nāzik ve münir) lafızları daĸi şıfat olduklarından terākib-i mezkūre tavşifi-i Farsî ĸabîlinden olmuş olur.

(İmlā)

İzāfet-i Farsiyye şüretlerinde olduĸu gibi ĸā^ç ide-i Farsiyye üzere yapılan mürekkebi-tavşifiyelerde daĸi mevsūfuñ āhirinde (he, ye) ĸarflerinden bir ĸarf bulunur ise mevşūflarıñ āhirine bir (hemze^ı) meksūre getirilir. (Bende-i ĸadīm, şūfi-i nādān) gibi ve eger (e, v) ĸarflerinden biri bulunur ise bir (yā) yı meksūre ziyāde ĸılınur. (Sebū-yı teĸi, ābā-yı kühne) gibi.

(Tenbîh)

Kā^ç ide-i Türkiyye üzere ĸullanılan tavşifilerde (43) muřābaĸat mu^çteber olmadıĸı mişillü ĸā^ç ide-i Farsiyye üzere isti^ç māl olunan terkibi-tavşifilerde daĸi şıfatla mevşūf beyninde muřābaĸat mültezem degildir.

Nitekim (ĸhāne-i mezkūr) dinülüb (ĸhāne-i mezkūre) dinülemez. Bu şüretde (řopĸhāne-i ^çāmire) gibi terkibleriñ isti^ç mālî ĸalař şayılır.

(Terkibi-Tavşifi-i ^çArabî)

İki lafz-ı ^çArabîden teşķil iden mürekkeblerdir ki cüz^ı i evvele (mevşūf) ve cüz^ı i şāniye (şıfat) dinülüb terkibi-mezkūr řıbĸ tavşifi-i Farsî gibi isti^ç māl olunur. Mişāl (Şer^ç -i şerif ve řarîĸ-i müstaĸim) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkūrda vāķi^ç (şer^ç ve řarîĸ) lafızları mevşūf ve (şerif ve müstaĸim) lafızları daĸi şıfat olduklarından terākib-i mezkūre tavşifi-i ^çArabî ĸabîlinden olmuş olur.

(Tenbîh)

Ḳā'ide-i 'Arabiyye üzre teşkîl iden mürekkebi-tavşifiyyelerde şıfatla mevşûf beyninde muṭâbakata ri'âyet olunmak lâzımedendir ya'ni mevşûf mezkûr olduğu taḳdirde şıfat daḫî mezkûr ve müennes olduğu ḫâlde şıfat daḫî müennes teşniye ve cem' (44) olduğu şûretde şıfat daḫî teşniye ve cem' getirilmek icâb ider.

Faḳat cem'ler müennes ḫükmünde olduğundan mevşûf oldukları ḫâlde şıfat-ı müfred müennes daḫî getirilebilir. Mişâl (Ṭabi'atı beşeriye, aḫlaḳ-ı ḫamîde) gibi.

(Fâ'ide)

Bundan soñra ma'lûm ola ki şıfatlar basit ve mürekkebi-kısımlarına münḳasım olarak iki nev'dir.

(Şıfat-ı Basit)

Yalnız bir lafızdan 'ibâret olan şıfatlardır ki bunlar Sarf-ı 'Osmânî risalemizde zıkr ve beyân olundu.

(Şıfat-ı Mürekkebe)

İki lafızdan teşkîl iden şıfatlardır ki bunlar da ḳā'ide-i Türkiyye üzre yapılan ba'zı mürekkebi-tavşifilerde mevşûfların āḫirine bir edat-ı nisbet 'ilâvesiyle ḫâşıl olub mecmu'u birden şıfat-ı basit maḳâmında ḳullanılan mürekkeplerdir. Mişâl (Ḳara gözlü ve beyaz çehreli adam) gibi.

Ve ba'zı kere daḫî ḳā'ide-i Türkiyye üzre yapılan terkihi-izâfilerde muzâflara bir şıfat 'ilâve olunub mecmu'u birden şıfat-ı basit maḳâmında ḳullanılır. (45) Mişâl (Eli açık ve iḫsânı bol adam) gibi.

Ve ba'zen daḫî ḳā'ide-i Farsiyye üzre yapılan mürekkebi-izâfilerde muzâfu'n-ileyh muzâf üzerine taḳdîm olunub mecmu'u birden şıfat maḳâmında isti'mâl olunur. (Peder-el-enher, devlet-i dâr-el-şevket, pîr-i rüşen-i zamir) gibi ma'mulleri taḳdîm olunarak Farsî emri-ḫâzırlarıyla ismi-mef'ullerinden yapılan vaşf-ı terkihibiler daḫî şıfat-ı mürekkebeden şayılır (dilgüşâ, dilrübâ, cihandide) gibi.

(İmlā)

Ḳā'ide-i Farsiyye üzre şu iki şüretle yapılan şıfat-ı mürekkebeniñ cüz'leri ikisi birden veyāḥud yalnız biri bir heceli olub da cüz'i evveliñ āḥirinde ḥurūf-ı munfaşılardan bir ḥarf bulunmadığı ḥâlde evvel cüz'ler bir kelime gibi muttaşıl yazılır. (Dilşikeste, ālicāḥ, māḥpeyker, dildār) gibi.

Faḳaṭ eczā-yı mezkûre kesir-el-hece olduğu şüretde teshîl-i kıra'at için ayrı ayrı yazılmaḳ münāsib olur. (Perî peyker, melek manzar, bende perver) gibi.

(Ḳuyūd-ı Kemmiyye)

Eczā-yı kelâmdan biriniñ kemmiyyet ve miḳdarını beyān ve iş'ār iden (46) lafızdır ki evvel lafza (‘aded) ve kemiyet miḳdarı beyān olunan lafza daḥî (ma' dūd) dinülüb mecmu'una birden (terkib-i ta' dādî) dirler. Mişāl (Küre-i arz ğarbdan şarka ṭoĝri dönerek yigirmi dört sa'atde bir devr-i kāmîl icra ider) gibi.

Nitekim mişāl-i mezkûrda sa'at lafzı (ma' dūd) ve yigirmi dört lafızları daḥî (‘aded) olub eczā-yı cümleden mef'ülü'n-fîhiñ kemmiyyet ve miḳdarını beyān itmiş olduğundan terkib-i mezkûr ta' dādî ḳabilinden olur.

(Tenbîḥ)

Mürekkeb-i ta' dādîlerde lafz (ma' dūd) gerek Türkî ve 'Arabî ve gerek Farsî olsun her ḥâlde müfred olarak isti'māl olunur. Bu şüretde (iki ḳapucu, beş mekteb, sekiz şākird) dinülüb (iki ḳapucılar, beş mekâtib, iki şākirdan) dinilemez.

Faḳaṭ lisān-ı Türkîde müsta'mel olan a' dād-ı 'Arabiyye ma' dūdlarıyla beraber terkib-i tavşifi ḳabilinden olduğundan bunlarda 'aded ile ma' dūd beyinde muṭabaḳata ri'āyet ḳılınmaḳ lâzımdır. Mişāl (rütbe-i şāniye ve şınıf-ı şānî) gibi.

(47) (Ḳuyūd-ı Zarfiyye)

Eczā-yı cümleden biriniñ mehl ve zamanını beyān ve iş'ār iden lafızlardır ki bunlar ekşerî (mef'ülü'n-fîḥ) ve ba'zı kere daḥî şıfat maḳāmında isti'māl olunur. (Yaz, kış, gice, gündüz, aḥşam, şabah) lafızları gibi.

(Tenbîh)

Ma' lûm ola ki buraya kadar beyân olunan (kuyûd-ı mütimme) eczâ-yı cümleden biriniñ ma' nâsını ikmâl ve itmâm idildiği gibi bunlar ba' zı kere daħî yekdiğerini taqyîd iderek birbiriniñ ma' nâlarını beyân ve izâh iderler.

Bu şüretde kuyûd-ı mezkûre her ne kadar evvel lafzıñ mütemmi şayıur ise de bilvâşıta yine eczâ-yı aşliyyeden birine ' âid olur.

(Mürekkab-i Nâkış)

Fâ' il ve nâib-i fâ' ile nisbetleri melhuz ve mu' teber olmayub kuyûd-ı mütimmeden ba' zı kere mef' ul ararak terkîbde vâkı' olan fi' illerdir ki bunlar da (maşâdır, ef' âl-i fer' iyye ve ef' âl-i rabtiyyeler) den ' ibâret olub şüret-i isti' mâlleri ber vech-i âtî beyân olunur.

(48) (Maşâdır)

Ma' lûm ola ki terkibde vâkı' olan maşdarlar fâ' il ve nâib-i fâ' ile nisbet olunamadıkları cihetle her ne kadar isim hükümünde ise de ba' zı kere daħî mef' ullerden biriyle taqyîd idilerek fi' il-i zamânîler gibi isti' mâl olunur. (Mektebe gitmek, derse çalışmak mükâfata nâil olmak) gibi.

Bu şüretde mef' uller dâimâ kendülerinden evvel vaz' olunmak ve bir cinsden olanlarıñ ' atf vâşıtasıyla ta' addüdi câiz olmak gibi ahvâl-i mer' iyye tamamiyle maşdarlara daħî câri olur.

(Ef' âl-i Fer' iyye)

Sıfat maqâmında kullanılan (ism-i fâ' il, ism-i mef' ul ve şıfat-ı müşebbehe) şîğâlarıdır ki bunlar daħî fâ' il ve nâib-i fâ' ile nisbet olunamayub ba' zı kere mef' ul ararak tıbki maşdarlar gibi isti' mâl olunurlar. (Destiyi kıran ile şuyu getüren birdir) gibi.

(Tenbîh)

‘Arapçadan me’lûz olarak lisân-ı ‘Osmânîde kullanılan ef’âl-i fer‘iyye ile ‘Arabî maşdarları daħî ba‘zı kere mef’ûl alub ef’âl-i Türkiyye gibi isti‘mâl olunurlar. (49) (Küçüklere merhâmet, büyüklere ri‘âyet, kânunlara itâ‘at herkese vâcibe-i zimmetdir) gibi.

(Ef’âl-i Rabṭiyye)

Rabṭ maqâmında kullanılan birṭaḳım ŧîgâlardır ki bunlarıñ her ne kadar fâ‘il ve nâib-i fâ‘il ile nisbetleri var ise de nisbet-i mezkûre maḳşud ve mu‘teber olmayub ba‘zı kere mef’ûl alarak sâir fi‘iller gibi isti‘mâl olunurlar.

Ef’âl-i mezkûre daħî (ta‘ḳibiyye, tevḳitiyye, ibtidâ’iyye, intihâ’iyye, te’kidiyye, hâliyye, ‘aṭfiyye, vaṣliyye) ŧîgâlarıdır ki terkiḳ ve isti‘mâlleri ber vech-i âtî beyân olunur.

(ŧîgâ-ı Ta‘ḳibiyye)

Kendüsinden ŧoñra derâḳab bir fi‘iliñ vuḳu‘unu beyân ve iş‘âr iden ŧîgâlardır ki edat ḥazf olunduḳdan ŧoñra bâḳî kalan maddenîñ âhîrine bunuñ sükûniyle bir (nce) edatınıñ ‘ilâvesiyle yapılıur nitekim (mektebden gelince dersimi ezberledim) dinülür ki mektebden gelince derâḳab ezberledim dîmekdir.

(İmlâ)

Madde-i aṣliyyeniñ âhîri müteḥarrik olan yerlerde edat-ı mezkûrdan evvel bir de (yâ) yı viḳâye getirilmek uṣûl-i imlâdandır. (İsteyince, arayınca, oḳuyunca) gibi.

(50) Ba‘zı kere fi‘il-i muzâri‘i müfred-i gâibleriñ müṣbet ve menfî ŧîgâları birlikde bulunarak mecmu‘u birden ŧîgâ-i ta‘ḳibiyye maqâmında isti‘mâl olunur. (Mektebden gelür gelmez dersimi ezberledim) gibi.

(Şîgâ-ı Tevķitiyye)

Kendüsiniñ müddet-i vuķu‘unda diger bir fi‘ ilin devâm-ı vuķu‘unu iş‘âr iden şîgâlardır ki mâzi-i şuhûdî cem‘ ve mütekellim şîgâsınıñ âħirine bir (çe) edatınıñ ‘ilâvesiyle hâşıl olur. Nitekim (Derse çalışdıkça i‘tibâr bulursun) dinildikde derse çalışdığını müddetce dâimâ i‘tibâr bulursunı demekdir.

(Şîgâ-ı İbtidâ’iyye)

Ba‘dende gelen bir fi‘ ilin bidâyet-i vuķu‘unu beyân ve iş‘âr iden şîgâlardır ki fi‘ il-i temennîleriñ müfred-i ğâibine (li) edatınıñ ‘ilâvesiyle yapılır. Nitekim (Mektebe gideli derse çalışıyorum) dinildikde çalışmamıñ ibtidâsı mektebe gideli demekdir.

Ba‘zı kere (li) edatından sonra te’kid için bir de (beri) lafzı ziyâde kılınub (gideli beri) dinülür.

(51) (Şîgâ-ı İntihâ’iyye)

Ba‘dende gelen bir fi‘ ilin nihâyet-i vuķu‘nu beyân ve iş‘âr iden şîgâlardır ki edat-ı maşdar hâzıf olunduğdan sonra bâķî kalan mâddenin âħirine bunuñ sükûniyle bir (nceye) edatı getirilüb ba‘de şu (dek, deġin, kadar) lafızlarından biriniñ ziyâdesiyle yapılır. Nitekim (Bu gice şabaħ oluncaya kadar oturdum) dinildikde oturmak fi‘ ili şabaħa muntehî oldu demekdir.

(İmlâ)

Şîgâ-i ta‘ķibiyyelerde olduğu gibi bunlarda daħî mâdde-i aşliyyeniñ âħiri müteħarrik olan yerlerde edat-ı mezkûrdan evvel bir (yâ) yı meksûre getirilür (isteyinceye, arayıncaya, okuyuncaya) lafızları gibi.

(Şîgâ-ı Te'kidiyye)

Ba' dende gelen bir fi' ilin vuku' nu te'kid ve iş'âr iden şîgâlardır ki fi' li temennîleriñ müfred-i gâiblerini mükerrer olarak işti' mâlden 'ibâretidir. Nitekim (Filân zât yaza yaza kâtib oldu) dinildikde onuñ kâtib olmasına sebep mütemâdiyen yazması dimekdir.

(Şîgâ-ı Hâliyye)

Ba' dende gelen bir fi' ilin keyfiyet-i vuku' nu iş'âr iden (52) şîgâlardır ki hâl bahşinde beyân olunduğı vecihle fi' il-i temennî müfred-i gâibleriñ âhîrine hafiflerde (rek) şâkillerde (rağ) edatlarıñ 'ilâvesiyle ve ba' zı kere dağî diger fi' illeriñ müfred-i gâiblerine (iken) edatınıñ ziyâdesiyle yapılır. Mişâl ('Aklı olan kimse eli ve ayağı tutar iken kesb-i kemâl ider ve büyükleriñ naşîhatini mengüş-güş iderek semt-i maşşûda gider) gibi.

(Şîgâ-ı 'Aţfiyye)

Ba' dende gelen fi' il ile kendisiniñ fâ' il ve zamanları müttehid olduğı iş'âr iden şîgâlardır ki mâdde-i aşliyyeniñ âhîrine bir (ub) edatınıñ 'ilâvesiyle yapılır. Nitekim (Okuyub yazdım) dinildikde okudum ve yazdım dimekdir.

(İmlâ)

Mâdde-i aşliyyeniñ âhîri müteharrik olan yerlerde edat-ı mezkûrdan evvel bir de (yâ) yı viğâye getirilerek (isteyub, arayub) dinilür.

(Şîgâ-ı Vaşliyye)

Vaşl ve şîfat maşâmında bulunarak eczâ-yı kelâmdan birini ta' rif ve beyân iden şîgâlardır ki mâzi-i şuhûdî ile müstaşbeliñ müfred-i gâiblerine birtaşım zamir-i izâfi 'ilâvesiyle (53) hâşıl olurlar. Fağat şuhûdîlerde zamir-i izâfiden evvel (s) yerine hafiflerde bir (kâf) ı Farsî ve şâkillerde bir (ğ) ziyâde kılınmak kezâlik

müstaḳbellerde bulunañ (ḳ) ğayna ve (k) daḫī kâf-ı Farsîye tebdîl olunmaḳ şive-i lisândandır. (Yazdıĝı, çizdigi, yazacağı, çizecegi) gibi.

(Hâtıme)

Bundan şoñra ma' lûm ola ki bir māddeyi esbâb-ı mucîbe ve teferru'âtı sâiresiyle muḫâṭaba tefhîm ve ifâde zımnında irâd olunan nuḫḳ ve 'ibâreye (maḳâle) ta' bir olunur ki yekdigere müte' allik birṭaḳım fıḳralardan terkib ider.

(Fıḳra) daḫī murâd ve maḳşûdı tamâmiyle edâ ve ifâde iden 'ibâreye dirler ki ânlarda (basit ve mürekkebe) ḳısımlarına münḳasım olarak iki nev' dir.

(Fıḳra-ı Basıta)

Kuyûd-ı mütimmesiyle beraber yalnız bir cümleyi müştamil olarak muḫâṭaba fâide-i tâmmе ifâde iden sözdür. Mişâl ('İlm ve hünere her yerde mu' teber ve ḳıymetli bir gevherdir) gibi.

(Fıḳra-ı Mürekkebe)

Birbirine merbûṭ ve müte' allik iki veyâḫud üç cümleyi şâmil (54) olan 'ibâredir ki cümle-i mezkûreden biri (aşliyye) digerleri (fer' iyye) ḳabilinden olub fer' iyyeler ḳuyûd-ı mütimmeden şayılır. Mişâl (Efrâd-ı beşeriñ sâire ḫayvanlardan fark ve temeyyüzi ancak fezâil-i 'ilmiyye ile dir bu şüretde her bir adam esbâb-ı lâzime-i taḫşiliyyeye yapışarak kendüsini enva' ı müştereke-i ḫayvaniyyeden tefriḳe ḳalışmalıdır) gibi.

Nitekim mişâl-i mezkûr iki cümleyi şâmil bir fıḳra-i mürekkebe olub cümle-i evveli 'illet maḳâmında bulunduğundan (fer' iyye) ve cümle-i şaniye daḫī (aşliyye) ḳabilinden olmuş olur. Ba' zı kere daḫī bir fıḳrada iki cümle-i aşliyye bulunabilür ki bunlarıñ birine (aşliyye-i mutlaḳa) digerine daḫī (aşliyye-i muḳayyide) ta' bir olunur.

(Fäide)

Beyân-ı mezkûrdan anlaşıldığı vecihle fıkrâ-i mürekkebeleri teşkîl iden cümleleriñ birbirine ta‘alluq ve irtibâtları bulunacağından bunlar ekserî ‘atf t̄ariķiyle ĩrād olunurlar.

Bu ūretde cümle-i mezkûre iħbāriyyet ve inŝā’iyyetde mütteħid olmak ve ma‘t̄uf ile ma‘t̄uf-ı ‘aleyh beynlerinde bir münāsebet bulunmak (55) bu münāsebet de ba‘zı kere eczā-yı cümleye nazaran olur ki bunlara münāsebet-i lafzıyye dirler. Nitekim eczā-yı mezkûreden müsned veya müsnedü’n-ileyhleriñ veyāħud kıyūd-ı mütimmeden biriniñ lafzen ittihad ve infaķları gibi. Miŝāl (ebnā-yı beŝer mücerred nuķ ve lisān vāsıtasıyla merāmını āħire tebliğ eyler ve bātṭabi‘ efrādından bulunduğı kavm ve kıabileniñ lisānı üzre söyler bir nev‘i ĥayvāndır) gibi.

Nitekim miŝāl-i mezkûr üç cümleyi ŝāmil bir fıkrâ-i mürekkebe olub cümle-i mezkûreniñ müsnedü’n-ileyhleri mütteħid olduğından ikinci cümle ‘atf t̄ariķiyle ĩrād olunmuŝdır.

Ve ba‘zı kere daħı münāsebet-i mezkûre mazmun cümleye nazaran olur ki bunlara daħı münāsebet-i ma‘neviyye dinülür. (Mümāŝelet ve mübāyenet, sebebiyyet ve müsebbiyyet, ‘illiyyet ve ma‘lūliyyet) münāsebetleri gibi. Miŝāl (‘Alim-i kāmil hūner ve fuzulle ma‘ruf ve mu‘teber ve merd cāhil maskaṭ-ı re’sinde bile ‘illet-i cehille mechūl ve muħaķķırdır) gibi.

Nitekim miŝāl-i mezkûr iki cümleyi ŝāmil bir fıkrâ-i mürekkebe olub cümle-i mezkûre beyninde ma‘nāca mübāyenet bulunduğından ikinci cümle ‘atf t̄ariķiyle ĩrād olunmuŝdır.

Bu ūretde iħbāriyyet ve inŝā’iyyetde muħtelif olan cümleler (56) ile münāsebāt-ı mezkûreden beynlerinde hiçbir münāsebet bulunmayan cümleler yekdiğere ‘atf ve rabṭ olamayub bunlar dāimā faŝl t̄ariķiyle getirilerek her biri müstaķil bir fıkrâ ‘add olunur. Bundan ŝoñra ma‘lūm ola ki kıyūd-ı mütimmeden

biriyle takyîd idilen mürekkeb-i nâkışlara ya‘ni maşdarlar ile ef‘âl-i fer‘iyye ve şîgâ-i rabṭiyyelerin hey‘et-i mecmū‘asına (fāşıla) ta‘bîr olunur ki bunlar dâimā ‘aṭf ṭarîkıyle getirilüb bir cümlede nihâyet üçe kadar ta‘addüd idebilirler. Mişâl (‘İlm ve kemâl insana bâiş feyz ve iḳbâl oldığı ve ta‘lîm ve ta‘allüm herkese bir emr-i vâcib-ül imtişâl bulunduğu cihetle rûz-ı leyâlîñ bu yolda geçürilmesi muḳteżâ-yı ḥâldendir) gibi.

Nitekim mişâl-i mezkûr üç fāşılayı müştemil bir cümle olub birinci ve ikinci fāşılalar şîgâ-i vaşliyye ve üçüncü fāşıla daḥi maşdardan teşkîl iderek ‘aṭf ve rabṭla îrâd olunmuşlardır.

(Tenbîh)

Fāşılları teşkîl iden fi‘iller bir cinsden oldığı şüretde bunlar evvelki fāşılalarda terk olunub fāşıla-i âḥîrede getirilerek rabṭ makâmında kullanılır. Mişâl (‘İlm ve ma‘rifet insana ârâyiş ve zînet ve ta‘lim ve ta‘allüm herkese vâcibe-i zimmet oldığı cihetle vaḳt ve zamanîñ bu yolda geçürilmesi muvâfiḳ ‘aḳl ve ḥikmetdir) gibi.

(57) Nitekim mişâl-i mezkûr üç fāşılayı şâmil bir cümle olub birinci ve ikinci fāşılları teşkîl iden şîgâ-i vaşliyye bir cinsden olduğundan fāşıla-i evvelâda terk olunarak fāşıla-i şâniyede getirilmiştir.

(Fâ‘ide)

Bervech-i meşrûḥ maḳâlâtı teşkîl iden fevâşıl ile cümle ve fıḳralara (erkân-ı aşliyye) ta‘bîr olunur ki bunlar mürekkebât-ı kelâmiyyeniñ aşl ve esâsıdır.

İşte şu erkân-ı mezkûreyi birbirinden tefriḳ ve temyîz itmek üzere elsine-i sâirede birṭaḳım ‘alâmet-i maḥşûşa vaz‘ olunmuştur ki bu ‘alâmetlerin şüret-i isti‘mâline daḥî (uşûl-i tenḳiṭiyye) dirler.

Faḫaṭ lisān-ı ‘Osmānîde bu mişillü ‘alâmetler henüz mevcud olmadığından (fâşıla, cümle ve fıkra)larıñ yekdiğerden temyîz ve tefrîki için başluca üç dürlü ‘alâmet-i fârikanîñ ihtirâ‘ ve isti‘ mâli lâzım gelür.

Erkân-ı mezkûreyi bu vecihle tefrîk itmege (uşûl-i tenkîtiyye) dinildiği gibi kelimeleriñ şarf ve nahve taṭbîkiyle teftiş ve mu‘âyeneleri huşûşuna daḥî (uşûl-i taḥlîliyye) dinülür ki şüret-i icrâsı cedvel-i âfîde gösterilmiştir.

(58) (Fıkra)

{ Kendi lisânını öğrenmeksizin başka lisân taḥşiline heves idenler evini bırakıb }
da misâfirlikde gezenler gibidir.

Tatbîkât-ı Nahviyye	Tatbîkât-ı Şarfiyye	Elfâz
Lisânîñ muzâfu’n-ileyhidir	Elfâz-ı Türkiyyeden ism-i mübhem	kendi
Muzâf olub mecmu‘ u mef‘ ülü’n-bîhidir	Lafz-ı ‘Arabî ism-i cinsdir	lisân
Burada ḥâl vaḳi‘ olmuştur	Türkçe maşdardır	öğrenmek
Zilḥâli idenler lafzıdır.	Nefy ile edat-ı ḥâldir	sizin
Burada şıfat maḳâmında müsta‘ meldir	Türkçe edat-ı istiṣnâdir	başka
Mef‘ ül maḳâmında muzâfu’n-ileyhidir	Zikri sebḳat itdi	lisân
Muzâf olub mecmu‘ u mef‘ ülü’n-ileyhidir	‘Arabça tef‘ il bâbında maşdar	taḥşil
İdenler fi‘ iliniñ mef‘ ülü’n-bîhidir	Lafz-ı ‘Arabî ism-i cinsdir	heves
Ḳuyûd-ı mütimmesiyle berâber mübtedâ	Türkçe ism-i fâ‘ il-i cem‘ dir	idenler
Bırakmaḳ fi‘ iliniñ mef‘ ülü’n-bîhidir	Lafz-ı Türkî ism-i cinsdir	ev
Gezenler fi‘ ili üzerine ma‘ ṭuf	Türkçe şîgâ-i ‘atfiyyedir	bırakub
Burada te‘kîd için gelmiştir	Türkçe edat-ı ‘atfdır	da
Gezenler fi‘ iliniñ mef‘ ülü’n-fîhidir	Mefâ‘ ile bâbında ism-i fâ‘ ildir	misâfir
Şıfatlarda maşdâriyet içündür	İsmlerde edat-ı mekândır	lik
Mef‘ ülü’n-fîhlere daḥil olur	Türkçe edat-ı zarfdır	de
Ḳuyûd-ı mütimmesiyle berâber ḥaberdir	Türkçe ism-i fâ‘ il-i cem‘ dir	gezenler
Müşebbehü’n-bîhlere lâḥik olur	Türkçe edat-ı teşbihdir	gibi
Ḳhaberleri mübtedâyaya rabṭ ider	Türkçe edat-ı nisbetdir	dir

(59) Terkib ve taḥlil uṣūlünün icrāsı zımnında temrīn için maḳālāt

(Birinci Maḳāle)

Cenāb-ı mevlā her bir emriñ ḥuṣūlünü bir sebebe rabṭ ve imlā buyırmıṣ olduğından bu ‘ālemde sebebsiz hiçbir şey ḥuṣūle gelmez. Nitekim erbāb-ı zira‘ at vaḳt ve zamānıyla tarla ve bağıçelerine toḥum eküb ḥidmet-i lāzimesini ifā itmedikce maḥṣūle destres olamadığı gibi çocuklar daḥī vaḳtiyle bir mektebe devām ile oḳunañ derslere ihāle-i sem‘ ihtimām eylemedikce iktisāb-ı hüner ve ma‘ rifet idemez.

(İkinci Maḳāle)

Ḥasb-el-beşeriyye irtikāb olunan ba‘zı taḳṣīrāt-ı ‘ādiyenin esbāb-ı mūcibesi gerçi ma‘zeret maḳāmında tutilabilür ise de cehl ve nādāniden neṣ’et itmiş olan birṭaḳım ef‘āl-i ḳabihaniñ ‘afvı ḥuṣūsı aṣlā tecvīz olunamaz.

Zirā neḳāyıs-ı insaniyyeden olan cehālet a‘zār-ı maḳbūleden degildir. Nitekim erkān-ı meṣru‘ayı bilmeyen bir kimse vezāif-i diniyyeden mu‘āf tutilamadığı gibi bir mücrim daḥī cehli sebebiyle işlediği ḳabāḥatiñ cezāsından ḳurtılamaz.

(60) (Üçüncü Maḳāle)

Nev‘i benī ādemi ḥayvanāt-ı sāireden faṣl ve tefrīḳ iden ancak ḳābiliyyet-i ‘ilmiyyedir.

İşte şu ḥaṣlet-i fāşılaya nāil ve maḫhar olan zevāt fezāil-simāt ḥaḳıḳat-ı insaniñ ta‘rifi ṣādıḳ ve ḥāṣṣa-i mümtāziyet her ḥālde kendüsinden ḡayr-i mefāriḳdir.

Bu şüretde māhiyyet-i insaniyyeyi añlayub da esbāb-ı lāzıme-i taḥşiliyyeye yapışub kendüsini envā‘ı müştereke-i ḥayvaniyyeden tefrīḳe çalışmayan kimseler şüretce her ne ḳadar insana müşābih ise de sīretce ḥayvanat-ı vaḥşiyye ḳatārından sayılır.

(Dördüncü Maḳāle)

Nev'î benî âdeme 'inâyet ve ihsân buyurulan cevher-i 'aql ve 'irfân ni'âm-ı ilâhiyyeden bir ni'et-i celîle-i el-şândır ki onuñ bahsi hiçbir mukâyese ile taqđır ve tevizin olunamaz.

İşte böyle bir cevher-i 'âlî-i qadri taşşil-i kelimât-ı insâniyye uğrına şarf itmeyub da birtaqım 'abeşiyât ve lehviyât yoluna harc ve telef idenlere esef olunur.

(61) (Beşinci Maqâle)

Münezzel-i maqşûda vaşl olan erbâb-ı dâniş ve fezâilîñ ma'lûmeleridir ki lezâiz-i nefise-i 'ilm ve ma'ârif-i tezvîk ve istişşâl itmemiş olan zümre-i cehâl her ne kadar rütbe ve mâl ile dilsir-i nevâl-i iqbâl ise de yine mertebe-i su'âlde bulunañ bir sâ'il gibi aç ve muhtâc oldukları bî-reyb-i eşkâldir.

Zirâ 'ilimsiz rütbe vü gınâ tıbbq hastalara verilen eşribe-i ferahfezâyâ benzer ki muhtel-el-dimağ olan hasta onlardan lezzet alamadığı gibi marâz-ı cehl ve nâdâniye mübtelâ olanlar dañi mâl ve câhdan zevkyâb olamaz.

(Altıncı Maqâle)

Şu çarğ-ı divârîñ her bir daqıka ve sâ'ati tecdîd itdikçe bu 'âlem-i fânide niçe biñ mevcudât-ı kevnîyye zâhir ve sernümâ olub bunlardan her birerleri bir şüretle vazifelerini edâ ve ifâ iderek semt-i 'ademe gitmekde oldığı mişillü eşref-i mağlûkât olan insan dañi fezâil-i 'ulûmiyye ile tezyîn-i zât iderek bu dâr-ı fenâdan şavb-ı maqşûda göçüb gitmek muqtezâ-yı aferiniş-i hikmetdir.

(62) (Yedinci Maqâle)

Her şey'in huşûli bir vaqt-i münâsibe ta'lîk ve terhîn buyurulmuş olduğundan evvel vaqt-i merhûn hulûl itmedikce bu 'âlemde hiçbir şey huşûle gelmediği gibi mürûrî taqdirinde dañi telâfi-i mâfât idilemez.

İşte insana iki cihânda bâ's-i feyz ve necât olan 'ilm ve kemâliñ mevsim-i taşşilî dañi genclik zamanıdır ki şu zaman feyz-i iştimal şubh-ı kâzib gibi seri-'üz zevâl olduğundan bir kere geçüb gitdikde artık i'âdesi mümkün olamaz.

Bināen ‘aleyh şu zaman feyz-i nişānıñ qadr-i kıymetini bilüb de oña göre hareket itmek her bir tıfl-ı nev-resideye vācibe-i zimmettir.

(Sekizinci Maqāle)

Bir adam mütevellid ve müteveṭṭin oldığı memleket ve tābi‘ ve mensüb bulunduğu devlet ve milletiñ lisānını öğrenmeksizin elsine-i sāire taḥṣīline heves itmek kendi hānesini biraqub da kira evlerinde sürtmek gibidir.

Bināen ‘aleyh efrād-ı ‘Osmāniyyeden olduğımız ve huşuşıyle teb‘ā-i salṭanat-ı seniyyeden bulunduğumuz cihetle evvel emrde kendi lisānımızı güzelce öğrenüb ba‘de elsine-i sāireye mürāc‘atla tavsī‘-i dāire-i ma‘lūmāt itmekliğimiz lāzıme-i hāldendir.

(63) (Sekizinci Maqāle)

Zuhur-ı salṭanat-ı ‘Osmāniyyeden bu āna kadar aqtār-ı şarkıyyede zebānez olub kesb-i iştiḥār iden lisān-ı Türkî fî-el-aşl (Çağatay, ‘Arābî, Farsî) lisānlarının elfāz ve şivelerinden mürekkeb bir lisān-ı ‘azb-el-beyāndır ki sebk ve inşāsınıñ selāset ve leṭāfeti hiçbir vecihle inkār olunamaz ne çāre ki lisān-ı mezbūruñ kavā‘id-i mer‘iyyesi bir zābıṭa-i ḥasene taḥtına alınarak ta‘līm ve ta‘llümü huşūsunda kesdirme bir yol açılmadığından ebnā-yı vaṭanıñ birṭaḫımı oquyub yazmadan yüz çevirüb cehl ve nādānide qalmaqda ve birṭaḫımı daḥī mevḳūfu’n-‘aleyh zan olunan ‘Arābî ve Farsî taḥṣiline müddet-i medīde ṭaldıktan soñra lisān-ı mezburı yine dürüstce oquyub yazmadıkları ma‘atteessüf görülmektedir. Bināen‘aleyh lisānımızıñ cihet-i nazāriyatı bir kâ‘ide tahtına alınarak ta‘līm ve ta‘allümünün teshīl ve ta‘mīmi huşūsunda bir çığır açılmaq umūr-ı lāzımeden bulunduğundan bu def‘a lisān-ı Türkînin kavā‘id-i esāsiyyesini müştēmil iki kıṭ‘a risale-i muḥtaşara taḥrir ve imlā olunub ‘ācizāne ebnā-yı vaṭana ihdā kılinmışdır.

Temmet

İstanbul

Bāb-1 ' Alî civarında Ebu-el-Su' ud Caddesinde 72 numaralı (Maḥmud) beḡin maṭba' asında ṭab' olunmışdır.

1298

2. İNCELEME

Muqaddime

Eserin giriş kısmı olan bu bölümde işārāt-ı ṭabi', maḳālāt-ı lafziyye ve ḥarfin tanımı yapılır. Özellikle harflerin çeşitli dillerde şekil ve adedlerinin farklı olduğu ifade edilerek Arapçada 28, Farsçada 25 ve Türkçede 33 harf bulunduğu anlatılmaktadır. Bunun nedeni olarak Hz. Adem'den sonra insanların çoğalıp kabile kabile farklı yerlere dağılarak buldukları yere göre kelimeleri ve lafızları kullanıp kendi dillerini oluşturması gösterilmektedir.

Yazar, eserin yazıldığı dönemde dünya üzerinde sekiz yüz lisan olduğunu, bunların da beş bin kadar şivesi bulunduğunu ancak bunların yüz kadarının harfleri ve yapısıyla ilgili bilgi bulunduğunu belirtir.

Lisanın tanzim ve islahının harflerin teşkili, tanzimi, imlası; kelimelerin terkibi ve cümlelerin usul ve kaidelerinin kayıt altına alınarak yapılabileceği belirtilir. Yazar nahv ilmini de “Kelāmın terkīb ve te'lifinden bahs iden 'ilm.” (NO, s.4) şeklinde tarif etmiştir.

Bu bölümde son olarak eserin kaleme alınma sebebine değinilir. Eser, burada anlatıldığına göre Osmanlı lisanının nahv cihetinin öğretilmesinin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılmasında bir çığır açmak amacıyla yazılmıştır.

Nahv-i 'Osmānî

Besmeleyle başlayan bu bölümde nahv ilmi “Kelāmın terkīb ve isti'mālini beyan ve tarif iden bir fendir.” (NO, s.6) şeklinde tarif edilir. Ayrıca bu bölümde kelam ve cümlelerin tanımları da birer cümleyle yapılarak cümle, fiil (cümle-i fi'iliyye) ve isim (cümle-i ismiyye) cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır. Cümlelerin tarifi de “İki lafızdan teşkil iderek muḥāṭaba fāide-i tāmme ifāde iden söz” (NO, s.6) şeklinde yapılmıştır.

Cümle-i Fi'iliyye

Fiil cümlesinin fiil ile özne veya sözde öznenen oluşarak hükmün tecdid ve devamını anlatan yapılar olduğu ifade edilerek bazı zamirler yardımıyla yapıldığı

anlatılır. “Yaz geldi, çiçekler açıldı.” (NO, s.7) cümleleri fiil cümlelerine örnek olarak verilmiştir.

Cümle-i İsmiyye

Özne ve yüklemden oluşup hükmün devam ve istikrarının anlatıldığı cümlelere “isim cümlesi” dendiği anlatılmaktadır. Sıfatların sonuna bazı eklerin getirilmesiyle yapıldığı vurgulanarak isim cümlelerinin kuruluşuyla ilgili bilgi verilir.

“Mevlā hālīkdır, biz mahlūkuz” (NO, s.7) cümleleri isim cümlesine örnek olarak verilerek bu cümlelerin özne (mübtedā) ve yüklem (haber) den oluştuğu açıklanır.

Fā’ide

Yazar, bu bölümde isim ve fiil cümlelerinin kuruluşuyla ilgili bilgiler vermektedir. Fiil cümlelerinde yüklemün zaman kiplerinden birini alması gerektiği, öznenin ise isim ve isim hükmündeki masdar ve zamirlerden oluşacağı ancak bazı durumlarda sıfatların da özne görevinde kullanılabileceğini belirtmektedir.

Ayrıca, isim cümlelerinde yüklemün daima sıfat, öznenin ise isim ve isim hükmündeki masdar ve zamirlerden oluşması gerektiği; bazı cümlelerde sıfatların özne, isimlerin de yüklem görevinde kullanılabileceği açıklanmaktadır.

Fi’ il

Yazar, mastarların ve fi’ il-i fer’ilerin cümle olmadıklarını söyleyerek bunlarla ilgili açıklamaların daha sonra yapılacağını belirtmektedir. Bu durumda sadece “fi’ il-i zāmanî”lerin fiil olduğunu, bunların da daima öznenin sonra getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. “Fezā’il-i ahlak insanı bahtiyār ider.” (NO, s.9) cümlesi buna örnek verilmiştir.

“Fi’ il-i zāmanî”lerden oluşan cümlelerde özne tekil olduğunda fiilin de tekil, öznenin çoğul olduğu durumlarda ise fiilin de çoğul olması gerektiği ifade edilerek üçüncü şahıslarda bu kurala uymanın gerekli olmadığı söylenmektedir.

Fā’ il

İsim ve isim hükmünde olan kelimelerden yapılan ve fiilde yapılan işin kim tarafından yapıldığını belirten lafızlara özne (fā’ il) dendiği anlatılır. Bunların daima

fiilden önce getirildiği ifade edilir. “Ben dersimi ezberledim birāderim gezmeğe gitti.” (NO, s.10) cümlesinde “birāderim” kelimesinin özne olduğu belirtilir.

Nā’ib-i Fā’ il

Fiilde yapılan işin kim tarafından yapıldığı belli olmayan fiillerde kendisiyle ilgi kurulan ve tıpkı fail gibi kullanılan lafızların sözde özne (nāib-i fā’ il) olduğu anlatılır. Örnek olarak “Mekteb açıldı, derslere başlandı.” (NO, s.10) cümlesi söylenmiştir.

Fā’ide

Fiil cümlelerinde bazen bir fiilin bağlaç yardımıyla birden çok özneye bağlanabileceği, bu durumda öznelerden biri birinci tekil (ben) olursa fiilin birinci çoğul (biz) çekiminde, eğer öznelerden biri ikinci tekil (sen) olursa yüklemde ikinci çoğul (siz) çekiminde olması gerektiği anlatılır.

Aynı şekilde cümlede birden çok özne bulunur ve üçüncü tekil olursa fiilin ekserî üçüncü çoğul çekiminde olması gerektiği “Efendi ve maḥdūmu mektebe geldiler.” (NO, s.11) cümlesiyle açıklanır.

Bazen de fiil cümlelerinde birden çok fiilin bir özneye bağlanabileceği bunun da bağlama çekimiyle veya bağlaç yardımıyla yapılabileceği ifade edilir.

Tenbīh

Birbirine veya, veyahut gibi bağlaçlarla bağlanan özne ve sözde öznelere getirilen fiilin, en son söylenen özne veya sözde özneye uygun olarak tekil biçimde getirileceği ancak ortak olarak kullanılan ve olumsuzluk bildiren edatlarda fiilin çoğul olarak da kullanılabileceği belirtilir. Bu durumda fiilin olumsuz olarak kullanılamayacağı belirtilir.

Mübtedā

Bir vasıf üzere kendisine ilgi kurulan zatı haber veren lafızların “mübtedā” olduğu söylenerek bunların isim, masdar ve zamirlerden yapıldığı ve yüklemde önce getirildiği ifade edilir. “Birāderim şāirdir ben kātibim.” (NO, s.12) ve “Oḡuyub

yazmak ne güzeldir.” (NO, s.12) cümlelerinde “birāder, ben ve yazmak” sözcükleri “mübtedā” ya örnek olarak verilir.

Ḥaber

“Zamir-i nisbî”ler vasıtasıyla bir zata ilgi kurulan lafız olarak tarif edilmiştir. Sıfat veya sıfat hükmündeki kelimelerden yapılarak cümlede daima öznenin sonra getirildiği anlatılır. “Yer müteḥarrikdir ve güneş şābitdir.” (NO, s.13) cümlesinde “müteḥarrik ve şābit” habere örnek verilmiştir.

Fā’ide

İsim cümlelerinde özne ile yüklem arasında kişi bakımından uygunluk olması gerekmektedir. Öznenin tekil olduğu durumlarda yüklem tekil, öznenin çoğul olduğu durumlarda yüklem de çoğul olması gerektiği fakat öznenin üçüncü tekil olduğu durumlarda özne çoğul olsa bile yüklem tekil olarak getirilebileceği açıklanır.

Bazı fiil cümlelerinde olduğu gibi bazı isim cümlelerinde de birden çok yüklem, bağlaç ile sadece bir özneye bağlanabildiği ancak bu gibi durumlarda “zamir-i nisbî”lerin sondaki yükleme getirilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Bunun yanında tek bir yüklem birden çok özneye bağlandığı cümlelere de rastlanıldığı belirtilir. Böyle cümlelerde öznelerden biri birinci tekil olursa yüklem birinci çoğul, özne ikinci tekil olursa yüklem ikinci çoğul olarak getirilmelidir.

Öznelerin üçüncü tekil olduğu cümlelerde yüklem ekserî çoğul olarak getirilmesi gerektiği ancak özneler “edat-ı terdîd” ile birbirine bağlanmışsa yüklem tekil olarak bulunmasının doğru olacağı söylenir.

“Ne qarındaşım ve ne ben kâtibim.” (NO, s.14) cümlesi örnek gösterilerek olumsuzluk edatının bulunduğu cümlelerde yüklem çoğul olarak “kâtibiz” şeklinde kullanılabileceği de açıklanmaktadır. Bu ve benzer cümlelerde yüklem olumsuz biçimde getirilmesinin yanlış olacağı belirtilmektedir.

Bu bölüm cümlelerin nisbet cihetiyle “iḥbārî ve inşā’î” olmak üzere iki kısma ayrıldığı söylenerek sona erer.

Cümle-i İhbāriyye

Bir şeyin doğru veya yanlış olup olmadığını haber veren cümleler olduğu açıklanarak “İnsan fānīdir bākī değildir.” (NO, s.15) cümlesi örnek olarak gösterilmiştir.

Tenbīh

Özne ve yüklem arasındaki ilgi eğer hakikate uygunsa evvel kelāma “şādık” değilse “kāzib” denileceği ifade edilir. “Güneş parlaktır, ateş soğuktur.” (NO, s.16) cümleleri buna örnek olarak verilerek birinci cümlede yüklem “kelām-ı şādık”, ikinci cümlede ise “kāzib” olduğu açıklanmaktadır.

Cümle-i İnşā’iyye

Dilek, istek ve emir anlamı taşıyarak bir fiilin yapılmasına işaret eden cümleler olduğu açıklanarak “talebî, istifhāmi, temennî ve tenbihî” olmak üzere dört kısma ayrıldığı anlatılır.

İnşā-i Talebî

Bir fiilin yapılmasını veya yapılmamasını istek ve emir yoluyla belirten cümlelere “inşā-i talebî” dendiği söylenerek bu cümlelerin ikinci ve üçüncü kişi emir çekimlerinden yapıldığı aktarılır. “Derse çalış vaktiñi beyhūde geçürme.” (NO, s.17) cümlesinde birinci cümlede fiilin yapılması ikinci cümlede ise yapılmaması istendiği için “inşā-i talebî” kabilinden olduğu anlatılır.

Fā’ide

Burada emir, dua ve iltimas kavramları açıklanır. Eğer “inşā-i talebî”de geçerli olan talep tembih yoluyla olursa “emir”, acz ve yalvarma yoluyla olursa “dua”, aynı derecede bulunan kişiler tarafından ihtar yoluyla olursa ona da “iltimas” denileceği ifade edilir.

İnşā’iyye-i İstifhāmî

Soru anlamı taşıyan cümleler olduğu açıklanarak bu cümlelerin kuruluşlarına dair açıklamalarda bulunulmuştur. Yüklem sonuna “mi” edatının eklenmesiyle veya cümlenin başına bir soru edatının getirilmesiyle yapıldığı açıklanmaktadır.

“Mektebe gidiyor musuñuz, Dersiñiz hesáb mıdır, Kimden oqıyorsuñuz.” (NO, s.17) bu cümlelere örnek gösterilmiştir.

Tenbîh

“Mi” edatının isim ve fiil cümlelerinde daima “zamir-i nisbî”lerden önce getirildiği ancak şart fiilleri ile şuhudî (görülen, bilinen) fiillerde zamirlerden sonra getirilmesi gerektiği açıklanmaktadır.

İnşâ’iyye-i Temennî

Rica ve temenni anlamı taşıyan cümleler olup dilek ve gereklilik kipleriyle yapıldığı belirtilmiştir. “Taḥşil hünere itmelin ki şa‘adet-i ḥale nâ‘il olasın.” (NO, s.18) cümlesinde “itmelin” gereklilik, “olasın” dilek kipiyle çekimlendiği için bu cümlenin “inşâ‘iyye-i temennî” cümlesi olduğu açıklanmıştır.

İnşâ’iyye-i Tenbihî

Seslenme edatının bulunduğu ve tembihte bulunmak amacıyla yemin ifadesinin kullanıldığı cümlelerin bu sınıfa girdiği anlatılmıştır. “Ey gençler, ḥâl-i ḥâzırda tahsîl kemâl itmez iseñiz ḳasem iderim ki istiḳbâlde zahmet çekersiniz.” (NO, s.19) cümlesi örnek gösterilmiştir.

Bu bölümün sonunda cümlelerin keyfiyet itibariyle “aşliyye” ve “fer‘iyye” olmak üzere iki kısma ayrılacağı belirtilerek bunlarla ilgili bilgi verilir.

Cümle-i Aşliyye

“İbtidâ’iyye ve cezâ’iyye” olmak üzere ikiye ayrılan ve temel maksadı içinde bulduran cümleler olduğu söylenir. İbtidâî cümlelerin söz ve mana bakımından kendinden öncekilerle herhangi bir ilişkisi ve bağının olmadığı, bunların cümlenin başında söylendiği anlatılmaktadır. Gerçekleşmesi başka bir cümlede bildirilen işin gerçekleşmesine bağlı olan cümlelere “cezâ’iyye” dendiği, bunları birbirine bağlayan cümlelerin de “şart cümlesi” olduğu ifade edilir.

Cümle-i Fer‘iyye

Cümle-i fer‘iyye, temel cümlenin rükün ve kısımlarından birinin manasını izah eden ve ona bağlı olan cümledir, denilerek “vaşfiyye, istinâfiyye, tafşiliyye, tefsiriyye, temşiliyye ve mu‘terize” olmak üzere altı kısma ayrıldığı söylenmektedir.

Cümle-i Vaşfiyye

Temel cümlenin veya kısımlarından birinin manasını niteleyen, anlatan ve sıfat olarak kullanılan cümlelerin “cümle-i vaşfiyye” olduğu anlatılır. “Bir adam ki fezâ’îl, ‘ilm ve edeble muttasıf olur her yerde ‘azîz ve muhterem tutilur.” (NO, s.20) cümlesi “‘İlm ve edeble muttasıf olan adam her yerde ‘azîz ve muhterem tutilur” manasına geldiğinden öznenin niteliği belirtildiği için “vaşfiyye” cümlesine örnek olarak gösterilir.

Cümle-i İstinâfiyye

Önceki cümlede söylenilenlere cevap olarak delil hükmünde kullanılan cümleler olduğu açıklanır. “Fezâ’îl ‘ilm ve edebden ârî olan adam her yerde zelîl ve haşir olacağından şübhe yokdur zirâ insanın i‘tibârı ancak ‘ilm ve edeble ittişâfına menûtdır.” (NO, s.20) cümlesinde “insanın i‘tibârı ancak ‘ilm ve edeble ittişâfına menûtdır” cümlesi delil hükmünde olduğundan “istinâfi” olduğu belirtilir.

Cümle-i Tafşiliyye

Temel cümlenin veya rükün ve kısımlarından birinin manasını bildiren ve ayrıntılı olarak açıklayan cümlelerin “tafşil” makamında olduğu açıklanır. “Yeriñ kuvve-i inbâtiyesi her iklimde düziyye değildir. Nitekim memâlik-i hâre toprakları gâyet münbit olup kışlara toğrı gidildikce feyz ve bereket refte refte tenzîl ider.” (NO, s.21) cümlesi “tafşilî” cümleye örnek verilmiştir.

Cümle-i Tefsiriyye

Temel cümlenin veya rükün ve kısımlarından birinin manasını tefsir eden ve açıklayan cümlelerin “tefsiriyye” hükmünde olduğu anlatılır. “İnsan fikr ve nazara memâlik bir nev’i hayvandır ya‘ni insan ‘akl ve fikr vâsıtasıyla birçok işleriñ ‘uhdesinden gelebilir bir nev’i hayvandır” (NO, s.21) cümlesinde ikinci cümle tefsiriyye cümlesine örnek olarak verilmiştir.

Cümle-i Temşiliyye

Temel cümle veya rükün ve kısımlarından birinin manasını benzetme veya örnek verme yoluyla açıklayan ve bildiren cümleler olduğu açıklanır. Cümle-i temşiliyyeye “İnsan fikr ve nazara mâlik olduğundan birtakım umûr-u ma‘zûmeniñ ‘uhdesinden gelebilir. Meselâ kuvvet ve kudretce kendüsinden birkaç kat ziyâde

olan hayvanları bile ba‘zı tedābir-i ‘akliyye vāsıtasıyla işinde kullanur.” (NO, s.22) cümlesi örnek gösterilmiştir.

Cümle-i Mu‘terize

Bir cümlenin rükün ve bölümleri arasında veya birbirine bağlı iki cümle arasında, tembih ve tenzih veya dua ve istitaf makamlarında getirilen cümle olduğu anlatılır. “Bendeñiz (Allah kısmet iderse) bir de belāgat risalesi yazacağım.” (NO, s.22) cümlesinde “Allah kısmet iderse” mu‘terize cümlesine örnek olarak gösterilmektedir.

Cümle-i Muṭlaḳa

Yalnız özne ve yüklemden oluşan cümle olup bu cümlelere “tāmme” adı verildiği de açıklanmaktadır. “Yer kürevîdir, güneş parlaktır.” (NO, s.23) cümlesinin “muṭlaḳa” olduğu söylenir.

Cümle-i Muḳayyede

Özne ve yüklem dışında cümleye birtakım kısımlar ilave edilerek maksadı ifade eden cümleler olup “nāḳıṣa” adını da aldığı belirtilmektedir. Cümlelere eklenen bu bölümlere “eczā-yı mütimme” adı verildiği, “cümle-i tāmme” ye eklendiğinde “eczā-yı aṣliyye”den birinin manasını açıkladığı “cümle-i nāḳıṣa”ya eklendiğinde ise manalarını tamamladığı söylenir.

Eczā-yı mütimmenin “mef‘ül, ḥāl, temyîz, ḳuyūd-ı izāfiyye, ḳuyūd-ı vaṣfiyye, ḳuyūd-ı kemmiyye ve ḳuyūd-ı ḳarfiyye”den ibaret olduğu söylenerek bunlar tek tek açıklanmaktadır.

Mef‘ül

Cümlenin unsurlarından sayılan mef‘üllerin “mef‘ülü’n-bih-i ṣarîḥ ve mef‘ülü’n-bih-i ğayri ṣarîḥ” olmak üzere olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenir.

Mef‘ülü’n-Bih-i Ṣarîḥ

Fiilde bildirilen işten etkilenen zatı veya varlığı belirten kelimeler olup bunlara “mef‘ülü’n-minh” adı verildiği de anlatılır. Kelimenin sonuna “yāy-ı sākine” getirilerek yapıldığı belirtilir. “Ḳitabı açdım, dersimi okudum.” (NO, s.24) cümlesi buna örnektir.

Tenbîh

Bazı durumlarda anlamı genelleştirmek için belirtme edatının söylenmeyebileceği ancak bunun sadece nekrelerde yani belirsiz isimlerde olabileceği ifade edilmektedir. Buna örnek olarak “Para ver kitap al.” (NO, s.24) cümlesi örnek olarak verilmiştir.

Mef'ülün Bîh-i Ğayri Şarîh

Fiilin manasını bir şeye bağlayan veya ayıran mef'üller olduğu ve mef'ülü'n-ileyh, mef'ülü'n-fîh, mef'ül-i minh, mef'ülü'n-leh ve mef'ülü'n-ma'a olmak üzere beşe ayrıldığı ifade edilmektedir.

Mef'ülü'n-İleyh

Yapılan işin nihayetinin haber verildiği kelime olup sonuna bir “hâyi resmiye” ilavesiyle yapıldığı ancak şahıs zamirlerinin tekileri ve işaret isimlerinin yönelme hâlinde getirilmesi durumunda sağır kaf ve elif ile yazılması gerektiği açıklanmaktadır.

İmlâ

Mef'ülü'n-fîh ve mef'ülü'n-ileyh yapılacak olan lafızların sonunda hürûf-ı imlâdan bir harf bulunursa edat-ı mef'ûlden evvel bir “yâ” getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ancak işaret isimlerinin mef'ülü'n-bîh, mef'ülü'n-fîh ve minh olarak kullanılması durumunda edat-ı mef'ûlden önce “yâ” yerine “nun” getirilmesinin daha uygun olacağı belirtilmektedir. Sonunda “ki” edatı bulunan lafızların mef'üllerinde de “nun” getirileceği açıklanır.

Mef'ülü'n-Fîh

Yapılan işin vadesini ve zamanını haber veren kelimeler olup sonuna bir “-de” getirilerek yapıldığı anlatılmaktadır. “Ötede beride boş gezme evde otur derse çalış.” (NO, s.26) cümlesi “mef'ülü'n-fîh”e örnek olarak gösterilir. Bazı Arapça ve Farsça kelimelerin başına getirilen “fî ve der” edatlarının Türkçede mef'ülü'n-fîh olarak kullanıldığı hatta birtakım Arapça kelimelerin sonunda bulunan tenvinlerin de

mef' ūlū'n-fih olduğu bunların Türkçede tenvin olmadan kullanılması gerektiği açıklanmaktadır.

Mef' ūl-i Minh

Yapılan işin esası ve evvelini bildiren ve haber veren kelimeler olup sonuna “-den” ekinin getirilmesiyle yapıldığı bazı Arapça ve Farsça kelimelerin başına getirilen “min, an, vaz” edatlarının da Türkçede mef' ūl-i minh olarak kabul edildiği açıklanmaktadır. “Gözden ırak olan gönülden dahī ırak olırmış.” (NO, s.27) buna örnektir.

Mef' ūlū'n-Leh

Yapılan işin sebebini haber veren kelimelere “mef' ūlū'n-leh” dendiği söylenerek kelimenin sonuna getirilen “için” edatıyla yapıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca Arapça kelimelerin başında getirilen “la ve berāy” edatlarıyla yapılan kelimelerin de Türkçede bu kabilden olduğu belirtilmektedir.

Mef' ūl-i Ma' a

Sonuna “ile” getirilerek yapılan işin vasıtasını ve ne ile yapıldığını haber veren lafızlar olduğu anlatılır. “Sa'y ve ğayret ile insan her istediğine nā'il olur.” (NO, s.28) cümlesi buna örnek olarak gösterilir.

İmlā

Bazı durumlarda ile edatındaki “elif ve yā” ikisinin birden kullanılmayabileceği ancak elifin tek başına kullanılmamasının yanlış olacağı anlatılır.

Ayrıca bazı Arapça ve Farsça kelimelerin başına “ma' a, bī ve bā” edatlarının getirilmesiyle yapılan kelimelerin ve bazı Arapça masdarların sonuna getirilen tenvinin Türkçede mef' ūl-i ma' a kabilinden olduğu ifade edilmektedir.

Tenbīh

Bir cümlede mef' ūlū'n-bīh ve mef' ūlū'n-ileyh bulunur ve cümlede bir nükte mülâhaza olunmazsa mef' ūlū'n-bīhin mef' ūlū'n-ileyhden önce getirilmesi gerektiği

açıklanır. Ancak mef' ülü'n-bihle birlikte diğer mef' üllerden biri varsa duruma göre mef' ülü'n-bihden önce veya sonra getirilebileceği de ifade edilmektedir.

Mef' üllerin “Cenāb-ı mevlā yeri ve gökleri altı günde yarattı.” (NO, s.30) cümlesinde olduğu gibi bağlaçla birbirine bağlanarak çoğaltılabileceği gibi bazen de belirtme ekinin yalnız sonraki mef' üle getirilerek “ile” edatıyla kullanılabilceği anlatılmaktadır. Hatta bazı durumlarda “ile” edatının da kullanılmayarak sadece bağlaçla yapıldığı ifade edilir.

Ḥāl

Cümlede öznelerin durumunu, şeklini bildiren ve haber veren lafızlar olduğu; bahsi geçen bölümlere “zî-el-ḥāl” ve bunların şekillerini bildiren lafızlara da “ḥāl” denilip bunların da müntefile ve dā'imā kısımlarına ayrıldığı açıklanmaktadır.

Ḥāl-i Müntefile

İşin yapılmasından sonra öznenen ayrılarak sona eren hâldir ki bazı fiillerin sonuna “rek, rak” ve bazı fiillerin üçüncü şahıs kiplerine “iken” edatının eklenmesiyle yapıldığı anlatılmaktadır. “Çocuklukda ben mektebe gülerek oynayarak gider ve dersimi sevinerek ezber ider idim.” (NO, s.31) cümlesi ḥāl-i müntefileye örnek olarak gösterilmiştir.

İmlā

Bazı durumlarda “iken” edatındaki “elif ve yā” nın ikisi birden yazılmayabileceği ancak “elif”in tek başına yazılmamasının yanlış olacağı vurgulanmaktadır.

Ḥāl-i Dā'imā

Fiilin gerçekleşmesi için devamlı yapılması istenen hâl olup çoğu zaman Arapça sıfatların sonuna bir tenvin getirilerek yapıldığı anlatılmaktadır. “Bir şākird mektebe memnūnen gider ve derslerine mütēmādiyen çalışır ise feyzyāb olur.” (NO, s.32) cümlesi “ḥāl-i dā'imā”ya örnek olarak verilmiştir.

Ayrıca isimlerin sonuna getirilen “iken” edatı ve Türkçe masdarlara eklenen “sizin” edatının da “ḥāl” olarak kabul edildiği de ifade edilmektedir.

Tenbîh

Bazı cümlelerde bağlaç kullanılarak hâllerin çoğaltılabileceği ancak “iken” edatı kullanılarak çoğaltılan hâllerde “iken” edatının en sonda bulunan hâle eklenerek bağlama makamında kullanıldığı belirtilmektedir.

Temyîz

Nisbet bakımından ortadaki belirsizliği gideren lafız olup masdar ve isimlerin sonuna “ce” getirilerek, bazı Arapça isimlere tenvin eklenerek ve bazı isimlerin sonuna “ciyetiyle” lafzı eklenerek yapıldığı anlatılmaktadır. Temyîze “Ma‘ârifce Avrupalılar çok terakki itdiler” (NO, s.33) cümlesi örnek olarak verilmiştir.

Tenbîh

Bağlaç yardımıyla temyîzler çoğaltıldığında temyîz edatının en sondaki temyîze getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Ḳuyûd-ı İzâfiyye

Cümlelerin eczalarından birinin sahiplik, tür ve cins manalarını bildiren lafızlar olup önceki lafza tamlayan (muzâfu’n-ileyh), bağlanan ve tahsis olunan lafza tamlanan(muzâf) denilip bunların ikisine birden isim tamlaması (terkib-i izâfi) denildiği açıklanmaktadır. İsim tamlamaları, Osmanlıcada Türkçe, Arapça ve Farsça kurallara göre üç farklı şekilde yapıldığından ayrı ayrı açıklanacağı belirtilir.

Terkîb-i İzâfi-i Türkî

Türkçe, Arapça ve Farsça isimlerin sonuna birtakım ekler getirilerek yapılan sözcük grupları olup önceki kısma tamlayan, sonrakine tamlanan ve bunların terkib suretlerine de tamlama (izâfet) denilerek “taḥşîşîyye” ve “beyâniyye” olmak üzere iki kısma ayrıldığı anlatılır.

İzâfet-i Taḥşîşîyye

Sahiplik ve bağlılık manalarını ifade eden isim tamlamaları olduğu söylenerek “benim kitabım, seniñ kitabıñ, onuñ kitabı” (NO, s.34) tamlamaları taḥşîşîyyeye örnek olarak söylenmiştir.

Tenbîh

İzâfet-i taşîsiyyenin birinci ve ikinci şahıs suretlerinde genelleme yapmak için bazen tamlanan ekinin söylenmeyebileceği hatta üçüncü şahıs suretlerinde tamlayan ekinin de bazen söylenmediği açıklanır.

İzâfet-i Beyâniyye

Sahiplik ve bağıllık manaları taşımayıp tamlayanın, tamlananın tür ve cinsini belirttiği isim tamlamalarıdır. “Çınar ağacı, zühal yıldızı” (NO, s.35) “izâfet-i beyâniyye”ye örnek olarak verilmektedir.

Tenbîh

İzâfet-i beyâniyyelerde hiçbir zaman tamlayan ekinin söylenmediği ancak tamlayanın, tamlananın asıl ve esası olduğu durumlarda da hem tamlayanda hem de tamlananda “altun sa‘at ve elmas küpe” (NO, s.36) örneklerinde olduğu gibi tamlama eklerinin söylenmeyebileceği ifade edilmektedir.

Tamlananın, -i, -de, -den ve -in eklerinden birini aldığı tamlama ekinin yerine “kaynaştırma n”sinin getirilmesi gerektiği ancak kelimenin sonunda kendinden sonraki harfle bitişmeyen bir harf bulunan tamlananların -i, -e ve -in eklerinden birini aldığı tamlama ekinin söyleneceği açıklanmaktadır.

İmlâ

Türkçe isim tamlamalarında tamlayan ya da tamlananın sonunda bir sesli harf varsa tamlama ekinden önce tamlayanlarda “n”, tamlananlarda ise “s” harfi getirilmelidir.

Terkib-i İzâfi-i Farsî

Farsça veya Arapça ya da biri Farsça diğeri Arapça olan iki lafızdan oluşan sözcük grupları olup birinci kısım tamlanan, ikinci kısım tamlayan adını alır. Tamlanan her zaman kesreli tamlayan da “sâkin” okunur. “Çeşm-i âhu, nūr-ı kâmer, âfitâb-ı ‘âlem, şevket-i cem” (NO, s.37) bu tür tamlamalara örnek olarak verilir.

İmlâ

Farsça isim tamlamalarında tamlananın sonunda “h,y” harflerinden birisi bulunursa tamlananın sonuna kesreli okunan bir hemze getirilmesi, eğer “e, v”

harflerinden birisi varsa kesreli okunan “y” harfinin getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Tenbîh

Farsça isim tamlamalarında bazen tamlayanın tamlanandan önce getirilerek hepsinin birden, bir şeye ait isim olarak kullanılabilirdiği, bunların tek bir kelime gibi bitişik yazıldığı ve bunlara “mürekkebi mezci” dendiği anlatılmaktadır.

Terkib-i İzâfi-i ‘Arabî

Arapça iki kelimededen oluşan sözcük grupları olup önceki kısım tamlanan, sonraki kısım ise tamlayan adını alır ve tamlananın sonu daima ötreli bir şekilde okunur.

Fâ’ide

Türkçe ve Farsça isim tamlamalarında birden çok kelimenin birbiriyle tamlama oluşturabildiği ancak Arapça isim tamlamalarında bu durumun tamlayan ve tamlananın ikisinin birden bir şeyin ismi veya sıfatı olduğunda görülebileceği açıklanır.

Ḳuyûd-ı Vaşfiyye

Cümlenin eczalarından birinin manasını niteleyen sözcükler olup önceki sözcüğe “sıfat” sonrakine “mevsûf” adı verildiği bunların hepsine birden “sıfat tamlaması (terkîb-i tavşîh) dendiği söylenir. Sıfat tamlamalarının Osmanlıcada isim tamlamaları gibi üç farklı şekilde görüldüğü ifade edilir.

Terkib-i Tavşîf-i Türkî

Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin önüne bazı sıfatlar getirilerek oluşturulan tamlamalardır. Birinci kısım sıfat, ikinci kısım mevsûf adını alır ve sıfatlar her zaman mevsûftan önce getirilir.

Tenbîh

Osmanlıcada kelimeler arasında müennes ve müzekkerlik bakımından herhangi uyum aranmadığı için Türkçe kaidelere göre yapılan sıfat tamlamalarında sıfatla mevsûf arasında böyle bir uyum olmasının gerekli olmadığı; ancak mevsûf

“müennes-i haķiki” olan bir sözcük ise burada sıfatın da müennes bir kelime olması gerektiği belirtilir.

Fā’ide

Türkçe kaidelere göre kullanılan sıfatların bazı edatlar yardımıyla “muṭlaķa, mübalaĝa, muķāyese ve tafđiliyye” olmak üzere dörde ayrıldığı vurgulanmaktadır.

Şıfat-ı Muṭlaķa

Bir şeyin vasfını bildiren ve haber veren sıfatlar olup her zaman mevşüftan önce getirildiği söylenir. Şıfat-ı muṭlaķaya “İnsan güzel mahluktur, yalancılık çirkin huydur” (NO, s.40) cümleleri örnek gösterilir.

Şıfat-ı Mübalaĝa

Bazı sıfatların önüne “en, çok, pek” gibi sözcüklerin getirilmesiyle yapılan sıfatlar olduğu anlatılır. “En güzel maḥlūk insandır.” (NO, s.41) cümlesinde “en güzel” kelimesi şıfat-ı mübalaĝadır.

Şıfat-ı Muķāyese

Mukayese yoluyla bir şeyin niteliğini bildiren ve haber veren sıfatlar olup önüne “kadar, misillü, gibi” sözcüklerin eklenmesiyle yapıldığı açıklanmaktadır. “İnsan kadar güzel maḥlūk yoķdur.” (NO, s.41) cümlesinde “insan kadar” kelimesinin “şıfat-ı muķāyese” olduğu belirtilir.

Şıfat-ı Tafđiliyye

Mukayese yoluyla bir şeyin vasfında mübalaĝa ve üstünlük ifade eden sıfatlar olup önceki bahsedilen şeye “mufaẓẓal” mukayese olunan şeye “mufaẓẓal-i ‘aleyh” denildiği ve sonuna getirilen “-den” ekiyle yapıldığı ifade edilmektedir. “Seḥāvet şecā‘ atden güzel bir faziletdir” (NO, s.41) cümlesi örnek olarak verilmiştir.

Terkib-i Tavşif-i Farsî

İkisi de Farsça veya biri Farsça diğeri Arapça olan sözcüklerden oluşan mürekkebler olup birinci kısmın “mevşüf” ikinci kısmın “sıfat” ismini aldığı ve mevşüfların her zaman kesreli okunduğu anlatılır.

İmlā

Farsça kaideler üzerine oluşturulan “tavşifi” terkiplerde mevşūfun sonunda “h, y” harflerinden biri varsa mevşūfların sonuna kesreli bir hemze, “e, v” harflerinden biri varsa kesreli bir “y” getirileceği anlatılır.

Tenbīh

Fasça kurallara göre kurulan sıfat tamlamalarında sıfatla mevşūf arasında uygunluk aranmasının gerekli olmadığı bu nedenle “ḥāne-i mezkūr” denilip “ḥāne-i mezkūre” denilmesinin yanlış olacağı anlatılmaktadır.

Terkib-i Tavşif-i ‘Arabī

Arapça iki kelimededen oluşan terkipler olup birincisine “mevşūf” ikincisine de “sıfat” denildiği söylenir.

Tenbīh

Arapça kaidelere göre kurulan “tavşifi” terkiplerde sıfatla mevşūf arasındaki uyumun gerekli olduğu yani sıfat mezkursa mevşūfun da mezkur, sıfat müennes mevşūfun da müennes olması gerektiği anlatılmaktadır. Ancak çoğul olan sözcükler müennes hükmünde olduğundan mevşūf olduklarında tekil olan sıfat müennes olarak kullanılabilir.

Fā’ide

Sıfatların basit ve mürekkebe olmak üzere iki kısma ayrıldığı ifade edilir.

Şıfat-ı Basıta

Sadece bir kelimededen oluşan sıfatlardır. Sarf risalesinde bahsedildiği için burada başka açıklama yapılmadığı ifade edilmiştir.

Şıfat-ı Mürekkebe

İki kelimededen oluşan sıfatlar olup Türkçe kaideler üzerine yapılan bazı tamlamalarda mevşūftan sonra bağlama edatı kullanılarak ve bazı isim tamlamalarında tamlanana bir sıfat ilave edilerek “şıfat-ı basıta” gibi kullanıldıkları anlatılmaktadır. “Eli açık ve ihsanı bol adam” (NO, s.45) buna örnek olarak verilmiştir.

Ayrıca Farsça kurallara göre yapılan bazı isim tamlamalarının tamlayan olarak kullanıldığında bunların sıfat olduğu belirtilir.

İmlā

Farsça kaideler üzerine yapılan mürekkebi sıfatlarda her iki kelime veya biri tek heceli olur ve sonunda “hurūf-ı munfaşıla”dan bir harf bulunmazsa bunların bitişik yazılması gerektiği ancak birden çok heceliyse ayrı yazılması gerektiği ifade edilmektedir.

Ḳuyūd-ı Kemmiyye

Cümledeki bölümlerin birinin manasını çokluk ve miktar bakımından bildiren lafızlar olup birinci kelimeye “‘aded”, miktar bildiren ikinci kelimeye “ma‘dūd” bunların hepsine birden “terkib-i ta‘dādi” adı verilir.

Tenbīh

Mürekkebi ta‘dādilerde ma‘dūdun her durumda tekil olarak kullanılması gerektiği ancak Türkçede kullanılan Arapça sayıların oluşturduğu tamlamalarda “‘aded” ile “ma‘dūd” arasında uygunluk bulunması gerektiği anlatılır. “Rütbe-i şāniye ve sınıf-ı şāni” (NO, s.46) buna örnek olarak verilmiştir.

Ḳuyūd-ı Zarfiyye

Cümlenin bölümlerinden birinin vadesini ve zamanını bildiren lafızlar olduğu açıklanarak bunların bazen sıfat olarak kullanıldığı belirtilir. “Yaz, kış, aḡşam, sabah” (NO, s.47) bunlara örnek olarak verilmiştir.

Tenbīh

Buraya kadar bahsi geçen “eczā-yı mütimme”nin cümledeki bazı unsurların manasını tamamladığı gibi birbirini bağlayarak birbirinin manalarını da açıkladığı belirtilir.

Mürekkebi Nāḳıṣ

Özne ve sözde öznelere bağılıkları geçerli ve belirli olmayan, mef‘ül olarak terkipte yer alan fiiller olup “maṣādır, ef‘āl-i fer‘iyye ve ef‘āl-i rabṭiyye”lerden oluştuğu anlatılmaktadır.

Maşâdır

Masdarların özne ve sözde özneye bağlanamadıkları için isim hükmünde olsa da bazı kere mef'ül alarak fiiller gibi kullanıldığı mef'ülün masdarlardan önce getirilmesi gerektiği ve bağlaçla aynı türden mef'üllerin çoğaltılabileceği ifade edilmektedir.

Ef'âl-i Fer'iyye

Sıfat olarak kullanılan “ism-i fâ'il, ism-i mef'ül ve şıfat-ı müşebbehe” kipleri olduğu özne ve sözde özneye bağlanamadığı ve bazen mef'ül alarak masdarlar gibi kullanıldıkları açıklanmaktadır. “Destiyi kıran ile şuyu getüren birdir” (NO, s.48) cümlesi ef'âl-i fer'iyeye örnek olarak verilmiştir.

Tenbîh

Arapçadan alınarak Osmanlıcada kullanılan ef'âl-i fer'iyeye ile Arapça masdarlar bazen mef'ül alıp Türkçe fiiller gibi kullanılırlar.

Ef'âl-i Rabtiyye

Bağlama makamında kullanılan birtakım kipler olup bazı durumlarda mef'ül alarak diğer fiiller gibi kullanıldığı anlatılır. Bunların “ta'kıbiyye, tevkitiyye, ibtidâ'iyye, intihâ'iyye, te'kidiyye, hâliyye, 'afiyye ve vaşliyye” olmak üzere sekiz çeşit olduğu söylenir.

Şîgâ-i Ta'kıbiyye

Kendisinden sonra, hemen arkasından bir fiilin yapıldığını bildiren kipler olup kelimenin sonuna getirilen “-nce” ekiyle yapıldığı anlatılır. “Mektebden gelince dersimi ezberledim.” (NO, s.49) cümlesi örnek olarak gösterilmiştir.

İmlâ

Sonu harekeli olan yani sesli harfle biten kelimelerde ekten önce “y” harfinin getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bazen de geniş zamanın üçüncü tekil kişisi ile çekimlenmiş fiillerin olumlu ve olumsuz şekillerinin birlikte “şîgâ-i ta'kıbiyye” makamında kullanıldığı söylenmektedir.

Şîgâ-i Tevķitiyye

Kendisinin oluş müddetinde diğer bir fiilin devam ettiğini bildiren kipler olup görülen geçmiş zamanın tekil ve çoğulu üzerine “-ce” ekinin getirilmesiyle yapıldığı söylenmektedir. “Derse çalışdıķca i‘tibâr bulursun.” (NO, s.50) cümlesi buna örnek olarak gösterilmiştir.

Şîgâ-i İbtidâ’iyye

Fiilin yapıldıktan sonra diğer bir fiilin başlangıcını bildiren kipler olup “fi‘il-i temennî”lerin üçüncü tekil kişisinin sonuna “-li” ekinin getirilmesiyle yapıldığı bazen de “-li” ekinden sonra “beri” lafzının getirildiği anlatılmaktadır. Şîgâ-i İbtidâ’iyyeye “Mektebe gideli derse çalışıyorum.” (NO, s.50) cümlesi örnek olarak gösterilmiştir.

Şîgâ-i İntihâ’iyye

Ardından gelen fiilde yapılan işin sona erdiğini bildiren kipler olup kelimenin köküne “-nceye” ekinin getirilerek “dek, değin, kadar” lafızlarından birinin eklenmesiyle yapıldığı anlatılmaktadır. “Bu gice şabağ oluncaya kadar oturdum.” (NO, s.51) cümlesi buna örnektir.

İmlâ

Sesli harfle biten kelimelerin sonunda ekten önce “y” harfinin getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Şîgâ-i Te’kidiyye

Ardından gelen fiilde yapılan işin nasıl olduğunu bildiren ve pekiştiren kipler olduğu bunların “fi‘il-i temennî”lerin üçüncü tekillerinin tekrar edilmesiyle yapıldığı söylenmektedir. “Filân zât yaza yaza kâtib oldı.” (NO, s.51) cümlesinde “yaza yaza” sözcüğu te’kidiyye olarak gösterilmiştir.

Şîgâ-i Hâliyye

Ardından gelen bir fiilin oluş durumunu haber veren kipler olduğu, “fi‘il-i temennî”lerin üçüncü tekillerinin sonuna “-rek, -rak” eklerinin getirilmesiyle ve

bazen de diğer fiillerin üçüncü tekliklerine “iken” edatının eklenmesiyle yapıldığı anlatılmaktadır.

Şiğā-i ‘Aţfiyye

Fiilin ardından gelen diğer fiille, kişi ve zamanlarının aynı olduğunu bildiren kipler olup kelimenin sonuna “-ub” ekinin getirilmesiyle yapıldığı bildirilmektedir. “Okuyub yazdım.” (NO, s.52) cümlesinin “atfiyye” olduğu belirtilir.

İmlā

Sesli harfle biten kelimelerin sonunda ekten önce “y” harfinin getirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Şiğā-i Vaşliyye

Cümlenin bölümlerinden birini açıklayan sigalar olup bağlama ve sıfat görevinde kullanıldığı ifade edilmektedir. Görülen geçmiş ve gelecek zamanın üçüncü tekliklerine bazı ekler getirilerek yapıldığı fakat görülen geçmiş zamanlarda eklerden önce “s” yerine incelerde “kaf-ı farsî”, kalınlarda “ğ” getirilmesi, gelecek zamanda bulunan “kaf”ın “ğ” ye “k” nin de “kaf-ı farsî”ye dönüştürülmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Ĥātīme

Bir meselenin gerekçesi ve ayrıntısını anlatma ve ifade etmek için söylenen sözlere ve cümlelere “mağāle” dendiği ve birbiriyle ilgili fıkralardan oluştuğu belirtilmektedir. Fıkranın da maksadı ve meramı ifade eden cümleler olduğu bunların da basit ve mürekkebe kısımlarına ayrıldığı söylenmektedir.

Fıkra-i Basīta

Sadece bir cümleden meydana gelerek anlatılanı eksiksiz bir şekilde ifade eden söz olduğu söylenmiştir.

Fıkra-i Mürekkebe

Birbirine bağlı ve birbiriyle ilgili iki veya üç cümleyi içine alan ibareler olduğu bunların birinin “aşliyye” diğerlerinin “fer‘iyye” kabilinden olduğu anlatılmaktadır.

Fā'ide

“Fıkrā-i mürekkebe”leri oluşturan cümlelerin birbirleriyle anlamca ilgisi ve bağı bulunduğundan bunların bağlaç yardımıyla söylendiği, bu cümleler arasında haber ve dilek kipleri bakımından da bir uyum bulunduğu, bu uyuma da “münāsebet-i lafziyye” dendiği anlatılmaktadır. Eğer cümleler arasında anlam bakımından bir münasebet bulunursa buna da “münāsebet-i ma'neviyye” dendiği söylenir.

Yukarıda bahsi geçtiği şekilde birbiriyle aralarında bir münasebet bulunmayan cümleler birbirine bağlanamaz ve ayrı bölümler halinde söylenerek bunların her biri “fıkrā” sayılır.

Bundan sonra masdarlar, ef'āl-i fer'ıyyeler ve “şīgā-i rabṭiyye”lerin hepsine birden “fāşıla” adı verileceği ve bir cümlede en fazla bunların üçünün bulunabileceği söylenir.

Tenbīh

“Fāşıla”ları oluşturan fiillerin aynı cinsten olduğu durumlarda bu fiilin en sondaki fāşılada getirileceği söylenir. “İlm ve ma'rifet insana ārāyiş ve zīnet ve ta'lim ve ta'allüm herkese vācibe-i zımmet olduğu cihetle vakt ve zamanıñ bu yolda geçürilmesi muvāfiḳ 'aql ve ḥikmetdir” (NO, s. 56) cümlesi örnek olarak gösterilmiştir.

Fā'ide

Makaleleri oluşturan bölümler ile cümle ve fıkralara “erkān-ı aşıliyye” dendiği ifade edilir. Bunları birbirinden ayırt etmek için çeşitli dillerde bazı özel işaretler kullanıldığı ve bunların kullanılış suretlerine de “uşūl-i tenḳiṭiyye” adı verildiği açıklanmaktadır. Fakat Osmanlıcada bu gibi işaretlerin bulunmamasından dolayı “fāşıla, cümle ve fıkrā”ları birbirinden ayırmak için üç çeşit “alāmet-i fāriḳa” kullanılmalıdır. Bu şekilde fāşıla, cümle ve fıkraları ayırmaya “uşūl-i tenḳiṭiyye” dendiği gibi kelimelerin sarf ve nahve göre incelenmesine de “uşūl-i taḥlilīyye” dendiği açıklanır.

Fıkra

Bu bölümde “Kendi lisānını öğrenmeksizin başka lisān tahşiline heves idenler evini bırakıp da misāfirlikde gezenler gibidir.” (NO, s.58) cümlesi uşūl-i taḥlīliyye bakımından örnek olarak incelenmiştir.

Terkib ve Taḥlil Uşūlünüñ İcrāsı Zımnında Temrīn İçün Maḳālāt

Yazar burada ilim öğrenmenin fazileti ve önemi üzerinde durmaktadır. İnsanın mutlaka ilim sahibi olması gerektiğini ve cehaletin asla bir mazeretinin olamayacağını savunarak insanın kendisine verilen akıl ve irfanı ilim tahsili için kullanması gerektiğini ifade etmektedir.

Birinci Makale

Cenab-ı mevlanın her şeyin meydana gelmesini bir sebebe bağladığı belirtilerek çocukların da okula devam etmeyip derslere önem vermedikleri takdirde hüner ve marifet sahibi olamayacakları belirtilmektedir.

İkinci Makale

İnsanlık icabı işlenen bazı küçük kusurların sebepleri mazeret olarak kabul edilebilir ise de cehaletten meydana gelen birtakım kötü işlerin asla uygun görülemeyeceği çünkü cehaletin kabul edilebilir bir özür olmadığı bu nedenle de cahilliği nedeniyle kabahat işleyen bir kimsenin cezadan kurtulamayacağı anlatılır.

Üçüncü Makale

İnsanları diğer hayvanlardan ayıran en önemli özelliğin öğrenme ve bilme kabiliyeti olduğu ve insanın mahiyetini anlayıp ilim tahsil etmeyen kimselerin suret olarak insana benzeseler bile sîretçe vahşi hayvan sayılacağından bahsedilmektedir.

Dördüncü Makale

İnsanoğluna verilen akıl ve irfanın çok büyük ve kıymetli nimetler olduğu ve hiçbir şeyle mukayese edilemeyeceği, insanın böyle çok kıymetli nimetleri tahsil için sarf etmeyip boş şeyler için harcamasının doğru olmayacağı anlatılmaktadır.

Beşinci Makale

Fazilet ve ilim erbabının bildiği üzere ilmin lezzeti ve marifetin zevkini elde edememiş olan cahil kimselerin ne kadar mal ve rütbe sahibi olsalar da dilencilik mertebesinde bulunan bir dilenci gibi olacakları ve cehalet marazına yakalanan kimselerin mal ve rütbeden zevk alamayacakları belirtilmektedir.

Altıncı Makale

Bu dünyada bütün mahlukların vazifelerini eda ederek ölüp gitmeleri gibi yaratılanların en şerefli olan insanın da ilmin faziletiyle süslenerek ahirete göçüp gitmesinin yaratılış hikmetinin gereği olduğu ifade edilmektedir.

Yedinci Makale

İlim ve kemalin tahsil mevsiminin gençlik zamanı olduğu, gençliğin de çabuk sona erdiği ve geçen zamanın artık geri alınamayacağı bu nedenle ilim öğrenmenin kıymetini bilip ona göre hareket etmenin genç olan herkesin vazifesi olduğu belirtilir.

Sekizinci Makale

Bir kimsenin doğup büyüdüğü memleketin ve mensubu olduğu devletin ve milletin dilini öğrenmeden başka dilleri öğrenmeyi istemesi kendi evini bırakıp kira evinde oturmasına benzetilerek Osmanlı efradından olduğu ve hususiyetle Osmanlı teb'asından bulunduğu cihetle önce kendi lisanını öğrenip daha sonra başka lisanlar öğrenmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Sekizinci Makale

Osmanlı lisanının kurallarının şimdiye kadar bir kayıt altına alınmamış olmasından dolayı bu dili öğrenmenin kolay olmadığı bu nedenle bazıları tarafından okuyup yazmaktan yüz çevrildiği anlatılmaktadır. Bazıları da bir süre Arapça ve Farsça talimi yapmakta ancak yine Osmanlı dilini doğru konuşmamakta ve yazmamaktadır. Bu nedenle okuyup yazmayı ve Osmanlı dilinin öğrenilmesini kolaylaştırmak için lisan-ı Türkînin kurallarının bu risaleye eklendiği ifade edilmektedir.

3. TÜRK GRAMERCİLİĞİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Tanzimat dönemine kadar gramer öğretimi söz konusu olduğunda akla Arap ve Fars dillerinin grameri gelmekteydi. Tanzimat döneminde dildeki yenileşme çabalarının bir sonucu olarak Türkçenin öğretimi konusunda bazı adımlar atılmış ve atılan bu adımlar neticesinde gramer öğretimi için ders kitabı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Türkçenin gramerinin anlatıldığı bu kitaplardan ilki Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından yazılan “*Ḳavā'id-i 'Oṣmāniye*” adlı eserdir. Tanzimat döneminde yazılan ilk Türkçe grameri olma özelliğini taşıyan bu eserden sonra birçok eser daha kaleme alınmıştır.

Türk dilinin grameriyle ilgili eser kaleme alan yazarlarımızdan biri olan Selim Sabit'in ilk eğitim bilimcilerimizden biri olması ve “*usul-i cedide*” adını verdiği yeni öğretim yöntemi onun Türk eğitim tarihinde önemli bir yer tutmasını sağlamıştır. Türk eğitim tarihinde, özellikle eğitim alanında yapmış olduğu yeniliklerle adından söz ettiren Selim Sabit'in Osmanlı gramerciliğine getirmiş olduğu yeniliklerin neler olduğu da elbette ki üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Selim Sabit Efendi *Naḥv-i 'Oṣmānî* adlı eserini gramercilik alanında bir çığır açmak amacıyla kaleme aldığını yine aynı eserin giriş kısmında ifade etmektedir. O zamana kadar Osmanlı dilinin sarf cihetinin bazı yazarlar tarafından eserlerinde incelendiğini ancak nahv cihetinin eksik kaldığını ifade ederek bu alanda bir çalışma yapmanın zaruretini vurgulamıştır. Yazarın ortaya koymuş olduğu bu eser, Osmanlı dilini sadece nahv cihetiyle ele alan müstakil bir eser olması bakımından alanında ilk olma özelliği taşımaktadır.

3.1. YÖNTEM VE TEKNİKLER

Yazar, eserde Osmanlı lisanının üç ayrı dilden teşkil ettiğini söyleyerek Tanzimat döneminde yazılan diğer gramer kitaplarında olduğu gibi Arabî, Farsî ve Türkî kaideleri ayrı ayrı ele almış bunlarla ilgili kuralları ayrı ayrı incelemiştir.

Selim Sabit Efendi eserini, dönemin diğer gramer kitaplarından farklı olarak, bölümler hâlinde kaleme almamıştır. Ancak Ahmet Cevdet Paşa, Abdurrahman Fevzi

Efendi ve Abdullah Ramiz Paşa eserlerini bölümler hâlinde ele almış ve her bölümde başka bir konuyu incelemeyi tercih etmişlerdir. Naḥv-i Oṣmānî bu yönüyle farklı bir yöntem takip etmiş olsa da eserin hedef kitlesi göz önüne alındığında eser daha karmaşık ve anlaşılması zor bir hâle gelmiştir.

Ayrıca eserde konular gramer kitaplarında görmeye pek de alışık olmadığımız şekilde parça parça işlenmektedir. Bu durum cümle çeşitleri ve cümlenin öğeleri konularında açıkça görülmektedir. Örneğin cümle bahsinde cümlenin isim ve fiil olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenerek bunlarla ilgili açıklamalar yapılmış, cümle çeşitleri bitmeden cümlenin temel öğeleri olan özne, yüklem ve sözde özneye yer verilmiştir. Sonrasında cümle çeşitlerine devam edilmiş ve cümleyi oluşturan diğer öğeler (dolaylı tümleç ve zarf) anlatılmıştır. Her ne kadar bu kendisinden önce yazılan gramer kitaplarına göre yeni bir yöntem olsa da konu düzeninin kopmasına neden olabileceğinden ve öğrencilerin konular arasında bağ kurmasını zorlaştırabileceğinden bu yöntem gramer kitaplarında pek rastlanmamaktadır. Günümüzde de dil bilgisi kitaplarında konu bütünlüğü esas alınmakta öğrencilerin konuyu bütün olarak kavramaları amaçlanmaktadır.

Yazar eserde açıklanmayan bir noktanın kalmaması amacıyla konu içerisinde değinilmeyen noktaları “fā’ide” ve “tenbîh” başlıklarıyla açıklamıştır. “İmlā” başlığı altında da yazım kurallarıyla ilgili bilgilere yer vermiş doğru ve yanlış kullanımları örneklerle göstermiştir. İmla kuralları ilgili konunun hemen ardından verilmiş bu şekilde eserin geneline yayılmıştır.

Eserinde açık ve anlaşılır bir dil kullanmayı amaçlayan yazar, genel itibarıyla bunu başarmış olsa da bazı yerlerde kullandığı dil rüşdiye öğrencilerine göre ağırdır. Yazarın eserde kullandığı kısa cümleler, örneklerin günlük hayattan seçilmesi gibi nitelikler eserin öğrencilerin seviyesi ile örtüşüğünü göstermektedir.

Yazar, dilin doğru ve eksiksiz bir şekilde kullanılmasına büyük önem vermekte bu nedenle söz dizimindeki yanlışlara ve anlatım bozukluğu oluşturacak kullanımlara dikkat çekip bunlarla ilgili açıklamalar yapmaktadır:

“Atfî şāmil olan nefy mükerrer şüretlerinde fi’ il cem’ siğāsında daḥî getirilebilir. Şu mektubu ne birāderim ve ne ben yazacağım veyāhūd yazacağız gibi. Şüret-i mezkûrede fi’ il dāimā müsbet olarak isti’ māl olunacağından bu hâlde nefyle bu mektubu ne birāderim ve ne ben yazmayacağım dinilemez” (NO, s.12)

Yazar eserde verilen örneklerin kolay, anlaşılır ve akılda kalıcı olmasına özen göstermiştir. “Çınar ağacı, zühâl yıldızı (NO, s.35) ve “yazılmış kitap, güzel mektub” (NO, s.39) gibi örnekler öğrencilerin kolay anlayabileceği türdendir. Ancak yazar, Tanzimat dönemi gramercilerinde alışkanlık haline gelen “tek bir örnekle yetinme” yanlışına düşmüş ve konuyla ilgili bol örnek yerine sadece birer örnekle yetinmiştir.

Yazarın eserde konuyu öğretme endişesi de açıkça göze çarpmaktadır. Bazı yerlerde verilen örnek üzerinde açıklama yapılarak öğrencilerin konuyu daha iyi anlaması sağlanmaya çalışılmıştır. “Fezâ’il, ‘ilm ve edebden ‘ārī olan adam her yerde zelil ve hakir olacağından şübhe yoktur zirā insanın şeref ve i‘tibārı ancak ‘ilm ve edeble ittisāfına menūtdır” (NO, s.20) cümlesinden sonra “Nitekim mişāl-i mezkūrda vākī‘ cümle-i şāniyede siyāk-ı kelāmdan mütevellid su‘āl-i muqaddere cevāb olarak istidlāl maqamında getirildiğinden cümle-i mezkūre istināf kabîlinden olmuş olur.” açıklaması yapılarak öğrencilerin konuyu anlaması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

3.2. CÜMLE

Selim Sabit Efendi eserinde cümle bahsine büyük bir yer ayırmıştır. Onun cümle ve çeşitleri konusundaki görüşleri gramercilik anlayışındaki en önemli noktalardan biridir. Ahmet Cevdet Paşa, eserlerinde cümleden bahsederken cümleyi isim ve fiil olmak üzere ikiye ayırmış bunların müsbet ve menfî kullanımlarına örnekler vermiştir. Bunun dışında Abdullah Ramiz Paşa da “Emsile-i Türkî” adlı eserinde tıpkı Ahmet Cevdet Paşa gibi bir tasnifte bulunarak cümleleri sadece yüklem türüne göre tasnif etmiş bunun dışında herhangi bir ayırım yapmamıştır.

Selim Sabit Efendi ise cümleyi önce isim ve fiil olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yüklem türüne göre yapılan bu tasnifin dışında onlardan farklı olarak “nisbet” ve “keyfiyet” cihetiyle cümleleri kendi içinde gruplandırmıştır. Nisbet cihetiyle cümleleri, iḥbāriyye (haber, bildirme cümleleri) ve inşā’iyye (emir, dilek cümleleri) olmak üzere ikiye ayırmış; inşā’iyye cümlelerini de ṭalebî (istek), istifhāmî (soru), temennî (istek bildiren dilek cümlesi) ve tenbihî (tebih) olmak üzere dört grupta toplamıştır.

Keyfiyet cihetiyle ise cümleyi aşılye (ana, temel cümle) ve fer'iyeye (yan cümle) olarak iki başlıkta incelemiştir. Cümle-i fer'iyeye ise kendi içinde vaşfiyeye (sıfat görevinde kullanılan sözcük grupları), istināfiyeye (bazı edatlarla kendinden önceki cümleye bağlanan cümle), tafşiliyeye (kendinden önceki cümleyi açıklayan cümle), tefsiriyye (mesela, yani gibi edatlarla kendinden önceki cümleyi açıklayan cümle), temşiliyeye (benzetme yoluyla açıklama yapan cümle), mu' terize (ara cümle), muḥlaka (özne ve yüklem ile anlamı ifade eden cümle) ve muḥayyede (özne ve yüklemden başka öğelere sahip olan cümle) olmak üzere sekize ayrılmıştır.

Eserde yer verilen bazı cümle çeşitlerinin günümüz dil bilgisi kitaplarında da yer aldığını görmekteyiz. İsim cümleleri ve fiil cümleleri aynı isimlerle bugün de kullanılırken mu' terize cümleleri “ara cümle veya ara söz” adıyla kullanılmaktadır.

Burada dikkati çeken bir diğer husus yazarın fiil cümlelerini günümüzdeki tabiriyle “çatı” bakımından herhangi bir tasnife tabi tutmamasıdır. Oysa Abdullah Ramiz Paşa'nın Emşile-i Türkî'de ve Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi'nin Miḫyāsü'l-Lisān Ḳıştasü'l-Beyān'da fiil cümlelerini çatı bakımından “geçişli ve geçişsiz” olarak sınıflandırdığı görülmektedir (Köktekin, 1990:392; Adaklı, 2010:111).

3.3. TAMLAMALAR

Yazar, tamlamalar konusunda, tamlamaların Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluştuğunu bu nedenle Türkçe, Arapça ve Farsça kaidelere göre ayrı ayrı açıklama yapıldığını ifade etmektedir. Bu durum sadece Naḥv-i Oşmānî'ye özgü olmayıp bu dönemde yazılan birçok gramer kitabında da karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca tamlamaları isim, sıfat, sayı ve zarf tamlamaları şeklinde ele alması onu dönemin diğer gramercilerinden ayıran başka bir özelliktir. Çünkü “ḫuyūd-ı zarfiyye” adını verdiği zarf tamlamaları Naḥv-i Oşmānî ile birlikte Türk gramer literatüründe karşımıza çıkan yeni bir terimdir.

Yazar, zarf tamlamalarının zaman bildiren sözcüklerin kullanılmasıyla oluştuğunu söylemektedir. Ona göre sadece zaman zarfları “ḫuyūd-ı zarfiyye” oluşturabilir. Bunun nedeni olarak Selim Sabit'in “zarf” konusunda Ahmet Cevdet

Paşa'ya göre farklı düşünüyor olması gösterilebilir. Çünkü Ahmet Cevdet Paşa zarfları zarf-ı mekan ve zarf-ı zaman olarak ikiye ayırmaktadır. Onun zarf-ı mekan olarak adlandırdığı zarflara verdiği “yerde, konakta, mektepte” (1851:141) gibi örneklere bakılacak olursa aslında bu kelimelerin zarf değil “dolaylı tümleç” olduğu görülmektedir. Selim Sabit Efendi de bu nedenle yer bildiren bu gibi sözcüklerin zarf olmadığını düşündüğü için sadece zaman bildiren sözcüklerin zarf tamlaması oluşturduğunu söylemiş olmalıdır.

İsim tamlamalarının “izāfet-i taḥṣiṣiyye” (belirtili isim tamlaması) ve “izāfet-i beyāniyye” (belirtisiz isim tamlaması) olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade eden Selim Sabit Efendi burada yaptığı açıklamalarda tamlamayı oluşturan sözcüklerin her ikisinin de ek almayabileceğini ifade eder. Ancak burada verilen, “altın saat ve elmas küpe” örneklerine bakıldığında bunların sıfat tamlaması olduğu görülmektedir.

Yazarın eserinde bazı yeni gramer terimlerine yer verdiği görülmektedir. Belirtili isim tamlamasını Ahmet Cevdet Paşa “izāfet-i lāmiyye” (1851:17) olarak adlandırırken Selim Sabit Efendi ise “izāfet-i taḥṣiṣiyye” olarak adlandırmaktadır. Bu da yazarın Türk gramer literatürüne yeni terimleri kazandırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

3.4. CÜMLENİN ÖGELERİ

Selim Sabit Efendi, cümlenin ögelerini temel (cümle-i aṣliyye) ve yardımcı (eczā-yı mütimme) ögeler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Cümlenin temel ögelerini özne, yüklem ve sözde özne olmak üzere üçe ayıran yazarın Türk gramerciliğine getirmiş olduğu yeniliklerden birinin de cümlenin yardımcı ögeleri konusunda olduğu görülmektedir.

Selim Sabit Efendi yardımcı ögelerin “mef'ül, ḥāl, temyīz, ḳuyūd-ı izāfiyye, ḳuyūd-ı vaṣfiyye, ḳuyūd-ı kemmiyye ve ḳuyūd-ı zarfiyye” den ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre ise bunlar üçtür: “ḥāl-i terkibî (zarf fiiller), temyīz ve müte' allikāt-ı fi' il (cümlede fiile bağlı olan kelimeler) dir (1851:137).

Selim Sabit Efendi'nin yapmış olduğu bu tasnif günümüz dil bilgisi kitaplarına göre oldukça ayrıntılıdır. Çünkü günümüz dil bilgisi kitaplarında

cümlenin yardımcı ögeleri nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci olarak gösterilmektedir.

3.5. SIFATLAR VE ZARF FİİLLER

Tanzimat dönemi gramer kitapları Türkçe sıfatları genel olarak ikiye ayırmaktadır. Bunlar semaî ve kıyasî sıfatlardır. Selim Sabit Efendi ise sıfatları muṭlaḳa, mübalāḡa, muḳāyese, ve tafḍiliyye olmak üzere dörde ayırmıştır. Ayrıca sıfatları yapı bakımından da “basiṭa” (basit) ve “mürekkebe” (birleşik) olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

Sıfatlar konusunda dikkati çeken bir diğ er husus da yazarın sayıları sıfatlar arasında yer vermemesidir. Sayı bildiren sözcüklere “ḳuyūd-ı kemmiyye” adını verdiği sayı tamlamaları içinde değ inmiş ancak bu sözcükleri kelime türleri açısından sınıflandırmamıştır.

Zarf fiil konusuna da değ inen yazar, zarf fiilleri “ta‘ḳibiyye, tevḳitiyye, ibtidā’iyye, intihā’iyye, te’kidiyye, ḥāliyye, ‘aṭfiyye, vaṣliyye” olmak üzere sekiz başlıkta incelemiştir. Yazarın zarflar konusunda görüş ayrılığı yaşadığı Ahmet Cevdet Paşa ile zarf fiiller hakkındaki görüşlerinin örtüştüğ ünü söylemek mümkündür.

Yazar, zarf fiilleri oluşturan eklerin bazılarında günümüz dil bilgisi kitaplarına göre farklı düşünmektedir. Günümüz dil bilgisi kitaplarında “-dıkça, -dikçe” ekinin zarf fiil oluşturduğu belirtilirken yazar bu ekin “-çe” olduğunu, fiillerin görülen geçmiş zaman çekimlerinin üzerine gelerek zarf fiil yaptığını ileri sürmektedir.

Yine aynı şekilde “-alı, -eli” zarf fiilinin yerine, istek kipinin 3. tekil çekimine getirilen “-li” ekinin zarf fiil yaptığını savunan yazar “-ken” ve “-arak, -erek” eklerinin aynı çeşit zarf fiil oluşturduğunu ifade etmektedir.

3.6. ÖRNEKLERİN EĞİTİCİ VE TERBİYEVÎ OLMASI

Naḥv-i ‘Oṣmānî’ye bir dil bilgisi öğretimi kitabı nazarıyla bakıldığında sadece bu yönünün değil her ders kitabında olması gereken eğitici yönünün de ağır bastığını görmek mümkündür. Selim Sabit Efendi bir gramer kitabının bile öğrencileri terbiye edici ve eğitici olabileceğini seçtiği örneklerle herkese göstermekte ve bu konuda bir çığır açmaktadır. Eserin rüşdiye öğrencileri için yazıldığı düşünüldüğünde bunun ne kadar önemli olduğu bir kez daha görülmektedir.

Yazar ders kitaplarında bulunması gereken terbiyevî ve eğitici örneklere eserde sıkça yer vermektedir. Yazar böylelikle aslında dil öğretiminin yalnızca grameri öğretmekten ibaret olmadığını vermiş olduğu örneklerle göstermektedir. “Fezā’îl-i aḥlāk insanı baḥtiyār ider”(NO, s.9), “İnsan fānîdir bâkî degildir” (NO, s.15), “Derse çalış vaktiñi beyhüde geçürme.” (NO, s.16), “Taḥşil hüner itmelisin ki sa’adet-i ḥāle nā’îl olasıñ.” (NO, s.18), “Bir adam ki fezā’îl, ‘ilm ve edeble muttasıf olur her yerde ‘aziz ve muḥterem ḫutılır.” (NO, s.20), “Sa’y ve gayret ile insan her istediğine nā’îl olur.” (NO, s.28) gibi cümlelerle öğrencilere nasihat etmekte ve öğrencilere dilin kurallarını öğretirken aynı zamanda onları eğitmeyi amaçlamaktadır.

Yazar, eserin sonunda bulunan makalelerde ilim öğrenmenin önemi üzerinde dururken seçmiş olduğu örneklerden bazıları yine ilim tahsili ve okulla ilgilidir. “Mekteb açıldı, derslere başlandı” (NO, s.10), “Efendi ve maḥdümü mektebe geldiler” (NO, s.11), “Derse çalış vaktiñi beyhüde geçürme” (NO, s.16), “Ey gençler, ḥāl-i ḥāzırda taḥşil kemāl itmez iseñiz ḫasem iderim ki istikbâlde zahmet çekersiniz.” (NO, s.19), “Para ver kitab al.” (NO, s.24), “Ötede beride boş gezme evde otur derse çalış.” (NO, s.26), “Bir şākird mektebe memnūnen gider ve derslerine mütemādiyen çalışır ise feyzyāb olur.” (NO, s.32), “Mektebden gelince dersimi ezberledim.” (NO, s.49) gibi cümlelerde öğrencilerin okula gitmeye ve ilim öğrenmeye ve özendirilmek istendiği görülmektedir.

3.7. ALIŞTIRMALARA YER VERMESİ

Eserin gramer öğretimine getirdiği yeniliklerden birisi de yazarın anlatmış olduğu bütün konuları bir cümle üzerinde öğrencilere gösterdiği alıştırmaya yer

vermiş olmasıdır. Burada yazar örnek bir cümlenin çözümlemesini yapmış anlatılanları somutlaştırarak öğrencilerin konuyu daha kolay kavramalarını amaçlamıştır.

Yazar, eserin sonunda öğrencilerin alıştırmaya yapması amacıyla dokuz adet makaleye yer vererek, eserde anlatılan konuların bu makaleler üzerinde uygulanmasını ve öğrenilenlerin kalıcılığının sağlanmasını amaçlamıştır. Teorik bilgilerin pratiğe dönüşmesi amacıyla yapılan bu uygulama Selim Sabit Efendi'nin eğitimci yönünü ortaya koyması bakımından da önemlidir. Selim Sabit Efendi kendisinden sonraki bazı yazarlara bu konuda önder olmuş, onlar da yazmış oldukları eserlerde bu şekilde alıştırmalara yer vermişlerdir.

3.8. ESERİN EKSİK YÖNLERİ

Türk gramerciliğinin yeni yeni gelişme gösterdiği bir dönemde ortaokul öğrencileri için kaleme alınan bu eserin gramer ve Türkçe eğitimi açısından bazı eksiklerinin olması doğaldır.

Dil bilgisi öğretiminde örneklerin bol ve çeşitli olması öğrenmeyi kolaylaştırması açısından önemli noktalardan biridir. Bir dil bilgisi öğretim kitabı olan eserde örneklerin çok az olması karşılaşılan en önemli eksikliklerden biridir. Yazar anlattığı konularla ilgili sadece birer örnekle yetinmiş, konuyu örneklerle zenginleştirme yoluna gitmemiştir. Yazarın eserde çok az örnekle yetinmesi devrin diğer gramercilerinden etkilendiğini göstermektedir. O dönem yazılan gramer kitaplarına bakıldığında örneklere çok az yer verildiği görülmektedir.

Burada değinmek istediğimiz bir diğer eksiklik, eserde hiç manzum örneklere yer verilmemiş olmasıdır. Eserin içeriğinde bir tane bile manzum örnek bulunmaması Türkçe eğitimi ve öğretimi açısından çok önemli bir eksikliktir. Ayrıca eserde yer alan örnekler hiçbir edebî eserden alınmamış hepsi yazar tarafından yazılmıştır. Öğrencilerin edebî eserlere karşı ilgi duyması, Türk edebiyatının ve edebî kültürün tanıtılması ve öğrencilerde dil zevkinin kazandırılması için bazı örneklerin bu tür eserlerden alınması Türkçe öğretimi açısından elbette daha faydalı olacaktır.

Eserde yer alan konuların bir bütünlük içerisinde olmaması ve parça parça anlatılması da eser için söylenebilecek eksikliklerdendir.

Yazar, ortaokul öğrencileri için hazırlamış olduğu bu eseri hep aynı tarzda kaleme almış, öğrencilerin ilgisini çekebilecek farklı yollara başvurmamıştır. Önce konu anlatılmış, örnek verilmiş ve gerekli görüldüğünde ek açıklamalar yapılmıştır. Bu da eserin öğrenciler açısından sıkıcı bir hâl almasına neden olmaktadır.

Türk gramerciliğinin henüz sağlam temellere oturmamış olduğu bir dönemde yazılması nedeniyle eserin bazı eksik yönlerinin olması kaçınılmazdır. Ancak Osmanlı eğitim sistemine getirmiş olduğu yenilikleri saymakla bitiremeyeceğimiz yazarın, Naḥv-i ‘Oṣmānî adlı eseriyle Türk gramerciliğine de birçok yeniliği kattığını söylemek mümkündür. Sadece Osmanlı dilinin nahv cihetini anlatan müstakil bir eserin kaleme alınması fikri bile burada zikredilmesi gereken en önemli yeniliklerden biridir.

TERİMLER DİZİNİ

A

adād: Sayılar 46.

‘atf: Bağlaç, bağlama 10,11,12,13,14,30,32,33,48,54,55, 54,55.

C

cem‘: Çokluk 9,10,13,37,43,44,58.

cem‘i gā’ib: Üçüncü çokluk şahıs 11.

cem‘i muḥatab: İkinci çokluk şahıs 11,14.

cem‘i mütellim: Birinci çokluk şahıs 10,50.

cümle: Bir hükmü anlatan söz dizisi; bütün, hep 6,7,8,9,15,16,17,18,19,20,23,30,32, 53, 54,55.

cümle-i aṣliye: Ana cümle. Çekimli bir eylemi olan ve kendi başına bir anlam ifade eden, kendine bağımlı birkaç cümleciği içerebilen cümle 19,20, 21,54.

cümle-i cezāiyye: Şart cümlesinin birleştiği cümle 19.

cümle-i evvelā: Önceki cümle 7,8,15,16.

cümle-i fer‘iyye: Temel cümleye bağlı olan yan cümlecik 15,19.

cümle-i fi‘iliyye: Fiil cümlesi 7,8,10,11, 13,17,18,29.

cümle-i iḥbāriyye: Haber cümlesi 15.

cümle-i inṣā’iyye: Emir cümlesi 16.

cümle-i ismiyye: İsim cümlesi 7,8,12,13,17,18,19.

cümle-i istināfiyye: Bazı edatlarla kendinden önceki cümleye bağlanan cümle 20.

cümle-i muḥayyede: Özne ve yüklemden başka öğelere sahip olan cümle 23.

cümle-i muṭlaqa: Özne ve yüklemden oluşan cümle, bkz. cümle-i tāmme 22.

cümle-i mu‘terize: Ara cümle 22.

cümle-i şāniye: İkinci cümle 7,9,15,16,17,18,20,21,54.

cümle-i şartiyye: Şart cümlesi 22.

cümle-i tafşiliyye: Kendinden önceki cümleyi açıklayan cümle 21.

cümle-i tāmme: Eksiksiz cümle, yargı bildiren cümle, bkz. cümle-i muṭlaka 23.

cümle-i tefsiriyye: Mesela, yani gibi edatlarla kendinden önceki cümleyi açıklayan cümle 21.

cümle-i temşiliyye: Benzetme yoluyla açıklama yapan cümle 21.

cümle-i vaşfiyye: Cümlede sıfat görevinde kullanılan sözcük grupları 20.

E

eczā-yı aşliyye: Cümlelerin aslı ögeleri 8,9,22,47.

eczā-yı cümle: Cümlelerin ögeleri 9,31,34,39,45,47,55.

eczā-yı mütimme: Cümlelerin manasını tamamlayan sözcük ve sözcük grupları 23.

edat: Ek. Bir kelimedenden sonra gelerek o kelime ile diğer ögeler arasında ilgi kuran kelime, ilgeç 17,18,25,26,28, 29,30,31,32,33,40,49,50,52.

edat-ı ‘atf: Bağlama edatı 58.

edat-ı istifhāmiyye: Soru eki 17,18.

edat-ı izāfet: Tamlayan eki 35,36.

edat-ı mef‘ūl: Tümleç ekleri 24,25,30.

edat-ı nidā: Ünlem edatı 18.

edat-ı nisbet: Nisbet edatı 44,58.

edat-ı temyīz: İsimlere eklenen –ce eki 33.

edat-ı terdīd: İhtimal bildiren edat 11,14.

ef‘āl-i fer‘iyye: Ortaçlar, sıfat fiiller 47,48,56.

ef‘āl-i mürekkebe: Birleşik fiiller 18.

ef‘āl-i rabtiyye: Zarf fiiller 49.

ef‘āl-i zamaniyye: Zaman bildiren fiiller 9.

elfāz: Kelimeler, sözler 4,12,40,58.

emr-i gā'ib: Üçüncü şahıs emir 16.

emr-i hāzır: İkinci şahıs emir 16,45.

F

fā' il: Özne 7,8,10,11,12, 47,48,49,52.

fāşıla: Fiilimsilerle oluşturulmuş sözcük grupları 56,57.

fıkra: Maksudı açıkça ifade eden cümle. Bend, madde, paragraf 53,54,55,57,58.

fıkra-ı basıta: Maksudı tek başına ifade eden cümle 53.

fıkra-ı mürekkebe: Maksudı birden çok cümleyle ifade eden paragraf 53,54,55.

fi' il: İş, kar, amel, zamanla ilgili olup manaya yol açan kelime, Eylem. 7,8,9, ,11,12, 16,24,25,26,27,31,32,47,49,50,51,52,56,58.

fi' il-i cem': Çokluk bildiren fiil 12.

fi' il-i fer' i: Ortaç, sıfat fiil 9.

fi' il-i iltizāmî: Emir sigasının sonuna “-elim, -e sin, -e siz” katılarak yapılan fiil, dileme kipi 18.

fi' il-i ma' lūm: Etken fiil 10.

Fi' il-i mechul: Meçhul fiil, edilgen fiil 10.

fi' il-i muzāri': Hem hale, hem istikbale delalet eden fiil 50.

fi' il-i şartî: Bir şeyin vukuunu başka bir şeye şart kılmak için kullanılan kip 18.

fi' il-i şühūdî: Görülen geçmiş zaman kipi 18.

fi' il-i temennî: Dilek-şart kipiyle çekimlenmiş fiil 18,31,51,52.

G

gā'ib: Üçüncü şahıs 7,11,13,14,35.

H

haber: Yüklem 7,8,9,12,13,14,15,17.

ḥafif: İnce okunan hece 31,52,53.

ḥāl: Durum veya zaman zarfı 23,31,32,52,58.

ḥāl-i dāimā: Bazı sözcüklerden sonra –an eki, iken edatı veya –sızın ekiyle yapılan zarflar 32.

ḥāl-i müntefile: -rek ekiyle yapılan zarf fiiller 31.

ḥarf: Abeceyi meydana getiren işaretlerden her biri 3,4,7, 25, 36,37,42,45.

hā-yı resmiye: a, e ünlülerini gösteren “he” harfi 25.

hemze-i makṣūre: Esre ile yani ı,i ünlülerinden biriyle okunan hemze 37,42.

ḥurūf-ı imlā: Türkçe kelimelerde üstün,esre, ötreye karşılık yazılan harf 25,28,36.

ḥurūf-ı munfaṣıla: Kendilerinden sonra gelen harflere bitişmeyen harfler 36,45.

İ

iḥbārî: Haberle ilgili 15.

iltizāmî: Gerekliklik 18.

imlā: Bir dilin cümlelerini, kelimelerini doğru yazma bilgisi 28,31,36,37,42,45,49, 51, 52.

inṣāʾiyye-i istifhāmî: Soru cümlesi 17.

inṣāʾ-i ṭalebî: Bir işin yapılması isteğini içeren istek cümlesi 16,17.

inṣāʾiyye-i temennî: İstek bildiren dilek cümlesi 18.

inṣāʾiyye-i tenbihî: Tembih cümlesi 18.

ism-i fāʿil: Etken yapılı sıfat-fiil, faaliyet ismi 48,58.

ism-i iṣāret: Kendisiyle muayyen bir şeye işaret olunan kelime 24,25.

ism-i mefʿûl: Geçmiş zaman sıfat fiili, edilgen yapılı sıfat-fiil 45,48.

izāfet: Tamlama, ilgi hali 34,35,39,42.

izāfet-i beyaniyye: Tamlananın neyden yapıldığını bildiren tamlama, belirtisiz isim tamlaması 35.

izāfet-i taḥṣiyye: Belirtili isim tamlaması 34.

K

ḳavā' id: Kaideler, kurallar 4,39,63.

kelām: Cümle bilgisi, cümle kuralları, söz, cümle 6,15,16.

keyfiyet: Cins 2,51.

ḳuyūd-ı kemmiyye: Sayı tamlamaları 23,45.

ḳuyūd-ı mütimme: Tümleçler 47,53,54,55,56,58.

ḳuyūd-ı vaṣfiyye: Niteleme sıfatı grubu 23,39.

ḳuyūd-ı zarfiyye: Zarf grubu 23.

L

lafız: Ses, kelime 6,7,10,12,13,19,24,25, 27,28,31,33,34,35,37,38,39,40,41,42,43,44, 46,47,50,51,55.

lisān: Dil 26,29,55,58.

M

madde-i aṣliye: Gövde 49,51,52.

makālāt: Sözler 57.

maṣdar: Fiillerin şahıs ve zaman göstermeyen, fakat müspet (olumlu) ve menfi (olumsuz) halleri bulunabilen ismi şekli, isim-fiil 9,29,48,56,58.

ma' tūf: Birbirine isna olunmuş, yöneltmiş 54 .

ma' tūf-ı 'aleyh: Bağlaçla, bağlama edatıyla kendisine bağlı olan 54.

mazi-i ṣuhūdi: Gözle görülen veya görmüş gibi bilinen bir şeyi anlatan fiil kipi 50,52.

maẓmūm: Zamme ile, ötre ile okunan, ötreli 38.

mef' ūl: Tümleç 10,23,24,26,27,29,47,48,49,58.

mef' ūl-i ma' a: "le", "ile" hâli 24,28,29.

mef' ūl-i minh: Çıkma, ayrılma hali. -den hali 23,24,25,27,36.

mef'ülü'n bîh: Yükleme hali, -i hali 10,24,25,30,36,58.

mef'ülü'n bîh-i gayr-i şariḥ: Bulunma hal eki almış kelime, dolaylı tümleş 24.

mef'ülü'n bîh-i şariḥ: Yalın veya yükleme hali eki almış kelime 24.

mef'ülü'n fîh: Bulunma hali, -de hali 24,25,26,36,46,58.

mef'ülü'n ileyh: Yönelme hali, -e hali 24,25,26,30,36,58.

mef'ülü'n leh: “için” son çekim edatı 24,27.

meksūr: Kesre ile, esre ile yani “i” sesi ile okunan harf 27,32.

menfi: Olumsuz 50.

mevsūf: Tamlanan 8,39,40,42, 43,44..

muḥatab: İkinci şahıs 9,10,13,35,53.

muttaşıl: Bitişen, bitişik 29, 38, 45.

mużāf: Tamlanan 32,34,35,36,37, 38,39,44,45,58.

mużāfu'n-ileyh: Tamlayan 34,35,36,37,38, 39,45,58.

mübtedā: Özne 7,8,9,12,13,21,58..

mü'enneḥ: Dişil kelime 43,44.

müfred: Tekil 9,10,11,13,14,46.

mürekkab: Birleşik 7,34,37,38,39,42,43,44,53.

mürekkab-i nāḳış: Tamamlanmamış sözcük grupları 9,47,55.

mürekkab-i tavşifi: Sıfat tamlaması 42,43,44.

müşbet: Olumlu 50.

müsned: Yüklem 8,16,29,31,55.

Müsnedü'n-ileyh: Özne 8,16,29,31,55.

mütellim: Birinci şahıs 9,13,14,35.

N

naḥv: Cümle bilgisi, söz dizimi 4,57.

nā'ib-i fā'il: Sözde özne 7,8,10,11,20,47,48,49.

nefy: Olumsuzluk 12.

nekre: Belirsiz isim, belirtisiz isim tamlamasında tamlayan. Belirtisiz nesne 24.

nūn-ı vikāye: Kaynaştırma “n”si 25,36.

S

ṣākil: Kalın hece 52,53.

şarf: Gramer, dilbilgisi 4,5,57.

şifat: bir varlığı renk, şekil, hâl, sayı veya işaret yoluyla vasıflandıran, belirleyen kelime 7,8,9,10,12,13,20,39,40, 41,42,43, 48,52,58.

şifat-ı basitā: Basit sıfat 44.

şifat-ı muḳayese: Mukayese, karşılaştırma yapan sıfatlar 41.

şifat-ı muṭlaḳa: İsmi belirten, işaret eden sıfat 40.

şifat-ı mübalāḡa: Abartma sıfatı 41.

şifat-ı mürekkebe: Birleşik sıfatlar 44,45.

şifat-ı müşebbehe: Niteleme sıfatı 48.

şifat-ı tafḏiliyye: -den ekiyle yapılan karşılaştırma sıfatı 41.

şīgā: Kip, fiilin çekiminden meydana gelen türlü şekillerden her biri 9, 10,11,12,13, 31,48,49,50,51,52. .

şīgā-ı 'atfiyye: -ı, -yıp, -mayıp ekleri ile elde edilen zarf fiil 52,58.

şīgā-ı ḥāliyye: -rek, iken ekleriyle yapılan zarf fiil 51.

şīgā-ı ibtidā'iyye: -alı, -alıdan beri ekleri ile elde edilen zarf fiil, başlangıç bildiren zarf fiil 50.

şīgā-ı intihā'iyye: -ıncaya kadar, -ıncaya kadar ekleri ile elde edilen zarf fiil, sonuç bildiren zarf fiil 51.

şīgā-ı takibiyye: -ınca eki ile elde edilen zarf fiil, yüklem olan fiilin bildirilen isin sebebini gösteren zarf fiil 49,50,51.

şīgā-ı te'kidiyye: Pekiştirme sigası 51.

şīgā-ı tevkitiyye: -dıkça eki ile elde edilen zarf fiil, zaman bildiren zarf fiil 50.

şīgā-ı vaşliyye: -dık, -ecek ekleriyle yapılan sıfat fiil 52,56,57.

T

temyīz: Karşılaştırma zarfı. Kelimenin sonuna –ca eki getirilerek yapılan kelime 33.

terkīb: Tamlama, birleştirme 4,6,9,19,24,39,43,45,47,48,49,59.

terkib-i izāfi: İsim tamlaması 34,35,44.

terkib-i izāfi-i 'Arabî: Arapça isim tamlaması 38.

terkib-i ta' dādî: Sayı sıfatıyla kurulan sıfat tamlaması 46.

terkib-i tavşifi: Sıfat tamlaması 39,40,43,46.

tetābu'-i izāfet : Zincirleme isim tamlaması 38,39.

U

usūl-i tahliliyye: Tahlille ilgili yöntemler 57.

usūl-i tenkītiyye: Noktalama işaretlerinin kullanılması yöntemleri 57.

Y

yā-yı meksūre: “y” harfinin kesreli okunması 37,42,51.

yā-yı vikāye: kaynaştırma harfi olan “y”, kaynaştırma “y”si 25,49,52.

Z

zamāir: Bir ismin yerine kullanılan kelimeler 8,12,24.

zamir: İsmi yerini tutan kelime 7,8,12,18,24.

zamir-i izāfi: Muzafların sonuna gelen ekler: “-im, -in, -i, imiz, -iniz, -leri” gibi 34, 35,36,52,53.

zamir-i nisbî: İsimlerin sonuna gelen -i, -sin, -iz, -sınız ekleri 7,12,13,14,18.

zamir-i şahsî: Şahıs, kişi gösteren zamirler 25.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca milletler konuştukları dilin gelecek nesillere aktarılması ve dilin belli kurallar temeline oturtulması amacıyla gramer çalışmaları yapmışlardır. Bilinen en eski gramer çalışmaları ise Hintliler tarafından yapılmıştır. Yüzyıllar boyunca yapılmakta olan bu çalışmalar gramer ilmini en eski ilimlerden biri olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçenin grameriyle ilgili çalışmalar yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Türkçenin çok eski bir geçmişe sahip olması ve çok geniş bir coğrafyaya yayılması farklı yerlerde, çeşitli toplumlar tarafından öğrenilmesi zarureti doğurmuş ve bu nedenle de birçok gramer kitabı ortaya çıkmıştır.

Türkçenin bilinen en eski grameri olan “Kitabü Cevahiri’n-Nahvi fi Lugati’t-Türk” adlı eserin Kaşgarlı Mahmud tarafından 11. yy’ da kaleme alındığı düşünüldüğünde Türkçenin grameriyle ilgili çalışmaların ne kadar eskiye dayandığı görülecektir.

Ancak dilimizle ilgili olarak yapılan bu gramer çalışmalarının, çok eskiye dayansa da, yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Kaşgarlı Mahmud’un kayıp olan bu eserinin ardından Türkçe olarak yazılan ilk gramer olan Müyessiretü’l-Ulüm ancak 1530 yılında tamamlanabilmiştir.

Türk gramerciliğinin gelişmeye başlaması ancak Tanzimat döneminde Türkçenin okullarda planlı şekilde öğretilmeye başlanmasıyla mümkün olabilmiştir. Bu dönemde birçok gramer kitabı yazılmış ve Türk gramerciliği büyük aşama kaydetmiştir.

İncelemiş olduğumuz eser de bu dönemde yazılan gramerlerdendir. Dönemin en ünlü eğitimci ve yazarlarından olan Selim Sabit Efendi kendisinden önce dilin nahv yönünün eksik kaldığını belirttiği eserinde, bu eksikliği gidermek amacıyla böyle bir eser kaleme aldığını belirtir.

Eserin müstakil olarak cümle bilgisi konusunda yazılan ilk eser olması Selim Sabit’in Türk gramerciliğine getirdiği önemli yeniliklerden biridir. Selim Sabit kendisinden sonra bazı yazarlara önderlik etmiş, bazı yazarlar da dilin söz dizimi ve cümle bilgisi konularında eserler kaleme almışlardır.

Naḥv-i Oṣmānî'nin sadece bir gramer kitabı olmaktan öte eğitici yönünün ağır bastığı bir gerçektir. Selim Sabit Efendi'nin eğitimci kişiliğinin bunda büyük etkisi vardır. Eser sadece dilin kurallarını öğrencilere öğretmekle kalmayıp aynı zamanda onları, verilen örnek cümlelerle nasihatlerde bulunup eğitmeyi de amaçlamaktadır.

Eserin, Türk gramerciliğine birçok yenilik kazandırmış olsa da işlenen konular ve konu başlıkları bakımından geleneksel yöntemi takip ettiğini söylemek mümkündür. “Cümle-i İsmiyye, Cümle-i fi‘iliyye, eczā-yı mütimme, sigā-i ‘atfiyye, sigā-i takibiyye...” gibi Arapça konu başlıkları Tanzimat dönemi gramercilerinin eserlerinde sıkça yer almaktadır. Bu da o dönemde yazılan eserlerde Arap gramer anlayışının etkisini gözler önüne sermektedir.

Eserde görülen en önemli yenilik olarak öğrencilerin üzerinde alıştırmaya yapabilecekleri dokuz adet makaleye yer verilmiş olması gösterilebilir. Burada öğrencilerin teorik bilgilerini uygulamaya dökerek konuları daha iyi kavramaları ve öğrenilenlerin kalıcı olması amaçlanmıştır.

Ayrıca yazarın kullanmış olduğu bazı terimler ve zarflar konusundaki görüşleri onu dönemin diğer gramercilerden ayırmaktadır. Bunun yanında cümle konusunda yapılan tasnif eserde karşılaşılan önemli yeniliklerden biridir.

Genel olarak bakıldığında Naḥv-i Oṣmānî dönemin diğer eserlerinden etkilenmiş olsa da kullanılan terimler, eserde yer alan örnek cümleler, bazı konularda ortaya koyduğu görüşler ve eserin sonunda bulunan alıştırmalar bakımından Türk gramerciliğine birçok yenilik kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Ramiz Paşa (1999). *Emsile-i Türkiye*. Hzl: Emir İçhem İdben. Ankara:TDK Yayınları.
- Adaklı, E. (2011). Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi (1802-1864)' nin Mikyasu'l-Lisan Kıstasu'l-Beyan Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, vol 6, 2017-2024.
- Ahmet Cevdet (2000). *Medhal-i Kavâid*. Hzl: Nevzat Özkan. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa (2007). *Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmâniye*. Hzl: Esra Karabacak. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa (2000). *Kavâid-i Osmâniye*. Hzl: Nevzat Özkan. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Mithat (1889). *Rehnümâ-yı Mu'allimîn*. İstanbul.
- Aksan, D. (1995). *Dil Bilim Tarihine Bir Bakış, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akyüz, Y. (2000). Eğitimde Çağdaşlaşmaya Katkısı Açısından Selim Sabit Efendi ve "Öğretmene Kılavuz" Başlıklı Eser. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu (Vize/28 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 1-19.
- Akyüz, Y. (2000). İlk Çağdaş Eğitim Bilimcimiz: Vizeli Selim Sabit Efendi. *Tarih ve Toplum*, Sayı 201, 15–21.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi -M.Ö. 1000-M.S. 2007-*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ali Nazımâ (1886). *Lisân-ı Osmânî*. İstanbul.
- Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13, 271–283.
- Arslan, M. (2012). Tarihi Süreçte Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi-Öğrenimi Çalışmaları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, 167-188.
- Ata, B. (2009). Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, 377-392.

- Barın, E. ve Demir, C. (2008). *Türk Dil Bilgisi 2: Biçim Bilgisi* (1. Baskı). Ankara: Öncü Kitap.
- Baysun, C. (1986). Ahmet Cevdet Paşa Tezâkir-i Cevdet, 40-Tetimme. Ankara: TTK Yayınları, akt. Özkan, N. (2006). Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri Ve Eserleri. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, 219-232.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sicill-i Ahval Defteri*, Nu.1, s. 260.
- Bergamalı Kadri (2002). *Müyessiretü'l-Ulum*. Hzl:Esra Karabacak. Ankara:TDK Yayınları.
- Birinci, A. (2001). *Tarih yolunda (1. Baskı)*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Cevad, M. (1338). *Maârif-i Umumiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı*, İstanbul, akt. A. Çınar. (2000). Modern Eğitimci Selim Sabit Efendi ve Sözü Ölçütü: Miyârü'l-Kelâm. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu, (Vize / 8 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 203-215.
- Çınar, A. (2000). Modern Eğitimci Selim Sabit Efendi ve Sözü Ölçütü: Miyârü'l-Kelâm. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu, (Vize / 8 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 203-215.
- Demirel, F. (2012). II. Meşrutiyetten sonra Osmanlıda Ortaöğretim: Sultaniler. Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı 2, 339-358.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. TDAY Belleten. Ankara: TDK Yayınları.
- Ediskun, H.(2005). *Türk Dil bilgisi* (10. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Erenoğlu, D. (2006). Gramer-Dil Bilgisi. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 20, 139-147.
- Ergin, M. (1986). *Türk Dil Bilgisi* (15. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Göçer A. ve Moğul S. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi İle İlgili Çalışmalara Genel Bir Bakış. Turkish Studies, vol. 6, 797-810.
- Göğüş, B. (1989). Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış. TDAY-Belleten. Ankara:TDK Yayınları.

- Gökalp Z. (1996). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: MEB Yayınları, A. Efe. (2004). Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı. *Kazım Karabekir Dergisi*, Sayı 9, 207-215.
- Gökçe, H. (2006). Selim Sabit (1829-1910) Mi'yârü'l-Kelâm (Metin-İnceleme-Sözlük). (Basılmamış Yüksek Lisâns Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güner, G. (2003). İlk Türkçe Gramer: Müyessiretü'l-Ulûm. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 15, 151-166.
- Haktanır, A.E. (2006). Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-yı Mu'allimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi (Metin-İnceleme). (Yayınlanmamış Yüksek Lisâns tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Halit Ziya (1999), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. Hzl: Kaya Türkay. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1978). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hayta N. (2009). XX. Yüzyıl Başlarında Dârümuallimîn. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 5, 1013-1022.
- Hesapçioğlu, M. (2000). Selim Sabit Efendi'den Günümüze Öğretme/Öğrenme Kültürü. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu, (Vize / 8 Nisan 2000), İstanbul: Beta,19-31.
- Işıksalan, N.(1997). İdâdilerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı:8, 151-182.
- Kabacalı, A. (1990). *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kaçalin, M.(2000). Selim Sabit Efendi'nin A, B, C, Çalışmaları. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu, (Vize / 8 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 157-173.
- Karabacak, E. (2012). Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine. *Turkish Studies*, vol 7, 613-620.
- Karataş, S. (2002). Batılılaşma Döneminde Ders Program Değişimi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Koç, R. (2006). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretimindeki Gelişmeler ve Aşamalar.(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Koçer, H. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773- 1923)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z.(1996). Gramer Konularımızla İlgili Bazı Sorunlar. *Türk Dili*, Sayı 535, 3-18.
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi. (1869). İstanbul.
- Mert, Ö. (2000). Selim Sabit Efendi ve Muhtasâr Târih-i Osmânî. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu, (Vize / 28 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 99–102.
- Muallim Cevdet (1925). Selim Sabit Merhum Hakkında, *Tedrisat Mecmuası*, Sayı 68, 360-367 akt. Öztürk, C. (2000). Selim Sabit Merhum Hakkında. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu (Vize/28 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 81-88.
- Özkan, N. (2001). İlk Dil Bilgisi Ders Kitabımız Medhal-i Kavâ'id Hakkında. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, s.95-112.
- Özkan, N. (2006). Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri Ve Eserleri. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, 219-232.
- Öztürk, C. (2000). Selim Sabit Efendi'nin Yetiştirdiği Dönemde Osmanlı Devleti'nde Eğitim: Modern Eğitimin Doğuşu. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu (Vize/28 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 53-80.
- Polat, H.N. (2003). Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Sayı 8, 447-454.
- Selim Sabit (1282). *Elifbâ-yi Osmânî*. İstanbul.
- Selim Sabit (bt). *Hamîdiye Kütüphânesi'nde Mahfuz Kütüb-i Mevcudenin Defteridir*. İstanbul.
- Selim Sabit (1298). *Nahv-i Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Selim Sabit (1287). *Tahvîl-i Mikyâs Levhâları*. İstanbul: Şevki Bey Matbaası.
- Süleyman Hüsnü Paşa (2006). *İlm-i Sarf-ı Türkî*. Hzl: Recep Toparlı ve Dilek Yücel. Ankara: TDK Yayınları.
- Şanal M. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler Ve Kapatılışı (1870–1924). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 26, 221-244.

- Şanal M. ve Güçlü M. (2005). Yenileşme Dönemi Eğitimcilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakışları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, 137-154.
- Şanal, M. (2003). Selim Sabit Efendi'nin Öğretim Yöntemleri İle Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Millî Eğitim Dergisi, Sayı 158, 205-220.
- Şanal, M. (2006). Selim Sabit Efendi (1829-1911) ile Ayşe Sıdıka Hanım'ın (1872-1903) "Çocuk Eğitimi"ne İlişkin örüşleri. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 1-2, 177-189.
- Şişman, A. (1986). Mekteb-i Osmânî. Osmanlı Araştırmaları Dergisi (The Journal of Ottoman Studies), Sayı 5, 83-160.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Yazım Kılavuzu*. Ankara.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temizyürek, F. (1999). Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Temizyürek, F. (2000). Eğitim Tarihimizde Önemli Bir İsim: Selim Sabit Efendi. Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu (Vize / 8 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 217-237.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tuncor, F. R. (1973). Selim Sabit Efendi (1829-1910), Pedagoji, Sayı 1, 28-34.
- Unat, F. R.(1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Yayınları.
- Usta, H. İ. (1993). Türk Gramerciliğinin Tarihinde "Kavâid" Kitaplarının Yeri. Türkoloji Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, 283-299.
- Yarcı, G. (2000). Osmanlılarda Matematik ve Selim Sabit Efendi'nin "Muhtasar Hesap Risalesi". Uluslararası Vize Tarih ve Kültürü Sempozyumu (Vize/28 Nisan 2000), İstanbul: Beta, 175-199.
- Zülfikar, H. (1995). Ahmet Mithat'ın Rehnûma-yı Muallimîni. Türk Dili Dergisi (Ahmet Mithat Efendi Özel Bölümü), Sayı 521, 532-539.

EKLER

NAHV-İ 'OŞMÂNÎ TIPKIBASIM

نحو عثمانی

از
سلیم ثابت

مدیر مکاتب رشديه

در سعادت

(مطبعه عثمانیه)

۱۳۰۱

و عبارت در هر لسانه موضوع و معین اولان کله درن ترکیب ایلوب کله در دخی اول لسانه مخصوص اولان حرفک جمع و ترتیبندن تشکل ایدرل

(حرف) دخی (دیل دیش حیثوم و دوداقلر) کبی بعضی اعضایه اعتماد ایدهرک بوغازدن چیچان صوت و صدایه دینلورکه اکثری لسانلرده شکل و عددلری مختلفدر تکلم عربلرک تلفظ ایلدکلری حرفلر یکریمی سکر

فارسیده یکریمی بش و ترکیجدهده اوتوز اوچدر السنه سساردهده بعضی حرفلر واردرکه لسان ترکیجده مستعمل دکلدر

ایوم صورت مختلفده کوردیکمز اشکال حروف قدیم اولیوب مؤخرأ بعض قوم کندی لسانلرنده بولنان مخارج و صدازه برطاقم اشکال و اشارات وضع ایدهرک حروفات مخصوصه لری بی بالتعین رفته رفته لسانلری بی تنظیم و اصلاح ایتملدر

کتب منزلهده بیان یوردلری اوزره الک اول انفاظ و کلانی معناره وضع و تعیین ایمن حضرت آدم علیه السلام ایسهده مؤخرأ انسانلر کثر ایتدیکه قبیله قبیله اوته به برویه طاغیلوب هر قبیله بولسقلری موقعه کوزه برچوق الفاظ و کلمات اختراع و استعمال ایدهرک لسان اصلیلری بی

مقدمه

جناب فیاض منان نوع بی آمده عنایت واحسان یوردیغی عقل و عرفان دماغ انسانیده موضوع و موضوع بر جوهر نورانیدرکه انسان آنکاه معقولات و محسوساتی درک و ازعان ایدهرک اکتساب و استحصال ایلدیکی امور معلومه بی آخره عرض و افاده مراد ایتدیکه کده یا بعضی اشارات طبیعییه واسطه سیله و یا خود برطاقم معقولات لفظیه استعمالله تفهیم و بیان ایلرکه اشارات طبیعییه تک کیفیت اجراسنه (لسان طبیعی) و مقالات لفظیه تک صورت استعمالنه دخی (لسان وضعی) تغییر اولنور

(اشارات طبیعییه) تکلم انفعال و دلزلرک و بعضی کوه دخی بزم استعمال ایلدیکمز اوضاع و حرکاتدن عبارتدر (مقالات لفظیه) عموماً افراد بشرک استعمال ایتکلری لفظی

الآن بر قاعده تخته آینه می‌نویسند و تعلیمی مخصوص صند
زجت و مشقت چکامکده در

بناء علیه لسان مزبور که جهت نحو به سی دخی بر قاعده
متنظمه تخته وضع اوله رقی تعلیم و تعلمک تسهیل
و تعمیمی ختمده بر چیغراچلق امور لازمده بولندینفندن
اقدنجه لسان ترکیک مسائل صرفیه سی شامل طرف
عاجزیدن بر قطعه (صرف رساله) سی ترتیب و ترقیم
اولندینی مثللو بودفعه ده ولی نعمت بی منتز یادشاه معارف
پرور و شهنشاه معدلت کستراغزی سلطان **عبدالمجید**
خان افندیز حضرتلرینک عصر همایونلرند لسانک
قواعد نحو به سی مشتمل بر قطعه نحو رساله سی تألیف
و تنظیم اولنوب تینبا (نحو عثمانی) اسمیه توسیم قلندی
انجیق بو باده مراد عاجزانه امراز معلومات اولیوب
محضا انای وطنه ناچیرانه بر خدمت ایتمک نیت

خیر به سنه مستند اولدینفندن بورساله به احواله

نظر بیوران ار باب کال مطلع اوله جقیری

سهو و نقصانی لطفاً طرف عاجزانه مه

اخطار بیورملری رجاویاناز اولنور

و بالله التوفیق

توسیع و تبدیل ایلدکلرندن بر طاقم السنه مختلفه حصونه
کاشدر

الیوم سطح زمینده معروف و مستعمل اولان لسانلرک
مقداری سکر یوزی مجاوز اولوب بولرک بخارج
و شیوه جه برندن ممتاز بش یک قدر دخی شعبه لری وارد
السنه مذکورده دن انجیق یوز قدریک اشکال حروفی
و صرف و نحوی موجود اولوب دیکر لریک مجهول
و مفقوددر

بوصورتده بر لسانک تنظیم و اصلاحی اول اول لسانده
بولنان حرفلرک تشکیل و تعیینی ایله الفاظ مستعمله ناک
املا و تصریفی ثانیاً کلامک ترکیب و تألیفی ثالثاً طرق
افاده ناک اصول و قاعده لرینی بر ضابطه حسنه تخته وضع
ایتمکله حاصل اولورکه کله لرک املا و تصریفندن بحث
ایمن علمه (فن صرف) و کلامک ترکیب و تألیفندن
بحث ایمن علمه (فن نحو) و احوال کلامدن بحث ایمن
فنه دخی (بیان بدیع معانی) دنیلوب بولرک جموعه
بردن قواعد لسان تغییر اولنور

ایمدی لسان ترکیده موجود و مستعمل اولان حرفلرک
اشکالی معلوم و معین اولوب قواعد صرفیه سی دخی بر
طاقم صرف کتابلرند مسطور و مبین ایسه ده نحو جهتی

(جهله فعلیه)

فعل ایله فاعل ویا نائب فاعلدن ترکیب ایلوب حکمک
تجدد و استمرارینه دلالت ایدن مرکبدرکه فعل زمانیرک
آخرینه برطاقم ضمیرل علاوسیه یایلور ایسهده فائب

صورتلری دایما مجرد اولهرق استعمال اولور

(یاز کلمی چیچکر آچلدی) کبی تکم مثال میذ کور
ایکی جهله شامل اولوب جهله اولاده (کلدی) لفظی
فعل و (یاز) لفظی فاعل و جهله ناییده کذلک (آچلدی)
لفظی فعل و (چیچکر) لفظی نائب فاعل اولدقلری جهله
بو جهله لر فعل ایله فاعل و نائب فاعلدن ترکیب ایشلدر

(جهله اسمیه)

مبتدا ایله خبردن ترکیب ایلوب حکمک دوام واستقرارینه
دلالت ایدن مرکبدرکه صفتلرک آخرینه کذلک برطاقم

ضمیر نسبیلر علاوسیه یایلور

(مولا خالقدر بز مخلوقز) کبی تکم مثال مذ کور ایکی
جهله شامل اولوب جهله اولاده (مولا) لفظی مبتدا
و (خالق) لفظی خبر و (در) لفظی ضمیر نسبی
و جهله ناییده کذلک (بز) لفظی مبتدا و (مخلوق)
لفظی خبر و (ز) حرفی ضمیر نسبی اولدقلری جهله بونلر
دخی مبتدا ایله خبردن ترکیب ایشلدر

نحو عثمانی

بسم الله الرحمن الرحيم

(علم نحو) کلامک ترکیب و تالیفیه کلدلرک موقع
استعمالی بیان و تعریف ایدن بر فقدر
(کلام) مراد و مقصودی بیان و افاده ضمنده بسط
و ایراد اولنسان نطق و عباریه دینلور که برطاقم جهله
و قیودات جهله دن ترکیب ایدر
(جهله) دخی بالحکم ایکی لفظدن تشکل ایدرک مخاطبه
فائده نایمه افاده ایدن سوزدر که (فعلیه و اسمیه) قسملرینه
منقسم اولهرق ایکی نوعدر

بونلره مرکب تام دخی دینلور که صورت ترکیبیری بروجه
آتی بیان اولتور

(۹۰)

لفظی صفت اولدقاری حالدہ مبتدا وجله تائبہ دہ
(هنر) لفظی اسم اولدیغی حالدہ خبر واقع اولشدر

(فعل)

معلوم اوله که (فعل اصلی) یعنی مصدرلرک فاعله نسبتی
ملفوظ ومعتبر اولدیغندن چله اوله مُدْفِرِی مُثَلَو فعل
فُرْعِیلَرک دخی نسبتلری ناقص اولدیغی جهتهله چله
اوله میوب بلکه مرکب ناقص قیلندن اولورلرک ترکیب
واستعماللری آیده کوستریله جکدر

بو صورتده اجزای اصلیه دن اولان فعللر یالکر افعال
زمانیه دن عبارت اولوب بونلرده ترکیبده واقع اولدیغی
صورتده دائماً فاعلردن صکره کتورلک و اجزای
چله دن محل فائده اولان جزء دخی فعللرک اولنده وضع
اولمق شیوه لساندنر

(فضائل اخلاق انسانی بختیار ایدر) یاخود (انسانی
فضائل اخلاق بختیار ایدر) کبی

ایمدی فعل زمانلرک متکلم و مخاطب صیغه لردن ترکیب
ایدن چله لرده فاعل یله فعل بیننده، مطابقت لازمه دنر
یعنی فاعل مفرد اولدیغی صورتده فعل دخی مفرد و جمع
اولدیغی حالدہ فعل دخی جمع صیغه سنده کتوریلور
(بن یازدم سنز اوقورسکنر) کبی فقط غائب صورتلرکده

(۸)

ایمدی بوجه مشروح چله لری تشکیل ایدن اجزادن
فاعل و نائب فاعل یله مبتداه (مسندالیه) و فعل یله خبرلره
دخی (مسند) دینلورکه بونلر کلامک اجزای اصلیه سنندن
اولوب صورت استعماللری بوجه آتی بیان اولنور

(فائده)

چله فعلیه لرده (مسند) دائماً فعل زمانلردن بری
اوله چخی مثللو (مسندالیه) یعنی فاعل و نائب فاعل دخی
اسم و یاخود اسم حکمنده بولنان مصادر و ضمائر دن بری
اولمق لازمه دن ایسه ده صفتلر دخی بعض کره موصوفلری
اعتباریله مسندالیه اوله بیلورلر

(چالیشان اوقور و اوقویان سـویلور) کبی تنکم مثال
مد کور (چالیشان کسه اوقور و اوقویان کسه سویلور)
تقدیرنده اولدیغندن صفتلر مسندالیه واقع اولشدر
کذلک چله اسمیه لرده (مسند) یعنی خبرلر دائماً صفتلر دن
اولمق و (مسندالیه) یعنی مبتدال دخی اسم و یاخود اسم
حکمنده بولنان مصادر و ضمائر دن یالقی ایجاب ایدر ایسه ده
صفتلر دخی بعض کره موصوفلری اعتباریله مبتدا
واستلرده خبر اوله بیلورلر

(اوقویوب یازان هر برده معتبردر اوقویوب یازمق
هنردر) کبی تنکم چله اولاده (اوقویوب یازان)

(۱۱)

اولور ایسه جمع مخاطب صیغه‌سندہ کتورلک و بو فاعلرک
اشرفی فعله قریب وضع اولنق شیوه لساندندر

مثال (برادرم و بن مکتبه کیدیلور برادرم و سن
برلکده کیدیلور) کبی

بوصورتله تعدد ایدن فاعل و یاخود نائب فاعلر نائب
اولدیغی تقدیرده فعل اکثری جمع نائب صیغه‌سندہ
کتوریلور (افسدی و مخدومی مکتبه کادیلور) کبی
بعض کره دخی جهله فعلیه‌لرده متعدد فعللر تنازع
طریقیه‌یالکر بر فاعل و یاخود نائب فاعله اسناد اولنه ییلور که
بوصورتده افعال مذکورہ اکثری صیغه عطفیه و یاخود
عطفله استسمال اولنور (عمریز کلوب کچیور)
و یاخود (کلیور و کچیور) کبی

(تنبیه)

ادات تردید ایله تعدد ایدن فاعل و نائب فاعلرک فعلی
الک صکره ذکر اولنان فاعل و نائب فاعل ایله مطابقت
ایدنک دائمًا مفرد صیغه‌سندہ کتوریلور
بو حالده فاعل و یا نائب فاعلرک اشرفی فعله قریب وضع
اولنق شیوه لساندندر

(شوکتوبی برادرم و یاخود بن یازہ جم) کبی

(۱۰)

مطابقت مذکورہ معتبر اولدیغندن فاعل هر بقدر
جمع اولور ایسه‌ده فعل مفرد صیغه‌سندہ دخی کتورلک
جائزدر

مثال (افسدیلور کلدی) و یاخود (افسدیلور کلدیلور) کبی
(فاعل)

فعل معلوم کندوسسنه اسناد اولنان ذاتی اشعار ایدن
لفظدر که اسم و یاخود اسم حکمنده اولان کلدیلور
یا ییلوب دائمًا فعلدن اول وضع اولنور
(بن دریمی ازیلدم برادرم کریمکه کتدی) کبی
(نائب فاعل)

فعل مجهول کندوسسنه اسناد اولنان لفظدر که اادات
مفعولک حذفیه دائمًا مفعول بیلورن یا ییلوب طبق فاعلر
کبی استسمال اولنور

(مکتب اچلدی درسو باشلدی) کبی
(فاعله)

جهله فعلیه‌لرده بعض کره یالکر بر فعل عطف واسطه‌سیله
متعدد فاعل و یاخود نائب فاعله اسناد اولنه ییلور
بوصورتده فاعل و یا نائب فاعلرک بری متکلم اولور ایسه
فعل مذکور جمع متکلم صیغه‌سندہ واکر مخاطب

(۱۲)

فقط عطفی شامل اولان نفي مکرر صورتلرنده فعل جمع صیغه سنده دخی کتوریله ییلور (شو مکتوبی نه بزادرم ونه بن یازه جغم) و یاخود (یازه جغم) کبی صورت مذکورده فعل دائم مثبت اوله رق استعمال اولنه جغمندن بو حالده نفیله (بومکتوبی نه برادرم ونه بن یازیمه جغم) دینله من

(مبتدا)

بروصف کندوسونه اسناد اولنان ذاتی اشعار ایدن لفظلره که اسم و یاخود اسم حکمنده اولان مصادور و ضمائر دن یایلوب فاعل کبی دائم خبر دن اول وضع اولنور (برادرم شاعر در بن کاتبم اوقویوب یازمق نه کوزلدر) کبی تکم مثال مذکورده واقع (برادر و بن و یازمق) لفظلرنه (شاعر و کاتب و کوزل) صفتلری اسناد قلمش اولدیفندن الفاظ مذکورده مبتدا اولمش اولور

(خبر)

ضمیر نسبیلر واسطه سیله برذاته اسناد اولنان لفظلدر که صفت و یاخود صفت حکمنده بولنان کله دن یایلوب فاعل کبی دائم مبتدا دن صکره وضع اولنور

(۱۳)

(بر متحرکدر و کونش ثابتدر) کبی تکم مثال مذکورده واقع (متحرک و ثابت) صفتلری (بر و کونش) لفظلرنه اسناد قلمش اولدیفندن صفات مذکورده خبر اولمش اولور

(فائده)

خبرلر دائم ضمیر نسبیلره مقارن اولدیفندن جمله اسمیه لره دخی متکلم و مخاطب صورتلرنده مبتدا ایله خبر بینه مطابقت لازمه دندر یعنی مبتدا مفرد اولدیغی صورتده خبر دخی مفرد و جمع اولدیغی تقدیرده خبر دخی جمع صورتنده کتورلک لازم اولور

مثال (بن کاتبم من شاعر سکر) کبی فقط غائب صورتلرنده مطابقت مذکورده معتبر اولدیفندن مبتدا هر نقدر جمع اولور ایسه ده خبر مفرد صیغه سنده دخی کتورلک جائز اولور

(افندیلر کاتبدر) و یاخود (کاتبدرلر) کبی جمله فعلیه لره اولدیغی مثالو جمله اسمیه لره دخی بعض کره بر قاج خبر عطف واسطه سیله یالکز بر مبتدا به نسبت و اسناد اولنه ییلور

(۱۵)

(تبيه)

مبتدا اليه خبر ايکيسيره الفاظ عربيهدن اولوبده مبتدا مؤنث لفظيلردن بولنديغي حالد، مبتدا اليه خبر بيننده مطابقت لازم دکلدر

بوصورتده (کرة ارض متحرکدر) دینلوب (کرة ارض متحرکدر) دینلهر من فقط مبتدا مؤنث حقیقیلردن اولدینگی حالد مطابقت ره عایت اولنهرق (فلان خاتون عقیفه در و عاقله در) دینلوب

بولندنصرکه معلوم اوله که چلهل نسبت جهتیه دخی (اخباری انشائی) قسملینه منقسم اولهرق ایکی نوبعدر

(جمله اخباریه)

صدقه و کذبه محتمل اولهرق بریشیک وقوع ویعدم وقوعی اخبار و اشعار ایدن چله در

(انسان فایدر باقی دکلدر) کبی تکم مثال مذکور ایکی

جمله بی شامل اولوب جمله اولاده فناک انسانه ثبوتی

و جمله ثابته، بقا تک عدم ثبوتی اخبار و اشعار اولندینگی

وبو اخبار تک نفس الامر ده صدقه و کذبه احتمال بولندینگی

جهتله مذکور چلهل اخباری قیلندن اولمش اولوب

(۱۴)

بو صورتده ضمیر نسبی اکثری مؤخر کتوریلان خبره علاوه قلمقی شیوه لساندندر

(فلان ذات ادیب و کاملدر) کبی و بعضاً دخی متعدد مبتداله بالکتر بر خبر اسناد اولنه یلور

صورت مذکوره ده مبتدالردن بری اگر متکلم اولور ایسه

خبر جمع متکلم صورتده و اگر مخاطب اولور ایسه جمع مخاطب صیغه سنده کتوریلک و بونلر تک اشرفی خبره

قریب وضع اولنقی قاعده دندر

(برادرم و بن کاتبز قرداشیک و سن شاعر سکر) کبی تعدد ایدن مبتدالر نائب اولدینگی تقدیره خبر اکثری جمع صورتده اتیان اولنور

جمع صورتده اتیان اولنور

(افندی و مخدومی کاتبلر) کبی فقط ادات تردید ایله تعدد ایدن مبتدالرک خبری دایما مفرد اولهرق کتوریلک

واک اشرفی خبره قریب وضع اولنقی لازم دندر

(افندی و یاخو د مخدومی مالدر سن و یاخو دین شاعرم) کبی عطفی شامل اولان نئی مکرر صورتده خبر جمع صیغه سنده دخی کتوریله یلور

(نه قرداشیم و نه بن کاتبم) و یاخو د (کاتبز) کبی صورت مذکوره ده خبرلر دایما مثبت اولهرق اتیان

اولنه جفندن تقیله استعمالی غلطدر

(۱۷)

(فائده)

انشائی طلبیده ملحوظ و معتبر اولان طلب اکر استیعلا
 و تبیه طریقیله وقوع بولور ایسه اکا (امر) دینلور
 تکم بیوکار طرفندن چکوکاره ایراد اولنان اوامر کبی
 و اکر طلب مذکور عجز و تضرع طریقیله وقوع بولور
 ایسه اکا (دعا) دیرلر تکم چکوکار طرفندن بیوکاره
 عرض اولنان استرحام و استدعای کبی و اکر طلب مذکور
 اخطار و تساوی طریقیله وقوع بولور ایسه اکا دخی
 (التماس) دینلور تکم اقراندن اقرانه اولنان توصیه
 و اخطارات کبی

(انشائی استفهائی)

برفعاک و وقوع و یاعدم و وقوعی سؤال و استفساره دلالت
 ایدن جاهله در که مسندلرک یعنی جاهله فعلیده فعللرک و جاهله
 اسجیهده خبز لرک آخرینه (می) ادات استفهائی مسندلرک
 علا و هسیله و یا خود جاهله لرک اولنه برادات استفهائی
 زیاد هسیله یا بیلور
 (مکتبه کید یور میسکز . درسکز حسامیدر . کیمدن
 اوقو یورسکز) کبی تکم جاهله اولاده فعللرک و جاهله
 ثابتهده خبرک آخرینه (می) اداتی زیاد و جاهله ثالثه تک
 دخی اولنه برادات استفهائی علا و هسیله فعللرک حصولندن

(۱۶)

(تابه)

مسند ایله مسند الیه یشنده معتبر اولان نسبت خبریه
 خارجه و نفس الامر موافق اولدیغی صورته اول کلامه
 صادق و اولدیغی تقدیره کاذب دینلور
 (کونش پارلندر) و (آتش صغوقدر) کبی تکم جاهله
 اولاده نسبت خبریه نفس الامر موافق اولدیغندن کلام
 صادق و جاهله ثابتهده نسبت خبریه نفس الامر مطابق
 اولدیغندن کاذب اولور

(جاهله انشائییه)

صدقه و کذبه محتمل اولیه برق بر فعلی انشا و ایجاد دلالت
 ایدن کلامدر که (طلبی . استفهائی . تمنی . و تدبیری) قسملرینه
 منقسم اوله برق درت نوعدر
 (انشائی طلبی) برفعاک خارجهده حصولنی و یا ترکی
 امر و طلبه دلالت ایدن جاهله در که امر حاضر و امر غائب
 ضیغدرندن یا بیلور
 (درسه چالش و قشکی بیهورده چکورمه) کبی تکم مثال
 مذکور ایکی جاهله شامل اولوب جاهله اولاده فعللرک
 حصولی و جاهله ثابتهده ترکی طلب اولدیغندن مذکور
 جاهله انشائی طلبی قبیلندن اولور

مثال (ای کنجیل حال حاضرده تحصیل کال ایتزایسه کز

قسم ایدرم که استقبالدله زحمت چکر سکر) کی تکم
ترکیب مذکور (حال حاضرده تحصیل کال ایدیکز که
صکره زحمت چکیده سکر) تقدیرنده اولدیغندن انشائی

قیلندن اولور

بودن صکره معلوم اوله که جمله کیفیت جهتیه دخی
(اصلیه فرعیه) قسمینه منقسم اولهرق ایکی نوعدر

(جمله اصلیه)

مقصد اصلی بی مشتمل اولان جمله در که آتزرده باشلوجه
ایکی قسمدر (ابتدایه جزاییه) ابتدایه لفظاً و معنا
ماقبله اتصال وارتباطی بولمیسان جمله در که دائماً اوائل
کلامده بسط وایراد اولنور

(جمله جزاییه) مضمونک وقوعی دیگر برجسناهنگ

وقوع مضمونیه مشروط و مقید اولان جمله در
بونلری تقید ایدن جمله ره دخی شرطیه دیلور که دائماً
افعال شرطیه دن ترکیب ایدوب جزالردن اول کتوریلور

مثال (علم وکال تحصیل ایدرسک سعادت حاله نائل
اولورسک) کی

(جمله فرعیه)

جمل اصلیه ننگ ارکان واجزاسندن برینک معناسنی تقید

سؤال قلنش اولدیغندن مذکور جمله انشائی استهتامی
قیلندن اولش اولور

(تنبیه)

کرک جمله فعلیه و کرک اسمیده (می) اداتی دائماً ضمیر
نسبیلردن اول کتورلمک لازمه دن ایسه ده فعل شهودیلر
ایله شرطیلرده ضمیرلردن صکره وضع اولمق و افعال
مکیده جزء اولک آخرینه زیاده قلنق شیوه لساندنر
(مکتب آچلدیمی درسه باشله ستمی خواجده که جکمی ایدی)
کی کی برنجی و ایکنجی جمله زده ادات استهتام ضمیرلردن
صکره وضع اولنش و اوچنجی جمله ده دخی جزء اولک
آخرینه زیاده قلنشدنر

(انشائی تنی)

برفلاک وقوع و یاخود عدم وقوعی رجا و تنی به دلالت
ایدن جمله در که فعل تنی و التزامی صیغه لردن پایلور
(تحصیل هنر ایتلیسک که سعادت حاله نائل اولهسک)
کی مثال مذکورده جمله اولی فعل التزامی و جمله ثانیه
فعل تنی صیغه لردن ترکیب ایش اولدیغندن مذکور
جمله انشائی تنی قیلندن اولش اولور

(انشائی تنبیهی)

ادات ندا و تنبیه ایله قسمه مقارن اولان جمله لردنر

(۲۰)

وایضاح این جمله در آنزده باشوچه (وصفیه .
استینافیه . تفصیلیه . تفسیریه . تمثیلیه . معترضه)
قبلیه منقحدر

(جمله وصفیه)

جمله اصلیه ویاخود ارکان واجزاسندن برینک معناسنی
توصیف و بیان این جمله در که صفت مقامنده استعمال
اولنور مثال

(برآدم که فضائل علم وادبه متصف اولور هربرده
عزیز و محترم طوتیلور) کبی تکم مثال مذکور (فضائل
علم وادبه متصف اولان آدم هربرده عزیز و محترم طوتیلور)
تقدیرنده اولوب جمله اولی صفت مقامنده بولنه ق نایب
فاعلی توصیف و بیان ایش اولدیفندن (وصفیه)
قبیلندن اولش اولور

(جمله استینافیه)

کلام سابقندن تولد این سوال واستندرا که جواب
اوله ق استدلالات مقامنده بسط وایراد اولنان جمله در
(فضائل علم وادبن عاری اولان آدم هربرده ذلیل
وحقیر اوله جفنده شبهه یوقدر زیر انسانک شرف
واعتباری انجق علم وادبه اتصافنه منوطدر) کبی
تکم مثال مذکورده واقع جمله ثابیه سیاق کللمدن
متولد سوال مقدره جواب اوله ق استدلالات مقامنده

(۲۱)

کتورلدیکندن جمله مذکوره استیناف قبیلندن اولش
اولور

(جمله تفصیلیه)

جمله اصلیه ویاخود ارکان واجزاسندن برینک معناسنی
بیان و تفصیل این جمله در مثال
(برک قوه انبایته سی هراقلمده بردوزی به دکلد
تکم ممالک حاره طوبراقری غایت مثبت اولوب قطبزه
طوغری کیدلدیکه فیض و برکت رفته رفته تنزل ایبر) کبی
مثال مذکورده واقع جمله ثابیه جمله اولانک
ارکانندن مبتدائی شرح و بیان ایش اولدیفندن جمله
مذکوره تفصیلیه قبیلندن اولش اولور

(جمله تفسیریه)

جمله اصلیه ویاخود ارکان واجزاسندن برینک معناسنی
تفسیر وایضاح این جمله در (انسان فکر ونظره مالک
برنوع حیواندر یعنی انسان عقل وفکر واسطه سیله
برچوق ایشلرک عهدسندن کله پیلور برنوع حیواندر)
کبی تکم مثال مذکورده جمله ثابیه جمله اولانک
مضمونی تفسیر وایضاح ایش اولدیفندن تفسیریه
قبیلندن اولش اولور

(جمله تمثیلیه)

اصلیه تک ویاخود ارکان واجزاسندن برینک معناسنی

(۲۳)

مثال (بر کوریدر کونش پارلاقدر) کبی تکم جمل مذکور
برقید ایله مقید اولیدر ق مراد و مقصودی تمایله افاده
ایتمش اولدقلرندن مطلقه قیلندن اولش اولور

(جمله مقیده)

اجزای اصلیه دن بشقه برطاق قیود ساره علاوسیه
مراد و مقصودی افاده ایدن جمله دردر که بونلره (ناقصه)
دخی دینلور مثال

(آبی نوری کونشدن آلور) کبی تکم جمله مذکور
مفعول به و مفعول منه ایله تقیید ایتمش اولدیفندن (مقیده)
قیلندن صاییلور

ایمدی بوجه مشروح جمله ره علاوه قلنن قیدره
دخی (اجزای تممه) دینلور که بونلر جمله تامه به
علاوه اولدوقده اجزای اصلیه دن برینک معناسنی تقیید
و ایضاح و جمله ناقصه به زیاده قلندقد اجزای مذکور نک
معنارینی اکال و اتمام ایدرلر

اجزای تممه دخی باشلوجه (مفعول . حال . تمیز . قیود
اضافیه . قیود وصفیه . قیود کیه . قیود ظرفیه) دن
عبارت اولوب صورت استعماللری بوجه آتی بیان اولنور

(مفعول)

معلوم اوله که قیود کلامیه دن معدود اولان مفعوللاری دخی

(۲۲)

تمیل و تشبیه طریقیله بیان و ایضاح ایدن جمله در
(انسان فکر و نظره مالک اولدیفندن برطاق امور
معظمه نک عهد سندن کله بیلور مثلا قوت و قدرتی
کندوسندن برقاچ قات زیاده اولان حیوانلری بیله بعض
تداییر عقلیه و اعطه سیله ایشنده قولانور) کبی تکم
عبارة مذکورده جمله ثابته جمله اولانک مضمونی تمیل
طریقیله ایضاح و بیان ایتمش اولدیفندن جمله مذکور
تمشیه قیلندن اولش اولور

(جمله معترضه)

بر جمله نك ارکان و اجزای بیتمده و یا خود بر برینه بو
ایکی جمله میانده اتیان اولنان جمله در که (تبیه و تزییه)
و یا خود (دعا و استعطاف) مقاملرنده استعمال اولنور
مثال (بنده کز الله قسمت ایدر سه) برده بلاغت
رساله سی یازه جیم) کبی

دخی اولیه که بالاده ذکر اولنان جمله درن بشقه جمله
حالیه و شرطیه لر دخی جمل فرعیه دن صاییلور

بوندنصکره معلوم اوله که جمله معنا جهتیله دخی
(مطلقه و مقیده) قیودرینه منقهدر

(جمله مطلقه)

یا لکن اجزای اصلیه سیله مراد و مقصودی ادا و افاده
ایدن جمله دردر که بونلره (تامه) دخی دیرلر

(۲۵)

(مفعول الیه)

اجرا اولان فءلك غایت ونهایتی اشعار ایمن لفظدرکه
 آخرینه بر (های) رسمیه علاوه سیله یاپیلور
 مثال (مکتبه کیت درسه چالیش) کی فقط ضمیر
 شخصصیرک . فردریله اسم اشارتک مفعول الیه صورتلرنده
 ادات مفعول (های) رسمیه اولیبوب مستثنائا اوله رق
 بونلر دائمًا صاغر (کاف و الف) ایله یازیلور (بگا سکا
 اوکئا شوکئا بوکئا) کی

(املا)

کریک مفعول به و کریک مفعول الیه یاپیله جق اولان
 الففاظک آخرلرنده حروف املا دن بحرف بولندیغی
 حالده ادات مفعولدن اول بر (یای) وقایه کتورلک
 اصول املا دندر

مثال (قیویه کیت شو تند کریه نی ناظر پاشایه ویر) کی
 فقط اسم اشارتک (مفعول به . و مفعول فیه و منه)
 صورتلرنده (یای) وقایه یرینه ادات مفعولدن اول بر (نون)
 کتورلک شبوه لساندندر (شونی بونی اونی
 شونده بونده اونده شوندن بوندن اوندن) کی کذلک
 آخرلرنده (کی) اداتی بولان لفظلرک مفعوللرنده ادات
 مذکورک (یایی) حذف اولنوب یرینه بر (نون) وقایه

(۲۴)

ایکی نوعدر برینه (مفعول به صریح) دیگر یرنه
 (مفعول به غیر صریح) دیلور

(مفعول به صریح)

فعل کندوسی اوزر یرنه واقع اولان ذاتی اشعار ایمن
 لفظلردرکه آخر یرنه ماقبلی مکسور بر (یای) ساکنه
 علاوه سیله یاپیلور بونلره (مفعول به) دهخی دیرلر
 مثال (کتابی آچدم درسمی اوقودم) کی

(تنبیه)

تعمیم ایچون بعض کره مفعول بهلر دن ادات مفعولک
 حذفی جائز اولور

مثال (پاره ویر کتاب آل) کی فقط بووجهله ادات
 مذکورک حذفی یالکز نکره ره مخصوص اولوب علمرایله
 ضمائر واسم اشارتلر دن یایلان مفعول بهلر دن حذف اولنمه من
 تکم (بی کور احمدی چاغر شونی ویر) ترکیب لرنده
 ادات مفعولک حذفی جائز دکادر

(مفعول به غیر صریح)

فءلك معناسنی تقیید و تخصیص ایمن مفعوللردرکه آنلر ده
 بشدر (مفعول الیه . مفعول فیه . مفعول منه . مفعول له .
 مفعول منه)

(۲۷)

فی الحقیقه دیکندر فقط بومقتوله مفعولر لسان ترکیده
اکثری بلاتون استعمال اولنور (واقعا ظاهراً غائباً) کبی
بو صورتده آخرلرنده (تائی) کرد بولسان کلهلرده
اول (تائی) کرد (تائی) طویل شکلنده یازلق اصول

املادندر
(حقیقه عاقبه حقیقت عاقبت) کبی
(مفعول منده)

اجرا اولنان فعلک منشأ و مبدئی بیان و اشعار این
لفظدرکه آخرینه بر (دن) علاوسیه یاییلور
مثال (کوزدن اوزاق اولان کولکدن دخی ابراق
اولورمش) کبی

و بعضاً دخی الفاظ عربیه و فارسیه نك اولرینه (من . عن . واز)
ادانلری زیاده قلندرق بر طاقم مفعولر یاییلورکه
لسان ترکیده بونلرده (مفعول منده) مقاننده استعمال
اولنور

مثال (من القدیم عن قلب ازهر جهت سزى سورم) کبی
(مفعول له)

اجرا اولنان فعلک سبب و علتی اشعار این لفظدرکه
آخرینه بر (اچون) علاوسیه یاییلور

(۲۶)

کتوریلرله نك (بزمنکی . بزمنکته . بزمنکنده . بزمنکندن)
دینلور

بعض کره عربی و فارسى قاعده لری اوزره الفاظ عربیه
و فارسیه نك اولرینه (الی و تا) ادانلری زیاده قلندرق
بر طاقم مفعولر یاییلورکه لسان ترکیده بونلر دخی مفعول
الیه مقاننده استعمال اولنور

مثال (تابصباح درسه چالیشه رق الی آخر العمر وقتی
بونولده کچوره حکم) کبی
(مفعول فیه)

اجرا اولنان فعلک محل و زمانی اشعار این لفظدرکه
آخرینه بر (ده) علاوسیه یاییلور
مثال (اوتده ده بروده بوش کزمه اوده اوتور درسه چالاش)
کبی

بعض کره الفاظ عربیه و فارسیه نك اولرینه (فی و در)
ادانلری زیاده قلندرق بر طاقم مفعولر یاییلورکه لسان
بونلر دخی (مفعول فیه) مقاننده قوللانلور مثال
(در دست تحریر اولان اوراق فی الحال یازلدی) کبی
و بعضاً دخی اسمای عربیه نك آخرینه بر (تون) زیاده
قلندرق (مفعول فیه) کبی استعمال اولنور
(واقعا ظاهراً حقیقه) کبی که فی الواقع فی الظاهر

(۲۹)

ادانلر نيك علاوه سييله دخی بر طاقم مفعول لر
يايلور كه بونلرده لساننيزده (مفعول معه) كې استعمال
اولتورلر

مثال (با اراده سنيه ملكيه مكتبتي ككشاد اولنلر
مع مدير هيئت تعليميه بال تعيين درسره شروع اولندي)

كې
ويعضاً دخی عربي مصدرلر ك آخرينه بر (تون) زياده
قلندرق (مفعول معه) مقامنده قوللايلور

مثال (فرمان عاليينه امثاللا بوكون امتحانلر باشلاندي)
كې بالامثال ديمكدر

(تنبيه)

معلوم اوله كه كرك جهله فعليه و كرك اسميه لرده مسندلري
تقييد و تخصيص ايند . مفعول نظم طبيعي اوزره مسندلردن
اول و مسند ايدين صكره وضع اولنق ايجاب اينر
ايسهده بر نكته به بناء بعض كره دخی تقديم و تأخير
اولتورلر

مثال (بورساليه بن مبتديلر ايجون يازدم) (بن مبتديلر
ايجون يازدم بورساليه) كې
قسط مسند اليه لري تقيد و تخصيص ايند قيود جهله
داجا مسند اليه ك اوزرينه تقديم اولنق لازمه دندر

(۲۸)

مثال (بورساليه مبتديلر ايجون يابلدی) كې
الفاظ عربيه و فارسيله نك اولرينه بعض كره (ل و برای)
ادانلر نيك علاوه سييله دخی بر طاقم معمولار يايلور كه
بونلرده لسان تر كیده (مفعول له) مقامنده قوللايلور
مثال (لمصلحه و برای مصلحت) كې

(مفعول معه)

اجرا اولنان فعالك واسطه و مشاركتي اشعار ايند لفظلر كه
آخريه بر (ايله) زياده سييله يايلور

مثال (سعی و غيرت ايله انسان هراومدينغه نائل اولور)
كې

(املا)

بعض كره (ايله) ادانتدن (الف و يا) ايكي سي بر دن
حذف اولنه ييلور ايسهده مضافزه مشابه اولديغندن
يالكر (الفك) حذف جاز اوله من بو صورته (قيله
قلتراشاه) ديلوب (قيله قلتراشاه) ديله من فقط
آخريه حروف املا دن بر بولنان لفظلرده مشابهت
مذكوره بولمديغندن يالكر (الفك) حذف دخی جاز
اوله رق (اوردوبله عربييله) ديله ييلور

الفاظ عربيه و فارسيله نك اولرينه بعض كره (مع . ب . ويا)

(۳۱)

(حال)

اجزای جمله‌دن مسند الیه‌رک حال و هیئتنی بیان و اشعار
 ایند لفظلردرکه اجزای مذکوریه (ذی‌الحال)
 و بونلرک هیئتلی بیان ایند لفظلره دخی (حال)
 دینلورکه (منتقله و دائمه) قسملیته منقسمدر

(حال منتقله)

فعلک اجر اسندن صکره ذی‌الحالندن افتراق ایده‌رک زائل
 اولان حالدرکه فعل معنی غائبلرک آخرینه خفیفلرده (رک)
 و ثقیلرده (رق) اداتلرینک علاوهمسیله یاپیلور

مثال (چوچتمقلده بن مکتبه کوله‌رک اوینایه‌رق کیدر
 و درسمی سوندرک اذیر ایدر ایدم) کبی

فعل تمیزلردن بشقه بعض فعللرک غائب صیفه‌لرینه
 (ایکن) اداتلرک علاوهمسیله دخی برطاقم حال یاپیلورکه
 بونلرده منتقله نوعندن صاییلور

مثال (بن مکتبه کیدر ایکن خواجه‌یه راست کلدیم)

کبی

(املا)

بعض کره (ایکن) اداتلردن (الف و یا) ایکیسی بردن
 حذف اولنلررق استعمال اولنور

مثال (بن مکتبه کیدرکن سزری کوردیم) کبی

(۳۰)

مثال (بر مکتبه دوام ایده‌رک شهادتنامه‌یه نائل اولمق نه
 بیوک نغمندر) کبی

قیودات مذکورده‌دن برجه‌ده هم مفعول به و هم‌ده
 مفعول‌الیه بولنور بده برنکته ملاحظه اولنمدیغی حالده
 مفعول به دائمه مفعول‌الیه اوزرینه تقدیم اولنور

مثال (بوکتابی بن سزه هدیه ایتم) کبی

فقط مفعول‌به‌ایله مفاعیل سائرده‌دن بری بولنمدیغی صورتده
 اقتضاسنه کوره بونلر مفعول به اوزرینه تقدیم اولمق
 شیوه لسانلندر

مثال (دون مکتبه بن سزری کوردیم) کبی

عطف واسطه‌سیله برجنسندن اولنلررق مفعوللرک تعددی
 دخی جازدر

مثال (جناب مولا بری و کولگری آتی کونده یاراتدی)

کبی

بومقوله برلرده ادات مفعول بعض کره یالکز مفعول‌اخیره
 علاوه قلوب دیکری (ایله) اداتیه استعمال اولنور

(جناب مولا بر ایله کولگری آتی کونده یاراتدی) کبی
 و بعض کره دخی مقام استعجاب‌ده (ایله) اداتیده ترک

ایدیلوب یالکز عطفله اکتفا اولنور

(جناب مولا بر و کولگری آتی کونده یاراتدی) کبی

(۳۲)

فقط مضافله مشابه اولدوغندن يالکز (الفک) حذف
جائز اوله من

(حال داغه)

فعلک اجراسندن صکره ذی الخالندن افتراق ایتیمان
حالدرکه اکثری صفات عریه نیک آخربنه بر (تنوین)

زیاده سیله یاپیلور

مثال (برشاکرد مکتبه بمنوناً کیدر و درسلرینه مقادیراً

چالیشور ایسه فیضیاب اولور) کبی

وبعضاً دخی اسملرک آخربنه (ایکن) اداتنک علاوسیهله

بر طاقم حال یاپیلورکه بولرده اکثری حال دائمه مقامنده

قوللانیلور

مثال (بن سنک پدیرک ایکن سوزیمی طومدک) کبی

وبعض کره دخی مصادر ترکیه نیک آخربنه بر (سزین)

اداتی کتوریله درک حال مقامنده قوللانیلور

مثال (دو شتمکسزین لاقردی سونیک خطادر) کبی

(تنبیه)

بر جهاده عطف واسطه سیله حالدرک دخی تعددی

جائزدر فقط (ایکن) اداتیهله تعدد ایدن حالدره

ادات مذکور اکثری ترک اولنوب الک صکره کتوریلان

حاله علاوه قلنهرق ربط مقامنده قوللانیلور

(۳۳)

مثال (سایه شاهانه ده هر طرفه مهمد مکتبلر موجود

و کشاده و تحصیل ایچون هر درلو واسطه در حاضر

و آماده و نشر معارف اغورنده مصروف یسوریلان

همت وغیرتله فوق العاده ایکن بونم جلیله دن استفاده

ایلامسی دنیا وعقباده موجود ندامتدر .

(تمیز)

نسبتدن ابهای رفع وازاله ایدن لفظدرکه مظانما مصادر

واسملرک آخربنه (جهه) اداتنک علاوسیهله حاصل اولور

مثال (معارفجه آوروربالور چوق ترقی ایتدیلر) کبی

وبعضاً دخی اسمای عریه نیک آخربنه بر (تنوین)

علاوسیهله تمیز یاپیلور (سنأ بن سندن بیوم) کبی

و بعض کرده اسملرک آخربنه (جهتهله) لفظی علاوه

قلنهرق تمیز مقامنده قوللانیلور

مثال (معارف جهتهله بز چوق کیرو قالدق) کبی

(تنبیه)

عطف واسطه سیله تمیز ترک دخی تعددی جائزدر

فقط ادات تمیز اکثری الک صکره کتوریلان تمیزه الحاق

اولنور

مثال (صنایع و معارفجه بزرق ایده مدک) کبی

(۳۵)

و کتاب لفظی دخی (مضاف) واقع اوله قرق تملک
طریقیه مضاف الیه نسبت قلمش اولدیفتمدن تراکیب
مذکورہ تک اضافتلی تخصیصہ قیلندن اولمش اولور

(تہیہ)

اضافت تخصیصہ تک متکلم و مخاطب صورتلرنده تعہیم
ایچون بعض کره مضافلردن ضمیر اضافی حذف اولور
مثال (بزم کتاب سزک کتاب) کبی و بعضاً دخی
غائب صورتلرنده مضاف الیه ایدن ادات اضافت حذف
اولنوب مضاف الیه مضاف الیهک مجموعی اکثری رشیه
علم اوله قرق استعمال اولنور

مثال (قیر قلہ سی غلطہ سرانی) کبی

(اضافت بیانیہ)

تمک و اختصاص معنارینی افاده ایچوب مضاف الیه
مضافک نوع و جنسی بیان و اشار ایدن تراکیب اضافتلی
مثال (چنار آتاجی زخل یلدزی) کبی شکم نکم مثال
مذکورده (چنار وزخل) لفظلی مضاف الیه اولوب
مضاف اولان (آتاج و یلدز) لفظلرنک نوع و جنسلیرنی
بیان ایتمش اولدقفلردن تراکیب مذکورہ اضافت بیانیہ
قیلندن اولمش اولور

(۳۴)

(قیود اضافیہ)

اجزای جمله دن برنک معناسنی تخصیص و بیان ایدن
لفظلردرکه اول لفظه (مضاف الیه) و تقیید و تخصیص
اولنسان لفظه دخی (مضاف) دینلوب بونلرک مجموعہ
بردن (ترکیب اضافی) دیرلر

ایمدی ترکیب مذکور لسان عجمی نیده (ترکی عربی و فارسی)
قاعدہ لرنده توفیقاً اوچ وجهله استعمال اولدیفتمدن
هر برنک قواعد مرعیسی بروجه آتی بیان اولنور
(ترکیب اضافی ترکی)

اسمای ترکیه ویا عربیه ویا خود فارسیدہ تک آخرلرنه
برطاق ضمیر اضافیلر علاوه سیله یایلان مرکبلردرکه
جزء اوله (مضاف الیه) و جزء ثانی به (مضاف) دینلور
بونلرله صورت ترکیبلرنه دخی (اضافت) تعبیر اولنور که
(تخصیصیه و بیانیہ) قسملرنه منقسم اوله قرق ایکی
نوعدر

(اضافت تخصیصیه)

تمک و اختصاص معنارینی افاده و اشعار ایدن تراکیب
اضافیلر
مثال (بزم کتاب سنک کتابک آتک کتابی) کبی شکم
مثال مذکورده (بن سن او) لفظلی (مضاف الیه)

(۳۶)

(تنبيه)

اصافت بيانيله دره مضاف الیهدن دائماً ضمير اضافيلر حذف اولنور مثال سابقده اولديغي کبي وبعض کره دخی هم مضاف الیه وهمده مضافدن ضمير اضافيلر حذف اولنيله ييلور فقط بوصورته مضاف الیه مضافک اصل وياساسي اولوق لازمه دندر

مثال (التون ساعت والماس کويه) کبي مضافلرک (مفعول به و مفعول فيه و منه و مضاف الیه) صورتلزنده کذلک ضمير اضافي حذف اولنوب يرينه بر (نون) وقايه کتوريلور

(کتابي کتانه کتاندن کتانبک) کبي فقط آخرنده حروف منفصله دن برحرف بولنان مضافلرک (مفعول به و مفعول الیه و مضاف الیه) صورتلزنده ضمير اضافي حذف اولنيدرق (پدريني پدرينه پدريک) ديلور

(املا)

اصافت ترکيه صورتلزنده مضاف وياخود مضاف ليهک آخرنده حروف املا دن برحرف بولنديغي تقديرده مضاف الیه زده ادات اضافه دن اول دائماً بر (ن) و مضافلرده بر (س) کتورلک اصول اولادندر مثال (يالنيک صفاسي بغيجه نيک لالهسي) کبي

(۳۷)

(ترکیب اضافي فارسي)

فارسي ويا عربي وياخود بری فارسي ديکري عربي اوله رق ايکي لفظدن تشکل ايدن مرکبلر دره کره اوله (مضاف) وجزء ثاني به (مضاف الیه) ديلوب مضافک آخری دائماً مکسور و مضاف الیهک آخری ساکن اولقونور مثال (چشم آهو . نور قر . آفتاب عالم . شوکت جم) کبي تکم مثال مذکورده (چشم نور آفتاب و شوکت) لفظلری مضاف و (آهو قر عالم) لفظلری دخی مضاف الیه واقع اولدقلرندن تراکيب مذکورده اضافت فارسيه قيبيلندن اولوش اولور

(املا)

اصافت فارسيه صورتلزنده اگر مضافک آخرنده (هی) حرفلرندن بری بولنور ايسه مضافلرک آخرينه بر (همزه) مکسوره کتوريلور

(تبعه دولت والی ولايت) کبي واکر (او) حرفلرندن بری بولنور ايسه بر (يا) ی مکسوره زياده قننور

(صفای روح . ابروی دوست) کبي (تنبيه)

اصافت فارسيه صورتلزنده بعض کره مضاف الیه مضاف

(۳۱)

فقط اضافت عربیه صورتلرنده تابع صورتلرنده یا لکنر
مضاف ایله مضاف الیهک مجموعی برشینه علم ویا خود

صفت اولریغی حالده جائز اوله ییلور .

(شیخ الاسلام انام . طرف باهر الشرف دولتری) کبی

(قیود وصفیه)

اجزای جمله دن برینک معنائنی تقیید و توصیف ای دن

لفظلر در که اول لفظه (صفت) و تقیید و توصیف اولن ان

لفظه دخی (موصوف) دینلوب بونلرک مجموعه دن بر دن

(ترکیب توصیفی) دیرلر

ترکیب مذ کور دخی اضافت صورتی کبی لسان عثمانیده

اویج وجهله استعمال اولندیفندن هر برینک قواعد

موضوعه سی بوجه آتی بیان اولنور .

(ترکیب توصیفی ترکی)

اسمای ترکیه و یا فارسیه و یا خود عربیده اولار یینه

بر طاق صفتلر زیاده سیله یایلان مرکبلردر که جزء اوله

(صفت) و جزء ثانی به (موصوف) تعبیر اولنلوب

صفتلر دایما موصوفدن اول کتور ییلور .

(یازلش کتاب . کوزل مکتب . معلوماتی خواجه)

کبی

تکم مثال مذ کورده واقع (یازلش کوزل و معلوماتی)

(۳۸)

اوزرنه تقدیم اولنلوب مجموعی بردن برشینه علم اوله رقی
استعمال اولنور

بونلره (مرکب مزجی) دیرلر که بر کله کبی دایما متصل

اوله رقی یازیلور

(میکده . مغچه . شاهراه . سحاب) کبی

(ترکیب اضافی عربی)

ایکی لفظ عز ییدن تشکل ای دن مرکبلردر که جزء اوله

(مضاف) و جزء ثانی به (مضاف الیه) دینلوب مضافک

آخری دایما مضموم و مضاف الیه معرف باللام اوله رقی

استعمال اولنور

مثال (دارالفنون شیخ الاسلام ولی النعم) کبی

تکم مثال مذ کورده (دار شیخ ولی) لفظلری مضاف

و (فنون اسلام ونعم) لفظلری دخی مضاف الیه واقع

اولدقلرندن تراکیب مذ کوره اضافت عربیه قیلندن

اولنور .

(فائده)

کریک اضافت ترکیه و کریک اضافت فارسیه صورتلرنده

تابع اضافت یعنی بر قیاج لفظک بر برینه اضافت لری جائزدر

(افدینک برادرینک مخدومی . شرف مقام صدارت)

کبی

(٤١)

(صفت مبالغه)

بلامقايسه بر شريك و صنفده مبالغه افاده ايدن صفتدر در كه اولرينه (چوق . پك . كه) كې لفظرك علاوسيه

يايلور .

(كه كوزل مخلوق انساندر . يلاجيلىق پك چركين

خويدير) كې

(صفت مقايسه)

مقايسه طريقيه بر شريك و صفتى بيان و اشعار ايدن صفتدر در كه اولرينه (قدر . مثلو . كې) لفظرك

علاوسيه يايلور

(انسان قدر كوزل مخلوق بو قدر . يلاجيلىق كې

چركين خوي اولمز) كې

(صفت تفضيله)

مقايسه طريقيه بر شريك و صنفده مبالغه و تفاضل افاده ايدن صفتدر در كه اول شيشه (مفضل) و مقايسه اولنان شيشه دخي (مفضل عليه) ديلوب آخريه بر (دن) علاوسيه

يايلور

(سخاوت شجاعتمدن كوزل بر فضيلتدر) كې بعض كره

دخي صفترك اولنه برده (دها) لفظى علاوه اولنهورق

(سخاوت شجاعتمدن دها كوزلدر) ديلوب

(٤٠)

لفظركى صفت اولوب (كتاب مكتب و خواجه) لفظركى بنى تقييد و توصيف اتمش اولدقركلندن تراكيب مذ كوره (توصيفى) قيلندن اولش اولور

(تنبيه)

لسان عثمانيه تاثيرت و نه كيرده الفاظك مطابقتى معبر اولديغندن قاعده تركيه اوزره يايلان تركيب توصيفدرده صفتله موصوف بننده مطابقت ملتمز دكلدر

بو صورتده (قديم ملت) ديلوب (قديمه ملت) دينله من فقط موصوف مؤنث حقيقتدر دن اولديغى تقدريده مطابقت دخي جاز اوله ييلور .

مثال (حافله قدين و عفيفه خاتون) كې

(فائده)

معلوم اوله كه قاعده تركيه اوزره قوللايلان صفتلر بعض اادات علاوسيه (مطلقه . مبالغه . مقايسه . تفضيله) قسملر نه آبرله رق بروجده آتى درت وجهله استعمال اولنور .

(صفت مطلقه)

بلامقايسه بر شريك و صفتى بيان و اشعار ايدن صفتدر در كه داغما موصوفدن اول وضع اولنور .

(انسان كوزل مخلوقدر . يلاجيلىق چركين خويدير) كې

(۴۳)

مطابقت معتبر اولدیغی مثالو قاعده فارسیه اوزره استعمال اولنان ترکیب توصیفده دخی صفتله موصوف یئنده مطابقت ملتزم دکلمر

تکم (خانه مذکور) دینلوب (خانه مذکوره) دینله من بوصولده (طویخانه عامره) کبی توکیبارک استعمالی غلط صایلوور

(ترکیب توصیف عربی)

ایکی لفظ عربیدن تشکل ایدن مرکبدر که جزء اوله (موصوف) و جزء ثانی به (صفت) دینلوب ترکیب مذکور طبق توصیف فارسی کبی استعمال اولنور

مثال (شریع شریف وطریق مستقیم) کبی تکم مثال مذکورده واقع (شریع وطریق) لفظلری موصوف و (شریف ومستقیم) لفظلری دخی صفت اولدقلرندن تراکیب مذکوره توصیف عربی قیلندن اولش اولور

(تنبیه)

قاعده عربیه اوزره تشکل ایدن مرکب توصیفده صفتله موصوف یئنده مطابقته رعایت اولتیق لازمه دندر یعنی موصوف مذکر اولدیغی تقدیرده صفت دخی مذکر ومؤنث اولدیغی حالده صفت دخی مؤنث وتنبیه وجع

(۴۲)

(ترکیب توصیف فارسی)

ایکی لفظ فارسی ویاخود بری فارسی دیگرى عربی اولدوق ایکی لفظدن تشکل ایدن مرکبدر که جزء اوله (موصوف) و جزء ثانی به (صفت) دینلوب موصوفلرک آخری اضافت صورتلری کبی دائماً مکسور او قونور

مثال (بخت سیاه . طبع نازک . ماه منیر) کبی تکم مثال مذکورده واقع (بخت طبع و ماه) لفظلری موصوف و (سیاه نازک ومنیر) لفظلری دخی صفت اولدقلرندن تراکیب مذکوره توصیف فارسی قیلندن اولش اولور

(املا)

اضافت فارسیه صورتلرنده اولدیغی کبی قاعده فارسیه اوزره ییلان مرکب توصیفده دخی موصوفک آخرنده (هی) حرفلندن برحرف بولنور ایسه موصوفلرک آخرینده بر (همزه) مکسوزه کتوزیلور

(بنده قدیم . صوفی نادان) کبی واکر (او) حرفلندن بری بولنور ایسه بر (یا) ی مکسوره زیاده قلنور

(عیالی کهنه . سبوی تپی) کبی (تنبیه)

قاعده ترکیب اوزره قوللایلان مرکب توصیفده

(۲۵)

مثال (ال آچیق واحسانی بول آدم) کبی و بعضاً
دخی قاعده فارسیه اوزره یاپیلان مرکب اضافیلرده
مضاف الیه مضاف اوزرینه تقدیم اولنوب مجموعی بردن
صفت مقامنده استعمال اولنور
(پدروالاکهر . دولت داراشوکت . پیرروشن ضمیر) کبی
معمولاری تقدیم اولنورق فارسی امر حاضرلیله اسم
مفعولرندن یاپیلان وصف ترکیبیلر دخی صفات مرکبده دن
ضاییلور (دلکشنا . دلربا . جهان دیده) کبی

(املا)

قاعده فارسیه اوزره شو ایکی صورتله یاپیلان صفات
مرکبه ننگ جزری ایکسی بردن ویاخود یالکز بری
برهجال اولوبده جزء اولک آخرنده حروف منفصله دن
برحرف بولندیخی حالده اول جزر اکثری برکله کبی متصل

یازیلور

(دلشکسته . عاججاه . ماهییکر . دلدار) کبی

قط اجزای مذکوره کثیرالهجاء اولدیخی صورتده تسهیل

قرائت ایچون آری آری یازلق مناسب اولور

(پری پیکر . ملک منظر . بنده پرور) کبی

(قیود کیمه)

اجزای کلامدن برینک کیت و مقدارینی بیان و اشعار ایدن

(۴۴)

اولدیخی صورتده صفت دخی تشبیه و جمع کتورلک

ایجاب ایدر

قطط چعمر مؤنث حکمنده اولدیغندن موصوف اولدقاری

حالده صفت مفرد مؤنث دخی کتوریله ییلور

مثال (طبیعت یشربه اخلاق حیده) کبی

(فائده)

بولدن صکره معلوم اوله که صفتلر بسیط و مرکب قیلرینه

منقسم اولهرق ایکی نوعدر

(صفات بسیطه)

یاکنز برلفظدن عبارت اولان صفتلر درکه بولنر صرف

عنائی رساله مزده ذکر و بیان اولندی

(صفات مرکبه)

ایکی لفظدن تشکل ایدن صفتلر درکه بولنده قاعده ترکیه

اوزره یاپیلان بعضی مرکب توصیفیلرده موصوفلرک

آخرینه برادات نسبت علاوسیه حاصل اولوب مجموعی

بردن صفت بسیطه مقامنده قوللایلان مرکبلر در

مثال (قره کوزلی و بیاض چهره لی آدم) کبی و بعضی

کره دخی قاعده ترکیه اوزره یاپیلان ترکیب اضافیلرده

مضافلره برصفت علاوه اولنوب مجموعی بردن صفت

بسیطه مقامنده قوللایلور

(٤٧)

(قيود ظرفيه)

اجزای جاهل درن برينك محل وزمانتي بيان واشعار ايدن
لفظدر درك بونلر اكثري (مفعول فيه) وبعض كره دخی

صفت مقاننده استعمال اولنورلر

(ياز . قيش . كيجه . كوندز . اخشام . صباح)

لفظلری كبی

(تنبيه)

معلوم اوله كه بورايه قدر بيان اولنان (قيود ممتبه)
اجزای جاهل درن برينك معناسنی اكالم واتمام ایلدیكي كبی
بونلر بعض كره دخی يكديكريني تقيد ایدرهك بربرينك
معتاريني بيان وايضاح ایدرلر

بو صورتده قيود مذكوره هر نقدر اول لفظك ممتبه
صاييلور ايسنه ده بالواسطه يته اجزای اصليه دن برينه
حالد اولور

(مركب ناقص)

فاعل و نائب فاعله نسبتلری ملحوظ ومعتبر اولوب قيود
متممه دن بعض كره مفعول آلهرق تركيبه واقع اولان
فعالدر درك بونلر ده (مصادر . افعال فرعيه وافعال
ربطيه لری) دن عبارت اولوب صورت استعمالی بروجه
آتی بيان اولنور

(٤٦)

لفظدر كه اول لفظه (عدد) و كيت مقداری بيان
اولنان لفظه دخی (معدود) دینلوب مجموعنه بردن
(تركيب تعدادی) دیزلر

مثال (كره ارض غربن شرقه طوغری دونهرك يكری
درت ساعتده بر دور كامل اجرا ایدر) كبی

شكلم مثال مذكوره ساعت لفظي (معدود) ويكری درت
لفظلری دخی (عدد) اولوب اجزای جاهل درن مفعول
فيهك كيت و مقداريني بيان اتمش اولديغندن تركيب
مذكور تعدادی قیلندن اولور

(تنبيه)

مركب تعداد ایدر ده لفظ (معدود) كرك تركی وعربی وكرك
فارسی اولسون هر حالده مفرد اولهرق استعمال اولنور
بوصورتده (ايكي قيوبي بش مکتب سكر شاكركرد)
دینلوب (ايكي قيوچير بش مكاتب ايكي شاكركردان)
دینله من

فقط اسان تركيبه مستعمل اولان اعداد عربيه
معدولر يله برابر تركيب توصيفي قیلندن اولديغندن
بونلر ده عدد يله معدود بېنده مطابقته رعایت قلنق لازمدر
مثال (رتبه ثانیه و صنف ثانی) كبی

(٤٩)

(چوکړه مرجمت • يوکلره زعايت • قانونره اطاعت • هر کسه واجبه زمتند) کې

(افعال ربطيه)

ربط مقامنده قوللايلان برطاق صيغه لدر که بوزلکه هر تقدر
فاعل و نائب فاعله نسبتلری وار ايسه ده نسبت مذ کوره
مقصود و معتبر اوليرب بعض کره مفعول آلهرق سائر

فغار کې استعمال اولنورلر
افصال مذ کوره دخي (تعقيبه • توقيبه • ابتدائيه •
انتهائيه • تا کيديه • حالیه • عطفیه • وصلیه) صيغه لدر که
ترکيب و استعماللری بوجه آتی بيان اولنور

(صيغه تعقيبه)

کندوسندن صکره درعقب برفعالک وقوعی بيان و اشعار
اين صيغه لدر که ادات مصدر حذف اولندقدنصکره باقي
قلان ماده نك آخريه نونک سکونيه بر (نجه) اداتک
علاوه سيلاه يابلور تکم (مکتبدن کلنجه درسمی ازبرلدم)
دينلور که مکتبدن کلنجه درعقب درسمی ازبرلدم ديمکدر

(املا)

ماده اصلیه نك آخری متمرک اولان برلده ادات مذ کوردن
اول برده (يا) ی وقایه کتورلک اصول املا دند
(استه پنجه • آراینجه • اوقونجه) کې

(٤٨)

(مصادر)

معلوم اوله که ترکیبه واقع اولان مصدرلر فاعل و نائب
فاعله نسبت اولنده مدقری جهته هر تقدر اسم حکمنده
ايسه ده بعض کره دخي مفعول لدرن بريله تعقيد ايديه لدرک
فعل زمانير کې استعمال اولنور

(مکتبه کيتک • درسه چالشحق • مکافانه نائل اولوق) کې
بو صورتده مفعوللر داتما کندولرندن اول وضع اولوق
و بر جنسندن اولانلرک عطف واطه سيلاه تعاد دی جائز
اولوق کې احوال مرعيه نمايله مصدرلر ده دخي جاری
اولور

(افعال فرعيه)

صفت مقامنده قوللايلان (اسم فاعل اسم مفعول و صفت
مشبهه) صيغه لدر که بونلر دخي فاعل و نائب فاعله
نسبت اولنده ميوب بعض کره مفعول آلهرق طبق مصدرلر
کې استعمال اولنورلر

(دستي قيران ايله صوتي کتورن بردر) کې

(تبيه)

عربجه دن مأخوذ اوله رق لسان عثمانيه قوللايلان افعال
فرعيه ايله عربی مصدرلری دخي بعض کره مفعول آلوب
الفاظ ترکیه کې استعمال اولنورلر

(۵۰)

بعض کره دخي فعل مضارع مفرد غائبه مثبت و منفی
صیغه لری بر لکده بولنهرق مجموعی بردن صیغه تعقیبه
مقامنده استعمال اولنور

(مکتبدن کلور گلز درسی از برلام) کبی
(صیغه توفیقه)

کندوسنک مدت وقوعده دیگر بر فعلک دوام وقوعی
اشعار ایدن صیغه لدر که ماضی شهودی جمع متکلم
صیغه سنک آخزینه بر (چه) اداتک علاوه سیه حاصل
اولور تنکم (درسه چالشده قیچه اعتبار بولور سنک)
دینلده کده درسه چالشده یفک مدتیجه دائماً اعتبار بولور سنک
دیگدر

(صیغه ابتدایه)

بعدنده کلان بر فعلک بدایت وقوعی بیان و اشعار ایدن
صیغه لدر که فعل تمیزک مفرد غائبه (لی) اداتک
علاوه سیه یابلور تنکم (مکتبه کیده لی درسه
چالیشورم) دینلده کده چالشده مک ابتدایی مکتبه کیده لی
دیگدر

بعض کره (لی) اداتندن صکره تا کید ایچون برده
(بری) لفظی زیاده قانوب (کیده لی بری) دینلور

(۵۱)

(صیغه انتهاییه)

بعدنده کلان بر فعلک نهایت وقوعی بیان و اشعار ایدن
صیغه لدر که ادات مصدر حذف اولندقدن صکره باقی
قلان ماده نك آخزینه نونک سکونیه بر (نجیه) اداتی
کتوریلوب بعده شو (دک . دکین . قدر) لفظلرندن
برینک زیاده سیه یابلور تنکم (بو کچه صباح اولنجیه
قدر اوتوردم) دینلده کده اوتورمق فعلی صباحه منتهی
لولدی دیگدر

(املا)

صیغه تعقیبه لدره اولدیغی کبی بولنده دخي ماده
اصلیه نك آخری متحرک اولان بر لدره ادات مذکورندن
اول بر (یا) ی مکسوره کتوریلور (استه نجه .
آرا نجه . اوقونجه) لفظلری کبی
(صیغه تا کیده)

بعدنده کلان بر فعلک وقوعی تا کید و اشعار ایدن
صیغه لدر که فعل تمیزک مفرد غائبه مکرر اولهرق
استعمالدن عبارتدر تنکم (فلان ذات یازیه یازه کاتب اولدی)
دینلده کده انگ کاتب اولسنه سبب متادیا یازمه می دیگدر
(صیغه حالیه)

بعدنده کلان بر فعلک کیفیت وقوعی اشعار ایدن

(۵۳)

حاصل اولورلر فقط شهودیلرده ضمیر اضافیدن اول
(س) یریشه خفیلرده بر (کاف) فارسی و تقیلارده
(غ) زیاده قانلق کنلاک مستقیلارده بولنان (ق)
غینه و (ک) دخی کاف فارسی به تبدیل اولنلق شیبوه
لساندندر

(یازدیغی • چیزدیگی • یازه جنی • چیزه جنی) کبی
خاتمه

بولندن صکره معلوم اوله که بر ماده بی اسباب موجب
وتقرعات سائره سبیله مخاطبه تفریم وافاده ضمنده ایراد
اولنان نطق وعباره به (مقاله) تعیر اولنور که یکدیگره
متعلق بر طاقم فقره لردن ترکیب ایدر
(فقره) دخی مراد و مقصودی تمامیه ادا وافاده ایدن
عباره به دیرلر که آنلرده (بنسبط و مرکب) قسملرینه منقسم
اوله رق ایکی نوعدر

(فقره بسیطه)

قیود مسمه سبیله برابر یالکز بر جمله بی مشتمل اوله رق
مخاطبه فائده نامه افاده ایدن سوزدر

مثال (علم وهنر هر برده معتبر و قیبتلی بر کوهردر) کبی
(فقره مرکبه)

بر برینه مربوط و متعلق ایکی و یا خود اوج جمله بی شامل

(۵۲)

صیغه لدر که حال بختنده بیان اولدیغی وجهله فعل تکی
مفرد غایب لک آخرته خفیلرده (رک) تقیلارده (رق)
اداتلرینک علاوسیه و بعضی کره دخی دیگر فعللرک مفرد
غایب رینه (ایکن) اداتلک زیاده سبیله یاپیلور
مثال (عقلی اولان کیسه الی و آیاغی طوتر ایکن کسب
کال ایدر و بیوکلرک نصیحتی منکوش کوش ایدرک سمت
مقصوده کیدر) کبی

(صیغه عطفیه)

بعنده کلان فعل ایله کنیدیسنک فاعل وزمانلری متحد
اولدیغی اشعار ایدن صیغه لدر که ماده اصایه لک آخرینه
بر (وب) اداتلک علاوسیه یاپیلور تکم (اوقویوب
یازم) دینلدر که اوقودم و یازم دیمکدر

(املا)

ماده اصیه لک آخری مخرک اولان یرلر ده ادات مذکور دن
اول برده (یا) ی و قایه کتوریلرک (استه یوب . آرایوب)
دینلور

(صیغه وصلیه)

صله و صفت مقامنده بولنهرق اجزای کلانلرین برینی
تعریف و بیان ایدن صیغه لدر که ماضی شهودی ایله
مستقلک مفرد غایب رینه بر طاقم ضمیر اضافی علاوسیه

بومناسبته بعضی کره اجزای جاهله به نظر اولور که بونله
 مناسب لفظیه دیرل
 تکم اجزای مذکوردهن مسند ویا مسند الیهرک ویا خود
 قیود متمدن برینک لفظاً اتحاد واتفائری کبی
 مثال (ایابی بشر مجرد نطق ولسان واسطه سیله مرانی
 آخره تبلیغ ایتر وبالطبع افرادندن بوندیغی قوم وقبیه ناک
 لسانی اوزره سویلر بر نوع حیواندر) کبی
 تکم مثال مذکور اوج جاهله شامل برقره مرکه
 اولوب جاهل مذکورده ناک مسند الیهری متحد اولدیغندن
 ایکنجی جاهله عطف طریقله ایراد اولمشدر
 وبعض کره دخی مناسبت مذکورده مضمون جاهله به نظر آ
 اولور که بونله دخی مناسبت معنویه دینلور
 (مماثلت ومبایت • سببیت ومسببیت • علیت ومعقولیت)
 مناسبتی کبی مثال (عالم کامل هر یرده هسز وفضله
 معروف ومعتر و مرد جاهل مسقط رأسنده یله علت
 جهله جهول وختردر) کبی
 تکم مثال مذکور ایکی جاهله شامل برقره مرکه
 اولوب جاهل مذکورده یننده معناجه مبایت بوندیغندن
 ایکنجی جاهله عطف طریقله ایراد اولمشدر
 بوسورنده اخباریت وانشائیته مختلف اولان جاهله

اولان عبارتدر که جاهل مذکوردهن بری (اصلیه)
 دیگربری (فرعیه) قیلندن اولوب فرعیله قیود متمدن
 صایلور
 مثال (افراد بشرک سائر حیوانلردن فرق و تمیزی آنجق
 فضائل علیه الیه در بوسورنده هرر آدم اسباب لازمه
 تحصیلیه یه یا پیشه رق کندوسی انواع مشترکه حیوانیه دن
 تفریقه چالشمیلدر) کبی
 تکم مثال مذکور ایکی جاهله شامل برقره مرکه
 اولوب جاهله اولی علت مقامنده بوندیغندن (فرعیه)
 وجهله ثانیه دخی (اصلیه) قیلندن اولمش اولور
 بعض کره دخی برقره ده ایکی جاهله اصلیه بونله یاور که
 بونلر برینه (اصلیه مطلقه) دیگرینه دخی (اصلیه مقیده)
 تعبیر اولنور
 (فائده)
 بیان مذکوردهن آکلاشلیدیغی وجهله فقره مرکه کله
 تشکیل ایمن جاهله ترک بزبرینه تعلق وار تباطری بولنه چغندن
 بونلر اکثری عطف طریقله ایراد اولنورلر
 بوسورنده جاهل مذکور اخباریت وانشائیته متحد اولوق
 ومعطوف ایله معطوف علیه ینلرنده برمناسبت بولنوق
 لازم دندر

تکلم مثال مذکور اوج فاصله‌ی شامل برجه اولوب
برنجی وایکنجی فاصله‌ی تشکیل ایدن صیغه وصلیه
برجنسیدن اولدیغندن فاصله اولاده ترك اولنه رق فاصله
ناپه‌ده کتورلشدر

(فائده)

بروجه مشرح مقالاتی تشکیل ایدن فواصل ایله جمله
وقترله (ارکان اصلیه) تعبیر اولنور که بونلر مکتبات
کلامدنگ اصل واساسیدر

اشنه شو ارکان مذکورینی برندن تقریق وتبیر ایتک
اوزره السنه سارنده بر طاق علامت مخصوصه وضع
اولنمشدر که بو علامتلك صورت استعمالنه دخی
(اصول تقیطیه) دیرلر

فقط لسان عثمانیه بو مثالو علامتلر هنوز موجود اولدیغندن
(فاصله . جمله وقتره) لک یکدیگردن تمیز وتقریق
ایچون باشلوجه اوج درلو علامته فارقه‌نگ اختراع
واستعمالی لازم کلور

ارکان مذکورینی بووجه‌سه تقریق ایتکه (اصول
تقیطیه) دیندیگی کی کله‌نگ صرف ونحوه تطبیقه
تقیش ومعاینه‌ی خصوصنه دخی (اصول تحلیلیه)
دینلور که صورت اجزاسی جدول آتیده کوسترلشدر

ایله مناسبات مذکورده دینلرنده هیچ مناسبت بولمیان
جمله یکدیگره عطف وربط اوله میوب بونلر دایما فصل
طریقیه کتوریلورک هربری مستهل برقره عد اولنور
بونلر صکره معلوم اوله که قیود متمدن برله تقید
ایندیلان مرکب ناقصله یعنی مصدرلر ایله افعال فرعیه
وصیغه ربطیه‌نگ هیئت جموعه‌سنه دخی (فاصله)
تعبیر اولنور که بونلر دایما عطف طریقیه کتوریلور
برجمله‌ده نهایت اوجه تعدد ایله یولورلر

مثال (علم وکال انسانه باعث فیض واقبال اولدیغی
وتعلیم وتلم هرکسه براس واجباتال مثال بولندیجی جهته
روز وایالک بویوله کتورله‌سی مقتضای حالندر) کی
تکلم مثال مذکور اوج فاصله‌ی مشتمل برجه اولوب
برنجی وایکنجی فاصله‌ی صیغه وصلیه وایچنجی فاصله
دخی مصدردن شکل ایدرک عطف وربطله ابراد اولنمشدر
(تبیه)

فاصله‌ی تشکیل ایدن فعللر برجنسیدن اولدیغی صورتده
بونلر اولکی فاصله‌لرده ترك اولنوب فاصله‌ی اخیرده
کتوریلورک ربط مقامنده قوللا نیلور

مثال (علم ومعرفت انسانه آرایش وزینت وتعلیم وتعلم
هرکسه واجبه ذمت اولدیغی جهته وقت وزمانک
بر بولده کتورلسی موافق عقل وحکمتدر) کی

ترکیب و تحلیل اصولک اجراسی ضمنده تمرین ایچون مقالات

(برنجی مقاله)

جناب مولاهر برامرک حصولتی برسبیه ربط و املا یورمش اولدیفیدن بو عالده سببسنر هیچ برشی حصوله کله منر . نکم ار باب زراعت وقت و زمانیه تزلو و بغچه لرینه تخم اکوب خدمت لازمه سنی ایفا ایتدیکجه محصوله دسترس اوله مدینگی کبی چوجقلر دخی و قبیله بر مکتبه دوام ایله او قونان درسره احاله سمع اهتمام ایلدیکجه اکتساب هنر و معرفت ایله منر

(ایکنجی مقاله)

حسب البشریه ارتکاب اولنان بعض تقصیرات عاده نیک اسباب موجهه سی کرچه معذرت مقامنده طوتیه ییلور ایسه ده جهل و نادانیدن نشئت ایش اولان بر طاق افعال قیجده نیک عفووی خصوصی اصلا تجویز اولنده منر ذرراقایص انسانیه دن اولان جهانت اعتذار مقبوله دن دکدر تکم ارکان مشروعه بی بیان بر کیسه و ظائق دینه دن معاف طوتیه مدینه کبی بر مجرم دخی جهلی میبیه ایشاندیکی قباخک جزاسندن قور تیه منر

(فخره)

کندی لسانی او کر نمکسزین بشقه لسان تحصیله هوس ایدنلر اوینی بر اقوبده مسافر لکده کزنلر کیدر

تطبیقات نحویه	تطبیقات صرفیه	الفاظ
لسانک مضاف الییدر	الفاظ ترکیه دن اسم مهم	کندی
مضافا اولوب جموعی مفعول بهدر	لفظ عربی اسم جنسدر	لسان
بوراده سال واقع اولمشدر	ترکیه مصدردر	او کر نیک
ذی الحال ایدنلر لفظییدر	نظایه ادات خالدر	سزین
بوراده صفت مقامنده مستعملدر	ترکیه ادات امتنادر	بشقه
مفعول مقامنده مضاف الییدر	ذکری سبقت ایتدی	لسان
مضاف اولوب جموعی مفعول الییدر	عربیجه تفعلیل باندن مصدر	تحصیل
ایدنلر فعلنک مفعول بهدر	لفظ عربی اسم جنسدر	هوس
قیود مقمده سببه برابر متدا	ترکیه اسم فاعل جمعدر	ایدنلر
براقق فعلنک مفعول بهدر	لفظ ترکی اسم جنسدر	او
کزنلر فعلی او زربینه معطوف	ترکیه صیغه عطفیه در	براقوب
بوراده اذک اید ایچون کلشدر	ترکیه ادات عطفدر	ده
کزنلر فعلنک مفعول قیلیدر	مفاعله باندن اسم فاعلدر	مسافر
صفتدر ده مصدریت ایچو ندر	اسمدر ده ادات مکانددر	لک
مفعول فیلر و داخل اولور	ترکیه ادات ظرفدر	ده
قیود مقمده سببه برابر خبردر	ترکیه اسم فاعل جمعدر	کزنلر
مشبه بهلره لاحق اولور	ترکیه ادات تشبیهدر	کبی
خبر لری مبتدیه ربط ایدر	ترکیه ادات نسبتدر	در

(اوچچی مقاله)

نوع بنی آدمی حیوانات سارزدن فصل و تقریق ایند
آنچق قابلیت علیه در
اشته شو خصصیت فاصله به نائل ومظهر اولان ذوات
فضائل سماه حقیقه انسانك تعریفی صادق و خاصه
بمنازیت هر حالده کندوسندن غیر مفار قدر
بوصورتده ماهیت انسانیه بی اکلابوده اسباب لازمه
تخصیله به یابیشوب کندوسنی انواع مشترکه حیوانیه دن
تفریق چالشیمان کیمه نر صورتجه هر قدر انسانه مشابه
ایسه ده سیرتجه حیوانات وحشیه قطارندن صایبور

(دردنجی مقاله)

نوع بنی آدمه عنایت واحسان بیوریلان جوهر عقل
وعرفان نعم الهیه دن بر نعمت جلیله الشاندر کانت بهاسی
هیج بر مقیاس ایله تقدیر وتوزین اولنه من
اشته بویه بر جوهر عالی قدری تحصیل کالات انسانیه
اوغریته صرف ایتیبوده بر طاقم عبثیات و لهویات یولنه
خرج وتلف ایدنره اسف اولنور

(بشنجی مقاله)

منزل مقصوده واصل اولان ارباب دانش وفضائلک
معلملریدر که لئانذ نفیسه علم و معارفی تدوق واستحصال
ایتماش اولان زمره جهال هر قدر رتبه و مال ایله
دلیر نوال اقبال ایسه ده یه مرتبه سؤالده بولنن
بر سائل کبی آج و محتاج اولدقوری بی ریب و اشکالدر
زیرا علملر رتبه و غنیا طبق خسته لره و بی ریلان اشریه
فرخزایه بکزر که محفل الدماغ اولان خسته آنلردن لذت
آله مدینی کبی مرض جهل و نادانی به مبتلا اولانلر دخی
مال و جاهدن ذوقیاب اوله من

(آلتنجی مقاله)

شو چرخ دوارک هر بر دقیقه وساعتی تجدید ایتدیکه بو عالم
فانیده نیجه بیک موجودات کونیه ظاهر وسرنا اولوب
بولنردن هر بر درلی بر صورتله و طیفه لرینی ادا و ایضا
ایده رک سمیت عدمه کیمکده اولدیغی مثللو اشرف
مخلوقات اولان انسان دخی فضائل علومیه ایله تزین
ذات ایدهرک بودار فنادن صوب مقصوده کوچوب کیمک
مقتضای آفریش حکمتدر

(یدنجی مقاله)

هر شیشک حصولی بروقت مناسبه تعلیق و ترهین یورش
اولدیغندن اول وقت مرهون حلول ایتدکجه بو طالده
هیچ برشی حصوله کله مدیگی کبی مروری تقدیرنده دخی
تلافی مافات ایدیه من
اشته انسانه ایکی جهانده باعث فیض و نجات اولان علم
و کالک موسم تحصیل دخی کینجک زمانیر که شو زمان
فیض اشتغال صبح کاذب کبی سریع الزوال اولدیغندن
برکزه یکوب کیتدکده آرتق اعاده سی ممکن اوله من
بناء علیه شو زمان فیض نشاک قدر و قیتی یلویه آکا
کوره حرکت ایتک هر بر طفل نورسیده به واجبه زمتند
(سکزنجی مقاله)

بر آدم متولد و متوطن اولدیغی مملکت و تابع و منسوب
بولدیغی دولت و ملنک لسانتی او کریمکسزین السنه
سائره تحصیلنه هوس ایتک کندی خانه سی بر اقوبده
کرا اولونده سورتمک کیدر
بناء علیه افراد عثمانیهدن اولدیغمز و خصوصیه تبعه
سلطنت سنیه دن بولدیغمز جهته اول امرده کندی
لسانغزی کوزلیجه او کروب بده السنه سائره به مرجمته
توسیع داره معلومات ایتکلکمز لازمه حالندیر

(سکزنجی مقاله)

ظهور سلطنت عثمانیهدن بو آنه قدر اقطار شریفده
زیازد اولوب کسب اشتهار ایدن لسان ترکی فی الاصل
(چغطای . عربی . فارسی) لسانلر نیک الفاظ
وشیوه لرندن مرکب بر لسان عذب الیاندیر که سبک
وانشامنک سلاست و لطافتی هیچ بر وجهله انکار اولونه من
نه چاره که لسان مزبورک قواعد مرعیسی بر ضابطه
حسنه تختنه آنه رق تعلیم و تعلی خصوصنده کسدرمه
بر بول آچیه مدیغندن انشای و طنک بر طاقی اوقویوب
یازمدهن یوز چوروب جهل و نادانیده قالقده بر طاقی
دخی موقوف علیه ظن اولسان عربی و فارسی تحصیلنه
مدت مدیده طالقدن صکره لسان مزبوری ینه در سجه
اوقویوب یازمده قلمی مع التأسف کورلکده در بناء علیه
لسانترک جهت نظریاتی بر قاعده تختنه آنه رق تعلیم
و تعلیم تسهیل و تعمیی خصوصنده بر چیغز آچاق
امور لازمدهن بولدیغندن بو دفعه لسان ترکی نیک
قواعد اساسیه سی مشتمل ایکی قطعه رساله
مختصره تحریر و املا اولنوب عاجزانه
ابنای وطنه اهدا قلمشدر
تمت

استانبول

باب عالی جوازنده ابوالسعود جاده‌سنده ۷۲ نومرونی
(مجمود) بکک مطبعه‌سنده طبع اولتوبر

۱۲۹۸